Переклад Віктора Шовкуна

Присвячується Дофні Ганібоун

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ПРОЛОГ

Пополудні міс Джейн Марпл мала звичай розгортати свою другу газету. Щоранку їй приносили дві газети. Першу з них міс Марпл читала за вранішньою кавою, звісно, якщо ту приносили вчасно. Хлопець, який розносив газети, був непередбачуваний у своєму ставленні до часу. Траплялося також, що газети приносив хтось інший або хлопець, який підмінював першого. І кожен із них мав власне уявлення про географічний шлях, яким прийде до адресатів. Можливо, у такий спосіб вони намагалися урізноманітнити монотонність своєї праці. Але клієнти, що звикли читати свою газету рано, прагнучи проковтнути найбільш ласі шматки денних новин перед тим, як вирушать на автобус, поїзд чи інші засоби транспорту, якими вони діставалися на роботу; дратувалися, якщо газети надходили їм запізно, а дами літнього й похилого віку, що мирно жили в Сент-Мері-Мід, також нерідко мали звичай читати газету за сніданком, підперши її чимось на столі.

Сьогодні міс Марпл заглибилася в читання першої сторінки та кількох інших публікацій у своїй щоденній газеті, яку вона жартівливо прозвала "щоденним кошиком для сміття", з деяким сарказмом відзначаючи той факт, що після того, як змінився власник, газета "Дейлі Ньюзґівер", на превелике її та її приятельок невдоволення, публікувала тепер статті про модні фасони чоловічого одягу та жіночих суконь, про серцеві напади в жінок, дитячі змагання та листи з усілякими жіночими наріканнями й примудрялася витісняти будь-які справжні новини звідусюди, крім хіба що першої сторінки, у якісь темні закутні, де їх неможливо було знайти. Міс Марпл, бувши жінкою старомодною, воліла,

щоб її газети були газетами й публікували новини, а не плітки та всіляку нісенітницю.

Пополудні, пообідавши й дозволивши собі розкіш подрімати двадцять хвилин у спеціально купленому кріслі з прямою вертикальною спинкою, яке відповідало потребам її ревматичної спини, міс Марпл розгорнула "Таймс" — газету, неквапливе читання якої розслабляло її й досі приносило їй певну втіху. Хоча, звичайно, це була вже не та "Таймс", що колись. У стосунку до сучасної "Таймс" її неймовірно дратував той факт, що тепер у цій газеті нічого не можна було знайти. Раніше ти могла читати газету, почавши від першої сторінки і знаючи, де знайдеш усе інше, тобто ти мала змогу легко перейти від однієї спеціальної статті до наступної на ті теми, що тебе цікавили, але тепер вони взяли собі за звичай порушувати цю освячену часом послідовність якимись цілком несподіваними публікаціями. Так, наприклад, сьогодні дві сторінки були присвячені ілюстрованим розповідям про подорожі на острів Капрі. Спортивні новини тепер публікувалися набагато частіше, аніж у давні дні. Новини з життя королівського двору та некрологи, у принципі, не зазнали якихось істотних змін. Повідомлення про народження, шлюби та смерті, на які міс Марпл звертала увагу насамперед, бо ті публікувалися на найвидніших місцях, тепер переселилися на інші сторінки "Таймс", а віднедавна, як вона зауважила, їх стали подавати майже виключно на останній сторінці.

Міс Марпл спершу приділила увагу головним новинам на першій сторінці. Вона затрималася на них ненадовго, бо вони мало чим відрізнялися від прочитаних нею ще сьогодні вранці, хоч тут їх подавали в більш урочистій манері. Вона скинула оком на зміст. Статті, коментарі, наука, спорт; далі вона вирушила за звичною програмою: перегорнула сторінку і швидко переглянула народження, одруження та смерті, після чого мала намір повернутися до сторінки, присвяченої листуванню, де вона завжди знаходила, чим повтішатися; після цього збиралася перейти до "Протокольних заходів двору", де можна було також знайти сьогоднішні новини з аукціонних торгів. Там часто друкували й коротку

статтю наукового характеру, але цього міс Марпл читати не буде. У тих статтях вона рідко знаходила щось цікаве для себе.

Перегорнувши, як і зазвичай, газету на сторінку народжень, одружень і смертей, міс Марпл уже не вперше подумала:

"Сумно, але схоже, що сьогодні мене цікавлять лише смерті!"

Люди, як і раніше, народжували дітей, але імена тих людей, у яких народжувалися діти, не були відомі міс Марпл. Якби в газеті була шпальта, де б називали бабусь, у яких народжувалися онуки, тоді, можливо, вона мала б приємність когось упізнати. Скажімо, могла б подумати з радістю:

"Як приємно знати, що в Мері Прендерґаст народилася третя онука!"

Хоча навіть така подія була б, певно, надто далекою від її сьогоднішніх інтересів.

Міс Марпл переглянула повідомлення про шлюби, також не приділяючи їм великої уваги, адже більшість дочок та синів її давніх приятельок поодружувалися вже кілька років тому. Перейшла на шпальту смертей, і тут затрималася надовше. Настільки, принаймні, щоби бути певною: жодного з відомих їй прізвищ не пропустила. Еловей, Енґопастро, Арден, Бартон, Бедшо, Бурґовайсер (яке німецьке прізвище, Господи, але, схоже, він упокоївся в Лідсі), Карпентер, Кемпердаун, Клеґ. Клеґ? Чи це хтось із тих Клеґів, що їй знайомі? Ні, не схоже. Джанет Клеґ. Померла десь у Йоркширі. Макдональд, Маккензі, Ніколсон? Ні. Знову не та Ніколсон, яку вона знала. А ось Ормеруд — либонь, тітка тієї самої Ормеруд. Атож, схоже на те. Лінда Ормеруд. Ні, такої вона не знала. Квантріл? Господи, а ось і Елізабет Квантріл! Вісімдесят п'ять років. Отакої! А вона ж думала, Елізабет Квантріл померла кілька років тому. Аж не віриться, що вона жила так довго! Здоров'ям вона ніколи не могла похвалитися. Ніхто не сподівався, що

вона дотягне до старості. Рейс, Редлі, Рейфаєл. Рейфаєл? Щось у її пам'яті заворушилося. Прізвище було знайоме. Рейфаєл, Белфорд Парк, Медстоун. Белфорд Парк, Медстоун. Ні, вона не пригадує цієї адреси. Квітів просять не приносити. Джейсон Рейфаєл. Досить незвичайне прізвище. Мабуть, вона просто його десь чула. Рос-Перкінс. Чи це, бува, не… — ні, ні, вона помилилася. Райленд? Емілі Райленд? "Яку глибоко любили чоловік і діти". Що ж, це дуже приємно знати або дуже сумно. Залежно від того, з якого боку ви поглянете на це.

Міс Марпл поклала газету, ковзнувши лінивим поглядом по кросворду, поки марно намагалася пригадати, чому прізвище Рейфаєл їй знайоме.

— Воно прийде до мене, — сказала собі міс Марпл, знаючи зі свого великого досвіду, як працює пам'ять у старих людей. — Воно неодмінно прийде до мене, можна не сумніватися.

Вона подивилася з вікна в сад, потім відвела погляд і спробувала викинути сад із голови. Упродовж багатьох-багатьох останніх років сад був для міс Марпл джерелом великої втіхи, але він вимагав від неї також великої і важкої праці. Але тепер лікарі, зі своєю набридливою опікою, заборонили їй працювати в саду. Одного разу вона спробувала знехтувати цю заборону, але швидко зрозуміла, що ліпше все-таки зробити, якій кажуть, поставила свій стілець так, щоб сад не був перед її очима, і визирала у вікно лише тоді, коли їй треба було побачити щось конкретне. Вона зітхнула, підібрала свою торбинку з плетивом і заходилася плести вовняний жакетик для малої дитини, який уже закінчувала. Спинка й передня частина були готові. Залишилося сплести рукави. Плести рукави їй було завжди нудно. Два рукави, однаковісінькі. Дуже, дуже нудно. Проте на вовну міс Марпл дивилася з приємністю — вона була пофарбована в дуже гарний рожевий колір. Рожева вовна. Блакитне море. Карибське море. Піщаний пляж. Сонячне світло. Ну ж бо, ну ж бо, про що це їй нагадує? Так, так, це їй нагадує про те прізвище, на яке вона щойно натрапила в газеті. Рожева вовна. Блакитне море. Карибське море. Піщаний пляж. Сонячне світло. Вона плете — і тут-таки,

звичайно ж, містер Рейфаєл. Подорож, яку вона здійснила на Антильські острови. То був острів Сент-Оноре. Подарунок від її небожа Реймонда. І вона не забула, як Джоана, дружина Реймонда, а отже, її племінниця через шлюб, сказала:

— Не втручайтеся більше в розслідування вбивств, тітко Джейн. Це шкодить вашому здоров'ю.

Вона б і не хотіла більше втручатися в розслідування хай там якого вбивства, але це сталося якось само собою. Майже незалежно від її хотіння. Сталося тільки тому, що літній майор зі скляним оком наполіг на тому, щоб розповісти їй кілька своїх довгих і занудних історій. Бідолашний майор — як же його пак звали? Його ім'я та прізвище їй забулися. Атож, атож, містер Рейфаєл, тепер вона справді пригадує, а його секретарку звали місіс… місіс Волтерс, місіс Естер Волтерс, а ще в нього був масажист Джексон. Усе поновилося в її пам'яті. Так, так. Бідолашний містер Рейфаєл. Отже, містер Рейфаєл помер. Він знав, що скоро помре. Власне, він прямо їй це сказав. Але, схоже, йому вдалося прожити довше, ніж передбачали лікарі. То був чоловік сильний, чоловік упертий — і дуже багатий.

Міс Марпл поринула в роздуми, її дротики снували, не зупиняючись, але думки її були далеко від плетіння. Її думки снували навколо покійного містера Рейфаєла та прагнення згадати, що вона могла знати про нього. То був чоловік, якого так легко не забудеш. Подумки вона тепер бачила його, як живого. Атож, особистість дуже твердої вдачі, важкий чоловік, дратівливий, а часом навіть відверто брутальний. Хоч ніхто ніколи йому не докоряв за брутальність. Про це вона пам'ятала теж. Люди не докоряли йому за брутальність тому, що він був дуже багатий. Атож, дуже багатий. Він привіз туди із собою свою секретарку, а також лакея, який доглядав за його здоров'ям і був кваліфікованим масажистом. Без такої допомоги йому було б нелегко.

Той лакей, що мав за обов'язок пильнувати здоров'я містера Рейфаєла, був наділений досить-таки сумнівним характером, подумала

міс Марпл. Містер Рейфаєл іноді ставився до нього дуже грубо. Але той, схоже, нічого проти не мав. І це теж, безперечно, пояснювалося тим фактом, що містер Рейфаєл був казково багатий.

— Ніхто не платив би йому й половини тієї платні, яку даю йому я, — мав звичку казати містер Рейфаєл, — і він це знає. Щоправда, свої обов'язки він виконує добре.

Міс Марпл запитала себе, чи Джексон (Джонсон?) залишився й надалі з містером Рейфаєлом. Тобто на період, який тривав близько року? Ні, мабуть, трохи довше — десь близько року й трьох або чотирьох місяців. Вона подумала, що, мабуть, ні, не залишився. Містер Рейфаєл належав до тих людей, які любили зміни. Він стомлювався від людей, стомлювався від їхньої поведінки, стомлювався від їхніх облич, стомлювався від їхніх голосів.

Міс Марпл могла його зрозуміти. Вона іноді почувала себе так само. От хоч би та компаньйонка, що товаришила їй на тому курорті, — така уважна, приємна й нестерпна з її воркітливим голосом.

— Ох! — сказала міс Марпл. — Як мені стало легше жити, коли я розлучилася з тією — о Господи, як її звали, я теж забула. Міс Слон? Ой, ні, не міс Слон! О Боже, чому мені стало так важко запам'ятовувати імена?

Її думки знову повернулися до містера Рейфаєла і до — ні, ні, його прізвище було не Джонсон, його звали Джексон, Артур Джексон.

— Святий Боже, — знову стала дорікати собі міс Марпл. — Я завжди плутаю тепер імена та прізвища. Звичайно ж, ту жінку, про яку я згадала, звали не міс Слон, а міс Кінь. Чому я подумала про неї як про міс Слон?

Відповідь не забарилася до неї прийти. Шахи, звичайно. Шахові фігури. Адже кінь і слон там стоять на сусідніх клітинах.

— Наступного разу я, либонь, назву її міс Тура. Хоч не схоже було, щоб та жінка вміла грати в шахи. Ні, зовсім не схоже. Але як усе ж таки звали ту милу секретарку, яку мав містер Рейфаєл? О, нарешті згадала, Естер Волтерс. Саме так. Цікаво, що ж сталося з Естер Волтерс? Либонь, успадкувала гроші. Так, думаю, вона тепер успадкувала гроші — і то чималі.

Містер Рейфаєл, як вона пригадала, щось казав їй про це чи та жінка казала — о Господи, на яку кашу перетворюються події з минулого, коли хочеш їх згадати більш або менш точно! Естер Волтерс. Тоді на тому карибському острові їй довелося скрутно, але, певно, вона змогла пережити це. Вона, здається, була вдовою, чи не так? Міс Марпл мала надію, що Естер Волтерс одружилася знову з якимсь приємним, добрим і надійним чоловіком. А проте навряд. Міс Марпл подумала, що Естер Волтерс мала особливий талант одружуватися зовсім не з тими чоловіками.

Думки міс Марпл знову повернулися до Рейфаєла. У повідомленні про смерть написано, щоб на його похорон не приносили квітів. Міс Марпл і на думку не спало б принести квіти на труну містера Рейфаєла. Адже той міг би скупити всі оранжереї Англії, якби захотів. Та й стосунки між ними не були такими близькими. Не можна сказати, щоб вони були друзями або між ними існувала якась особлива приязнь. Вони були — яке ж слово їй би хотілося тут застосувати? — союзниками. Атож, вони були союзниками протягом дуже короткого часу. Цікавого часу. І він був союзником, якого варто було мати. Вона це знала. Знала вже тоді, коли чорної тропічної ночі, що зависла над Антильськими островами, прибігла до нього. Вона пригадала також, що на ній була тоді шаль із рожевої вовни або — як вони називали її, коли вона була молодою, — мереживниця. Чудова рожева шаль, яку вона обмотала довкола голови, а він тоді подивився на неї й засміявся, а потім засміявся знову, — вона сама усміхнулася на цю згадку, — коли вона

використала одне слівце, утім, наприкінці її розповіді він уже не сміявся. Він зробив те, про що вона його просила, і міс Марпл глибоко зітхнула й мусила визнати тепер, коли все пригадала, що та історія завдала їй багато хвилювання. І вона, звичайно, ніколи не розповіла про ті події ані своєму небожеві, ані любій Джоані, бо саме чогось такого вони просили її не робити, хіба не так? Міс Марпл замислено похитала головою. Потім промурмотіла лагідно:

— Бідолашний містер Рейфаєл, сподіваюся, він не страждав.

Мабуть, що ні. Певно, його чудово оплачувані лікарі не шкодували для нього болезаспокійливих засобів і полегшили йому останні години життя. Йому багато довелося страждати упродовж тих тижнів на карибському острові. Біль майже не полишав його. Мужній чоловік.

Атож, дуже мужній. Їй було шкода, що він помер, бо хоч і був старим, калічним та хворим, проте світ дещо втратив, коли він пішов із життя. Міс Марпл не мала жодного уявлення про те, який він був у бізнесі. Мабуть, невблаганний, подумала вона, і брутальний, і дуже діловий, і агресивний. Чоловік, що звик атакувати. Але він умів бути й добрим другом, подумала вона. А десь дуже глибоко в ньому зачаїлася доброта, хоч він і докладав усіх зусиль, щоб вона не виринула на поверхню. То був чоловік, яким міс Марпл захоплювалася і якого глибоко шанувала. Їй було дуже шкода, що він відійшов, і вона сподівалася, що його відхід не завдав йому великого смутку й був легким. А тепер його тіло, безперечно, спалять і покладуть у якійсь великій та гарній мармуровій усипальниці. Міс Марпл навіть не знала, чи він був одружений. Він ніколи не згадував про дружину, ніколи не згадував про дітей. Самотній чоловік? А може, його життя було таким наповненим, що він просто не міг почуватися самотнім? Вона могла тільки здогадуватися.

Міс Марпл сиділа досить довго в той день, пополудні, думаючи про містера Рейфаєла. Вона не сподівалася, що зустрінеться з ним знову, після того як повернулася до Англії, і ніколи з ним не зустрічалася. А проте в якийсь дивний спосіб могла відчути в будь-яку мить, що він

перебуває в контакті з нею. Так, ніби він підійшов до неї або запропонував, щоб вони знову зустрілися, можливо, відчуваючи, що між ними існує певний зв'язок завдяки тому життю, яке вони спільними зусиллями врятували, а отже, вони мають щось спільне. Наприклад…

— Мені важко повірити, — промовила вголос міс Марпл, відчувши огиду на саму думку, яка раптом прийшла їй у голову, — що спільною якістю, яка нас поєднувала, було безжальне ставлення до життя. — Невже вона, міс Марпл, здатна бути безжальною? — Дивно, — сказала вона, звертаючись до самої себе, — але я ніколи не думала про це раніше. А тепер, мені здається, я й справді можу бути безжальною…

Двері відчинилися, і в них з'явилася чорна кучерява голова. Це була Черрі, приємна наступниця міс Слон чи то пак міс Кінь.

— Ви щось сказали? — запитала Черрі.

— Я розмовляла сама із собою, — сказала міс Марпл. — Я запитувала себе, чи можу я бути безжальною.

— Ви? — здивувалася Черрі. — Ніколи! Адже ви — втілення доброти.

— А проте, — сказала міс Марпл, — я могла б забути про жалість, якби на те була поважна причина.

— А що ви називаєте поважною причиною?

— Якби йшлося про справедливість.

— Мушу визнати, ви показали, що таке справедливість, малому Ґері Гопкінсу, — промовила Черрі. — У той день, коли ви побачили, як він мучить свого кота. Я й не думала, що ви можете бути такою суворою. Налякали малого до смерті. Він ніколи цього не забуде.

— Сподіваюся, він більше не мучитиме котів.

— А якщо й мучитиме, то спочатку переконається, що вас нема поблизу, — сказала Черрі. — Я майже певна, що й інші хлопчаки тоді неабияк перелякалися. Дивлячись, як ви сидите над своєю вовною й виплітаєте такі гарні речі, кожен подумає, що ви жінка лагідна, наче ягня. Але бувають хвилини, коли ви, так би мовити, перетворюєтеся на грізну тигрицю, якщо хтось доведе вас до такого стану.

У міс Марпл був вираз сумніву на обличчі. Їй було складно побачити себе в тій ролі, яку тепер намагалася накинути їй Черрі. Невже вона колись і справді… Вона зупинила плин своєї думки, міркуючи, пригадуючи різні моменти зі свого життя — атож, вона й справді була неабияк роздратована тоді, коли її розгнівала міс Слон, тобто міс Кінь. (Це справді дуже погано, що вона почала отак забувати прізвища.) Але її роздратування знайшло тоді вихід у більш або менш іронічних репліках. Тигриці начебто до іронії не вдаються. Немає нічого іронічного в тигриці. Вона стрибає. Вона рикає. Вона розриває свою жертву зубами та пазурами.

— Не думаю, щоб я коли-небудь поводилася в такий спосіб, — сказала собі міс Марпл.

Гуляючи того вечора в саду й переживаючи звичне роздратування, що наростало в ній під час таких прогулянок, міс Марпл повернулася до роздумів на цю тему. Можливо, їх спричинила клумба з ротиками, коли вона скинула на неї поглядом. Скільки разів вона казала Джорджеві, що віддає перевагу зеленаво-жовтому кольору й терпіти не може цього яскраво-червоного, який садівники чомусь так сильно полюбляли.

— Зеленаво-жовтий, — сказала міс Марпл уголос.

Якась жінка по той бік паркану, де був провулок, у якому стояв будинок міс Марпл, обернула голову й запитала:

— Пробачте, ви щось сказали?

— Боюся, я розмовляю сама із собою, — відповіла міс Марпл, обернувшись, щоб поглянути через паркан.

Цю жінку вона бачила вперше, хоча знала майже всіх людей, що жили в Сент-Мері-Мід. Знала їх принаймні на вигляд, навіть якщо не була знайома з ними особисто. Жінка була кремезна, у досить заношеній спідниці з грубого твіду й у міцних селянських черевиках. На ній був светр смарагдового кольору та плетений вовняний шарф.

— Мабуть, це природно в моєму віці, — додала міс Марпл.

— Гарний у вас сад, — сказала незнайома жінка.

— Не дуже гарний тепер, — сказала міс Марпл. — От коли я мала силу доглядати за ним сама…

— О, я розумію вас. Розумію, як ви себе почуваєте. Певно, ви найняли одного з тих підстаркуватих ледацюг — я могла б назвати їх ще й не так, — які запевняють, начебто знають, як треба доглядати сад. Іноді їм і справді щось відомо, але здебільшого вони нічогісінько в цьому не тямлять. Вони приходять, випивають кілька філіжанок чаю, потім повисмикують трохи бур'яну та й по всьому. Серед них є люди досить приємні, але в мене все одно на них терпіння не вистачає. Я сама дуже люблю працювати в саду.

— Ви мешкаєте тут? — запитала з певною цікавістю міс Марпл.

— Атож, у місіс Гастінґс. Думаю, вона розповідала мені про вас. Ви міс Марпл, чи не так?

— О, так.

— Я, власне, допомагаю місіс Гастінґс у саду. Моє прізвище — Бартлет, до речі. Міс Бартлет. Власне, роботи в мене тут небагато. Здебільшого доводиться доглядати однорічні рослини й усе таке. Нічого, у що можна було б із приємністю устромити зуби. — Вона роззявила рота й показала зуби, кажучи ці слова. — Звісно, доводиться виконувати й усіляку дрібну роботу. Ходити по крамницях і все таке. У кожному разі, якщо у вас виникне потреба, то я змогла б приділити годину або дві й вам. Думаю, від мене ви мали б більше користі, аніж від будь-якого ледацюги, що, можливо, працює у вас тепер.

— Я, власне, не заперечую, — сказала міс Марпл. — Проте я віддаю перевагу квітам. Городина мало мене цікавить.

— А я більше працюю з городиною в місіс Гастінґс. Нудно, але треба. Та мені вже час.

Вона окинула міс Марпл поглядом із голови до ніг, ніби хотіла добре запам'ятати її, потім весело кивнула головою й подалася геть.

Місіс Гастінґс? Міс Марпл не змогла пригадати ім'я нехай там якої місіс Гастінґс. Безперечно, що серед її давніх подруг місіс Гастінґс не було. І серед аматорів садівництва вона такої не знала. Мабуть, вона мешкає в якомусь із нових будинків, нещодавно споруджених у кінці Гібралтар-роуд. Протягом останнього року там оселилося кілька нових родин. Міс Марпл зітхнула, знову скинула невдоволеним поглядом на ротики, побачила кілька бур'янин, які їй дуже захотілося вирвати, один або два зайві пагінчики, які вона залюбки обрізала б садовими ножицями й нарешті, зітхнувши й мужньо подолавши всі спокуси, вийшла в провулок, обійшла навкруг своєї садиби й повернулася в дім. Її думки знову перебігли до Рейфаєла. Вони були, він і вона, — як же пак називалася та книжка, яку так часто цитували, коли вона була молода? "Кораблі, що пропливають уночі". Ця фраза здалася їй дуже доречною, коли вона поновила її в пам'яті. Кораблі, що пропливають уночі… Саме вночі вона прибігла до нього, щоб попросити — ні, щоб вимагати — допомоги. Тоді вона сказала йому, що жодної хвилини втрачати не

можна. І він погодився з нею й відразу ж виконав її прохання. Можливо, вона й справді була схожа в ті хвилини на тигрицю? Ні. Було б очевидною помилкою так думати. Адже вона відчувала тоді не гнів. Вона просто наполягала на чомусь такому, що вважала за необхідне зробити негайно. І він її зрозумів.

Бідолашний містер Рейфаєл. Той корабель, що проплив повз неї вночі, був цікавим кораблем. Отже, варто було тільки звикнути до його брутальності, і він міг здатися приємним чоловіком? Ні! Вона похитала головою. Містер Рейфаєл ніколи не міг здатися приємним чоловіком. Та годі вже, їй треба нарешті викинути Рейфаєла з голови.

Кораблі, що пропливають уночі й розмовляють між собою,

проминаючи один одного, лише сигналами здалеку та далекими голосами в темряві.

Вона, мабуть, більше ніколи про нього не думатиме. Можливо, тільки подивиться, чи в "Таймс" надрукують некролог. Але навряд. Він був не дуже відомою людиною, подумала вона. Він не був знаменитим. Аише дуже багатим. Звісно, про багатьох людей друкували некрологи в газетах лише тому, що вони були дуже багаті. Але їй здавалося, що багатство Рейфаєла було не такого типу. Він не відзначився у великій індустрії, не належав ні до фінансових геніїв, ні до відомих банкірів. Він просто спромігся в якийсь невідомий їй спосіб накопичити величезну суму грошей протягом свого життя.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ПАРОЛЬ — "НЕМЕЗИДА"

І

Десь через тиждень після повідомлення про смерть Рейфаєла міс Марпл підібрала листа, що лежав на таці з її сніданком, і дивилася на нього якусь хвилину, перш ніж відкрити. Два інші листи, що надійшли із сьогоднішньою ранковою поштою, були рахунками або квитанціями на сплачені рахунки. В обох випадках вони не становили для неї найменшого інтересу. Цей же лист міг такий інтерес становити.

Лондонська марка, друкована адреса, довгий конверт високої якості. Міс Марпл акуратно розрізала його спеціальним ножем для паперу, який завжди був у неї напохваті, тут-таки, на таці. Лист був від панів Бродриба та Шустера, адвокатів і нотарів, з адресою в лондонському кварталі Блумсбері. Ті панове запрошували її, використовуючи надзвичайно чемні й вишукані звороти юридичної мови, навідатися наступного тижня до їхньої контори й пропонували зробити це в четвер, 24-го числа. Якщо ж ця дата її не влаштовує, то чи не буде вона такою люб'язною, щоб повідомити їх, коли зможе бути в Лондоні в найближчому майбутньому. У своєму листі ті двоє додавали, що вони адвокати покійного містера Рейфаєла, з яким вона, схоже, добре знайома.

Міс Марпл була трохи спантеличена. Вона спохмурніла й підвелася з-за столу трохи пізніше, аніж зазвичай, думаючи про листа, якого щойно одержала. Вона спустилася вниз за допомогою Черрі, яка вважала за свій обов'язок чекати в коридорі, аби бути певною, що міс Марпл не наважиться сама спускатися сходами, що були дуже давнього зразка й круто завертали на самій середині.

— Ти приділяєш мені занадто багато уваги, Черрі, — сказала міс Марпл.

— Доводиться, — відповіла Черрі з притаманною їй прямолінійністю. — Хороших людей тепер мало, і їх треба оберігати.

— Що ж, дякую за комплімент, — промовила міс Марпл, безпечно добувшись до кінця сходів і ставлячи ногу на підлогу першого поверху.

— У вас усе гаразд? — запитала Черрі. — Бо вигляд у вас такий, ніби вас ударили мішком по голові, якщо розумієте, про що я кажу.

— Та ні, у мене все гаразд, — відповіла міс Марпл. — Правда, я щойно одержала досить несподіваного листа від адвокатської фірми.

— Ніхто не позиває вас до суду, сподіваюся? — запитала Черрі, схильна вважати, що листи від адвокатів неминуче пов'язані з якимсь лихом.

— О, ні, не думаю, — сказала міс Марпл. — Нічого подібного. Вони лише просять мене навідати їх у Лондоні наступного тижня.

— Можливо, ви одержите спадщину, — промовила Черрі з надією в голосі.

— Ну це вже навряд.

— І таке буває, — сказала Черрі.

Умостившись на стільці й діставши своє плетиво з гаптованої торбинки, міс Марпл обміркувала можливість того, що містер Рейфаєл залишив їй спадщину. Тепер вона здалася їй ще менш імовірною, аніж тоді, коли Черрі про це згадала, адже містер Рейфаєл, подумала вона, був не такою людиною.

Вона не змогла поїхати до Лондона в той день, який їй запропонували. У четвер вона мала бути присутня на зборах Жіночого клубу, де обговорювали питання про виділення коштів на будівництво двох додаткових кімнат. Тож вона написала листа, у якому назвала інший день наступного тижня. Фірма не забарилася з письмовою

відповіддю, у якій висловила свою згоду з її пропозицією, і дата відвідин була визначена остаточно. Вона намагалася намалювати у своїй уяві зовнішність панів Бродриба та Шустера. Лист був підписаний Дж. Р. Бродрибом, який, певно, був старшим партнером. Міс Марпл подумала, що містер Рейфаєл міг відписати їй у своєму заповіті якусь невеличку річ або сувенір на згадку. Можливо, книжку про якісь рідкісні квіти, що була в його бібліотеці і, на його думку, могла принести втіху старій дамі, що так полюбляла доглядати сад. Чи брошку з камеєю, яка належала його двоюрідній бабусі. Міс Марпл розважала себе такими фантазіями. Бо це тільки фантазії, подумала вона, адже в будь-якому з цих випадків виконавці — якщо ті адвокати були виконавцями — просто надіслали б їй таку річ поштою. Їм би не було потреби домовлятися з нею про зустріч.

— Облиш дурні думки, — сказала собі міс Марпл. — Наступного четверга ти про все довідаєшся.

II

— Цікаво, що це за особа, — сказав Бродриб, звертаючись до Шустера і при цьому глянувши на годинник.

— Вона має прибути за чверть години, — сказав Шустер. — Цікаво, вчасно вона з'явиться чи ні?

— Думаю, не запізниться. Це літня жінка, судячи з усього, а вони набагато пунктуальніші, аніж сьогоднішні молоді вертихвістки.

— Цікаво, гладка вона чи худа? — поставив риторичне запитання Шустер.

Містер Бродриб похитав головою.

— Хіба Рейфаєл ніколи тобі про неї не розповідав? — запитав Шустер.

— Він був дуже стриманим у всьому, що про неї казав.

— Уся ця історія видається мені дуже дивною, — сказав Шустер. — Якби ми знали бодай трохи більше, про що саме йдеться…

— Можливо, — замислено промовив Бродриб, — тут ідеться про щось, пов'язане з Майклом?

— Після стількох років? Ні, не може бути. З якого дива ти про це подумав? Він тобі на щось натякнув?

— Ні, він мені ні на що не натякнув. Я не маю найменшого уявлення про те, що в нього було на думці. Він лише дав мені точні інструкції.

— А ти не думаєш, що він насамкінець став трохи ексцентричним?

— Аж ніяк. Його розум залишався так само блискучим, як і завжди. Хвороба анітрохи не вплинула йому на мозок. За останні два місяці, які йому лишилося прожити, він примножив свій статок ще на двісті тисяч. У це важко повірити, але так воно було.

— Він мав досконалий нюх, — сказав Шустер із глибокою повагою в голосі. — Безпомильний нюх, у цьому сумніватися не випадає.

— Він був справжнім фінансовим генієм, — підтвердив Бродриб із повагою, близькою до захвату. — На жаль, таких, як він, небагато.

На столі задзвонив внутрішній телефон. Шустер підняв слухавку. Жіночий голос сказав:

— Міс Джейн Марпл прийшла на зустріч із містером Бродрибом згідно з попередньою домовленістю.

Шустер подивився на свого партнера, піднявши брови в очікуванні ствердної чи заперечної відповіді. Бродриб кивнув головою.

— Проведіть її сюди, — сказав Шустер. І додав, обертаючись до партнера: — От ми її й побачимо.

Міс Марпл увійшла до кімнати, де джентльмен середнього віку з тонким, худим тілом підвівся, щоб привітатися з нею. Це, певно, був містер Бродриб, чий вигляд дещо суперечив його прізвищу[1]. З ним був ще один джентльмен теж середнього віку, але молодший і значно повніший. Він мав чорне волосся, маленькі гострі очі й перші ознаки другого підборіддя.

— Мій партнер — містер Шустер, — відрекомендував його містер Бродриб.

— Сподіваюся, наші сходи не стомили вас надміру, — сказав Шустер.

"Їй сімдесят, ніяк не менше, а може, навіть під вісімдесят", — подумав він.

— Я завжди трохи засапуюся, коли підіймаюся сходами.

— Будинок у нас старий, — сказав містер Бродриб тоном вибачення. — Ліфта немає. Але ми фірма з дуже давньою історією, і нам не хочеться запроваджувати сучасні новинки, чого, можливо, й очікують від нас наші клієнти.

— Тут у вас навіть дуже зручно й затишно, — чемно відповіла міс Марпл.

Вона сіла на стілець, якого підсунув їй містер Бродриб. Шустер, щоб не заважати розмові, залишив кімнату.

— Сподіваюся, на цьому стільці вам сидіти зручно, — сказав Бродриб. — Я трохи закрию штору, гаразд? Сонце, як мені здається, світить вам прямо в очі.

— Дякую, — сказала міс Марпл цілком щиро.

Вона сиділа, за своїм звичаєм, геть випростана. На ній був легкий твідовий костюм, перлове намисто й невеличкий оксамитовий капелюшок.

"Звичайна собі провінційна дама, — подумав Бродриб. — З найкращих. Приємна старушенція. Може, з деякими відхиленнями, а може, і ні. Погляд у неї розумний і проникливий. Цікаво, де Рейфаєл її відкопав? Якась його родичка, а може, вони родом з одного села?"

Поки ці думки промайнули в його голові, він намагався розважити гостю такою собі вступною розмовою про погоду, про надто ранні приморозки в цьому році та іншою балаканиною, що, як йому здавалося, була доречною.

Міс Марпл належно підтримувала цю світську розмову, чекаючи, коли ж нарешті їй повідомлять, навіщо її сюди покликали.

— Ви, звичайно ж, намагаєтеся вгадати, у чому причина нашої сьогоднішньої зустрічі, — сказав Бродриб, пересунувши якісь папери, що лежали перед ним на столі. — Ви, звісно, чули про смерть містера Рейфаєла, а може, прочитали повідомлення про неї в газеті.

— Я прочитала про неї в газеті, — відповіла міс Марпл.

— Він був, я так розумію, вашим другом?

— Я познайомилася з ним лише рік тому. У Вест-Індії, — сказала міс Марпл.

— Так. Я пригадую. Він туди їздив лікуватися, якщо не помиляюся. Можливо, йому там трохи й полегшало, але він на той час уже був тяжко хворою людиною, безнадійно хворою, як вам, певно, було відомо.

— Авжеж, було, — підтвердила міс Марпл.

— Ви добре знали його?

— Ні, — сказала міс Марпл. — Не так уже й добре. Ми були сусідами в готелі. Іноді ми розмовляли. Я більше ніколи не зустрічалася з ним, після того як повернулася до Англії. Знаєте, я живу дуже спокійним життям у своєму селі, а він, мені здається, був цілком поглинутий своїм бізнесом.

— Він працював у бізнесі дуже успішно, я сказав би, до свого останнього дня, — підтвердив Бродриб. — Він був справжнім генієм грошових оборудок.

— Я анітрохи не сумніваюся, що він справді ним був, — погодилася міс Марпл. — Я відразу зрозуміла, що це людина, обдарована надзвичайними здібностями.

— Не знаю, чи маєте ви бодай якесь уявлення — чи містер Рейфаєл коли-небудь вам щось казав про ту пропозицію, яку він доручив мені вам зробити?

— Не уявляю, — сказала міс Марпл, — яку саме пропозицію міг би зробити мені містер Рейфаєл. Це здається мені малоймовірним.

— Він був дуже високої думки про вас.

— Мені приємно це чути, але навряд чи в нього були якісь підстави хвалити мене. Я особа проста й непримітна.

— Вам, безперечно, відомо, що він помер надзвичайно багатою людиною. Загалом умови його заповіту дуже прості. Він розпорядився своїм статком ще за певний час до смерті. Заповів майже всі свої гроші різним доброчинним організаціям і фондам.

— Сьогодні це трапляється часто, наскільки мені відомо, — сказала міс Марпл, — хоч сама я не дуже обізнана у фінансових справах.

— Ми покликали вас сюди тому, — сказав Бродриб, — що за дорученням небіжчика я зобов'язаний повідомити вам таку річ: він звелів відкласти певну суму грошей для того, щоб через рік вона перейшла у ваше повне розпорядження, але за умови, що ви погодитеся прийняти пропозицію, яку я вам зараз викладу.

Він узяв у руки довгий конверт, що лежав перед ним на столі. Конверт був запечатаний. Він посунув його через стіл до неї.

— Гадаю, буде краще, якщо ви самі прочитаєте, у чому вона полягає. Можете не квапитися. Час у нас є.

Міс Марпл не стала квапитися. Вона попросила ніж для розрізання паперу, якого Бродриб їй подав, відкрила конверт, дістала звідти аркуш із надрукованим на машинці текстом і прочитала його. Потім згорнула його знову, знову розгорнула, ще раз прочитала й подивилася на Бродриба.

— Я б не сказала, що тут усе зрозуміло викладено. Ви не маєте якихось конкретніших розпоряджень?

— Ні, не маю, Мені було доручено лише передати вам цього листа й назвати суму винагороди. Вона складає двадцять тисяч фунтів, звільнених від податку на спадщину.

Міс Марпл мовчки дивилася на нього. Від несподіванки й подиву їй відібрало мову. Містер Бродриб заговорив не відразу. Її подив не став несподіванкою для нього. Безперечно, що такого міс Марпл ніяк не могла сподіватися. Містер Бродриб запитував себе, якими будуть її перші слова. Вона дивилася на нього прямим і суворим поглядом, яким могла б на нього дивитися його тітка абощо. Коли вона заговорила, у її голосі звучали майже звинуватливі нотки.

— Це дуже велика сума грошей, — сказала міс Марпл.

— Не така велика, як це було б колись, — сказав містер Бродриб (і ледве стримався, щоб не додати: "Сьогодні це дрібничка").

— Мушу зізнатися, — промовила міс Марпл, — я дещо приголомшена. Бігме, я дещо приголомшена.

Вона взяла документ і ще раз уважно прочитала його.

— Ви, звичайно, знаєте, що тут написано? — запитала вона.

— Так. Містер Рейфаєл продиктував мені текст особисто.

— Він не дав вам якихось пояснень до нього?

— Ні, не дав.

— Але ж ви, я певна, просили його, щоб він вам їх дав, — промовила міс Марпл.

У її голосі тепер прозвучав майже докір.

Містер Бродриб слабко усміхнувся.

— Ви правильно вгадали. Я ставив йому таке запитання. Я сказав, що вам, либонь, буде важко зрозуміти точно, чого він від вас хоче.

— Диво та й годі! — вихопилося в міс Марпл.

— Звичайно, від вас не вимагається, щоб ви давали свою відповідь тепер, негайно, — сказав Бродриб.

— Звісно, ні, — відказала міс Марпл. — Я мушу поміркувати над цим.

— Ідеться, як ви й самі зазначили, про досить велику суму грошей.

— Я стара жінка, — сказала міс Марпл. — Літня жінка, як у нас мають звичай казати, але "стара" — слово, яке пасує ліпше. Я стара, і тут нічого не додаси. Цілком можливо й навіть імовірно, я не проживу ще року, коли зможу одержати гроші, навіть у тому вельми сумнівному випадку, якщо зможу виконати потрібні для цього умови.

— Гроші не завадять у будь-якому віці, — сказав Бродриб.

— Якби я мала гроші, то могла б здійснити деякі справи доброчинності, до яких маю інтерес, — мовила міс Марпл, — а крім того, завжди існують люди. Люди, для яких тобі хочеться щось зробити, але твої статки цього не дозволяють. І я не стану вдавати, що мені чужі певні бажання, яких я досі не могла задовольнити — думаю, містер Рейфаєл чудово знав, що й старій людині іноді хочеться чогось приємного й незвичайного.

— Так, ви маєте слушність, — сказав Бродриб. — Чом би, скажімо, вам не поїхати в подорож за кордон? В один із тих чудових турів, які нині влаштовують. Частіше відвідувати театри, бувати на концертах, мати можливість заповнити свій льох чудовим вином.

— Мої смаки були б трохи поміркованішими, — сказала міс Марпл. — Я полюбляю куріпок, — додала вона замислено, — а роздобути куріпок сьогодні дуже важко, і вони надзвичайно дорого коштують. Я б із великою радістю дозволила собі з'їсти засмажену куріпку — сама-одна цілу куріпку. Купити коробку зацукрованих каштанів — я не часто можу собі це дозволити. Іноді сходити в оперу. Для цього треба найняти автомобіль, щоб поїхати до Ковент-Ґардена й назад, а також оплатити ніч у готелі. Але, схоже, я надто багато базікаю по-пустому, — урвала себе міс Марпл. — Я заберу цей текст із собою й поміркую над ним. І все ж таки, що спонукало містера Рейфаєла — ви не маєте бодай якогось уявлення, що наштовхнуло його на думку зробити цю пропозицію й чому він вирішив, що я зможу бути корисною йому в якийсь спосіб? Він мусив знати, що минуло більше року, близько двох років, відтоді, як він мене бачив, і що я могла стати набагато слабшою, аніж була, і набагато менш спроможною задіяти ті невеликі здібності, які він тоді помітив у мене. Він пішов на великий ризик. Адже існують інші люди, які, безперечно, значно кваліфікованіші для того, щоб здійснити таке розслідування.

— Правду кажучи, — я теж так тоді подумав, — сказав Бродриб, — але він обрав вас, міс Марпл. Пробачте за моє запитання, яке може вам здатися виявом пустої цікавості, але чи мали ви — як би ліпше мені висловити свою думку? — бодай якийсь стосунок до злочинів або до розслідування злочинів?

— Якщо говорити в точному розумінні, то, мабуть, що ні, — відповіла міс Марпл. — Тобто в професійному розумінні. Я ніколи не служила ані в поліції, ані в органах судочинства, не була пов'язана з жодною агенцією детективних розслідувань. Я можу дати вам лише одне пояснення, містере Бродриб, і, гадаю, зобов'язана це зробити, якщо містер Рейфаєл вам нічого не пояснив. Під час нашого перебування у Вест-Індії ми обоє,

містер Рейфаєл і я, мали певний стосунок до розслідування вбивства, яке там сталося. Досить неймовірного й ретельно підготованого вбивства.

— І ви з містером Рейфаєлом розгадали ту загадку?

— Я висловилася б трохи інакше, — сказала міс Марпл. — Містер Рейфаєл завдяки силі свого характеру і я завдяки тому, що мені вдалося зіставити кілька очевидних фактів, на які я звернула увагу, змогли перешкодити другому вбивству, перед тим як воно мало статися. Я не змогла б зробити цього сама, бо була надто слабка фізично. Містер Рейфаєл теж не зміг би зробити це сам-один, бо він був каліка. Отже, ми діяли як союзники і вдвох домоглися успіху.

— Я хотів би вам поставити ще тільки одне запитання, міс Марпл. Слово "Немезида" вам що-небудь говорить?

— Немезида, — повільно повторила міс Марпл. Для неї це не було запитанням. Ледь помітна й несподівана усмішка заграла на її устах. — Так, — сказала вона, — це слово дещо означає для мене. Воно означало дещо для мене й для містера Рейфаєла. Я промовила його, і він, можна сказати, розвеселився, коли я назвала себе цим ім'ям.

Містер Бродриб чекав чого завгодно, тільки не цього. Він подивився на міс Марпл майже з тим самим приголомшеним подивом, із яким подивився колись на неї містер Рейфаєл зі свого ліжка в номері готелю на узбережжі Карибського моря. Стара дама, досить приємна й досить розумна. Але — Немезида!

— Бачу, і ви розвеселилися так само, — сказала міс Марпл.

Вона звелася на ноги.

— Якщо ви одержите якісь додаткові інструкції щодо цієї справи, то повідомте мене відразу, містере Бродриб. Мені здається неймовірним, щоб такі додаткові інструкції або відомості не існували. Бо на даний момент я перебуваю в абсолютному невіданні щодо того, чого саме хотів від мене містер Рейфаєл і що я повинна зробити чи спробувати зробити для нього.

— Ви знайомі з його родиною, друзями або...

— Ні. Я вже вам сказала. Ми просто перебували з ним разом у дуже далекому куточку світу. Ми стали спільниками, зіткнувшись зі справою, у якій було щось від містичної таємниці. Це все. — Коли вона вже рушила до виходу, то несподівано обернулася й запитала: — У нього була секретарка, місіс Естер Волтерс. Чи не буде порушенням етикету, якщо я запитаю вас, чи містер Рейфаєл залишив їй п'ятдесят тисяч фунтів?

— Його заповіт буде опублікований у газетах, — сказав Бродриб. — Але я можу відповісти на ваше запитання ствердно. До речі, місіс Волтерс тепер стала місіс Андерсон. Вона знову вийшла заміж.

— Я рада почути про це. Вона була тоді вдовою, мала маленьку доньку, і, як мені здається, була дуже гарною секретаркою. Вона чудово розуміла містера Рейфаєла. Дуже мила жінка. Мені приємно знати, що він подбав про неї.

Того ж таки вечора міс Марпл, сидячи на своєму стільці з прямою спинкою й простягти ноги до каміна, де розпалила невеличкий вогонь, щоб прогнати несподіваний холод, який, за своєю звичкою, може опуститися на Англію в будь-який час, що його сам собі обере, знову витягла з довгого конверта документ, вручений їй сьогодні. Досі неспроможна повірити власним очам, вона прочитала його, бурмочучи слова собі під ніс, ніби намагалася вивчити їх напам'ять:

"Міс Джейн Марпл, село Сент-Мері-Мід.

Цей лист-заповіт ви одержите вже після моєї смерті з рук мого доброго повіреного Джеймса Бродриба. Це чоловік, якому я доручав ті справи юридичного характеру, які стосуються мого приватного життя, а не моєї діяльності в бізнесі. Він дуже розумний і гідний довіри адвокат. Проте, як і більшості представників людського роду, йому не чужий гріх цікавості. Та я не хочу задовольняти його цікавість. У певному розумінні, ця справа залишиться між вами і мною. Нашим паролем буде слово "Немезида". Думаю, ви не забули, у якому місці й за яких обставин ви вперше промовили до мене це слово. У процесі своєї професійної діяльності протягом свого вже досить тривалого життя я навчився обирати людей, яких хотів найняти собі на службу, за певною ознакою. Така людина повинна мати природжену схильність. Природжену схильність до тієї роботи, яку я хочу їй доручити. Це не знання й не досвід. Схильність — єдине слово, яким можна описати цю людську властивість. Природжений хист до того, щоб виконати певну роботу.

Ви, моя люба, якщо дозволите мені так вас називати, маєте природжену схильність до справедливості, і це змусило вас розвинути в собі природжену схильність до розкриття злочинів. Я хочу, щоб ви розслідували один такий злочин. Я віддав наказ відкласти для вас певну суму з умовою, що якщо ви погодитеся прийняти мою пропозицію й результати вашого розслідування будуть успішними, ці гроші перейдуть у ваше цілковите розпорядження. На виконання цієї місії я даю вам один рік. Ви вже людина немолода, але, якщо мені буде дозволено так сказати, рішуча й уперта. Я маю всі підстави сподіватися, що розважлива доля дозволить вам прожити бодай ще один рік.

Думаю, робота, яку я вам пропоную, не буде для вас неприємною. Адже ви маєте природні здібності й природний потяг до розслідування злочинів. Кошти, необхідні на витрати, пов'язані з розслідуванням, ви зможете отримувати протягом цього періоду щоразу, коли вони вам будуть потрібні. Я пропоную вам цю роботу як альтернативу до того життя, яким ви, певно, живете тепер.

У своїй уяві я бачу, як ви сидите у кріслі, кріслі, яке вам зручне й пристосоване до того різновиду ревматизму, який вас мучить. Усі люди вашого віку, як на мене, неодмінно хворіють на ревматизм тієї або тієї форми. Якщо від цієї хвороби страждають ваші ноги або спина, то вам нелегко ходити, і більшість часу ви присвячуватимете плетінню. Я бачу вас у хмарі рожевої вовни, такою, якою побачив однієї ночі, коли прокинувся, розбуджений вашою несподіваною появою.

Я уявляю собі, як ви виплітаєте все більше й більше жакетів, шарфів та багато інших речей, яким я навіть не знаю назви. Якщо ви хочете й далі присвячувати своє життя плетінню, то це буде ваш вибір. Але якщо ви все ж таки захочете послужити справедливості й правосуддю, то, можливо, моя пропозиція зацікавить вас.

Бо, як сказано в Біблії, "людське правосуддя стікає струмочками, а праведність вирує, як могутній потік".

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

МІС МАРПЛ ПОЧИНАЄ ДІЯТИ

I

Міс Марпл прочитала цього листа тричі — потім відклала його вбік і залишилася сидіти, насупивши брови та обмірковуючи, як повинна розуміти його зміст та які висновки мусить із нього зробити.

Насамперед вона подумала про те, що в листі дивовижним чином відсутня будь-яка точна інформація. Можливо, Бродриб має згодом повідомити щось іще? Але чуття підказувало їй, що такого не буде. Це не відповідало б плану Рейфаєла. Але яким тоді дивом міг Рейфаєл сподіватися, що вона візьметься виконувати завдання, про яке їй анічогісінько не відомо? Тут було над чим посушити голову. Поміркувавши ще трохи, вона вирішила, що саме таким і був задум

містера Рейфаєла: змусити її поморочитись. Її думки полинули до нього, до того короткого проміжку часу, протягом якого вона знала його. Вона пригадала його каліцтво, його дратівливу вдачу, зблиски його гострого розуму, випадкові спалахи гумору. Йому було дуже до вподоби, подумала вона, дражнити людей. Йому було приємно, відчувала вона, — і цей лист підтверджував її здогад, — розбуркати природну цікавість Бродриба.

Проте в листі, якого він написав до неї, не було нічого такого, з чого вона могла б зрозуміти, про що, власне, йдеться. Він не давав їй ніякої підказки. Мабуть, подумала вона, містер Рейфаєл і не збирався щось підказувати їй у цьому листі. У нього був — як би їй висловитися точніше? — зовсім інший задум. А проте вона не могла вирушити навмання, нічого не знаючи. Це було схоже на кросворд без жодних ключів до відгадування. Але ключі мусять бути, їй конче треба з'ясувати, чого він від неї хотів, чи треба їй кудись їхати, чи вона зможе розв'язати якусь проблему, сидячи у своєму кріслі й відклавши вбік спиці, щоб зосередитися ліпше. Чи містер Рейфаєл передбачав, що вона сяде на літак або пароплав і вирушить до Вест-Індії, або Південної Америки, або до якогось іншого, точно вказаного місця? їй доведеться або самій з'ясовувати, чого він від неї хотів, чи отримати від когось точні інструкції. Може, він думав, що в неї вистачить кебети, аби відгадати якісь речі, поставити запитання й дійти до всього самій? Ні, у це важко повірити.

— Якщо він так вважає, то в нього бракує клепки. Тобто я хотіла сказати, що він утратив клепку перед тим, як помер.

Та уявити собі містера Рейфаєла без клепки в голові їй не вдавалося.

— Я маю одержати точні інструкції, — сказала собі міс Марпл. — Але які інструкції й коли та від кого вони надійдуть?

І лише тоді до неї раптом дійшло, що, сама того не помітивши, вона погодилася виконувати роботу, яку накинув їй покійний містер Рейфаєл. Міс Марпл знову заговорила вголос, адресуючи свої слова в повітряний простір:

— Я вірю в життя вічне. Не знаю точно, де ви тепер, містере Рейфаєл, і, чесно кажучи, сумніваюся, що ви десь є, а проте зроблю все, від мене залежне, щоб виконати ваше доручення.

II

Через три дні міс Марпл написала листа містерові Бродрибу. Це був дуже короткий лист, у якому все говорилося тільки по суті.

"Шановний містере Бродриб!

Я обміркувала пропозицію, яку ви мені зробили, і повідомляю вас, що згодна взятися за ту справу, яку доручив мені покійний містер Рейфаєл. Я зроблю все, від мене залежне, щоб виконати його доручення, хоч аж ніяк не впевнена, що досягну успіху. Власне кажучи, я поки що не бачу, як могла б його досягти. Я не одержала жодної конкретної інструкції ані в його листі, ані десь-інде. Якщо ви маєте ще якесь послання для мене, у якому даються точні інструкції, то надішліть його мені, будь ласка, та позаяк ви нічого мені не дали, то, гадаю, у вас більше нічого й нема.

Я виходитиму з припущення, що містер Рейфаєл був при здоровому глузді, коли помер, а тому, думаю, з мого боку буде цілком виправдано запитати вас, чи не зіткнувся він незадовго до своєї смерті з якоюсь кримінальною справою, що торкалася його інтересів або в галузі професійної діяльності, або в приватному житті. Чи висловлював він коли-небудь у розмові з вами гнів або невдоволення з приводу того або того порушення справедливості, яке особливо його обурило? Якщо так, то, думаю, я маю цілковите право просити вас розповісти мені про такі випадки. Чи ті напади обурення або гніву не були пов'язані з якимись

труднощами в його житті, чи не був він жертвою несправедливого ставлення або такого, яке можна було б вважати несправедливим?

Я певна, ви зрозумієте причини, що спонукають мене поставити вам такі запитання. Адже й містер Рейфаєл, певно, хотів, щоб я їх поставила".

III

Бродриб показав цього листа Шустеру, який відхилився назад на своєму стільці й присвиснув.

— То вона й справді хоче взятися за цю справу? Відважна бабусенція, — сказав він. — Певно, їй щось відомо про це, як ти гадаєш?

— Схоже, що ні, — відповів Бродриб.

— Шкода, але й ми нічого не знаємо, — сказав Шустер. — Він був дивакуватим старим.

— Атож, то був чоловік важкої вдачі.

— Я не маю найменшого уявлення, чого він хотів. А ти?

— Я теж, — відповів Бродриб. — Думаю, він не хотів, аби я щось знав.

— Що ж, у такий спосіб він надзвичайно ускладнив справу. Я не бачу найменшої можливості, щоб якась сільська бабуся змогла проникнути в мозок небіжчика і з'ясувати, яка фантазія не давала йому спокійно жити й померти. Чи не здається тобі, що він просто хотів збити її з пантелику? Позбиткуватися з неї? Заморочити їй голову? Можливо, він подумав, що вона вважає себе надто великим професіоналом у розслідуванні їхніх сільських проблем, і вирішив добре її провчити…

— Ні, — не погодився з ним Бродриб. — Я так не думаю. Рейфаєл був не такою людиною.

— Але ж він іноді любив напустити людям туману в очі.

— Це так, але в цій справі, я думаю, він був серйозним. Щось і справді непокоїло його. Власне, я абсолютно переконаний у тому, що він був чимось стурбований.

— І він тобі не сказав чи бодай не натякнув, про що ж, власне, ідеться?

— Ні, не сказав і не натякнув.

— Тоді як, у біса, вона зможе… — Шустер навіть не став закінчувати свою фразу.

— Навряд чи він сподівався на успіх, — сказав Бродриб. — Тобто я не бачу, як вона може взятися за цю справу.

— Як на мене, то він просто захотів пожартувати.

— Двадцять тисяч фунтів — гроші чималі.

— Він знав, що вона однаково їх не отримає.

— Ні, — заперечив Бродриб. — Так нечесно він би ніколи з нею не вчинив. Певно, він думав, у неї є шанс зробити те, чого він від неї хотів.

— А що маємо робити ми?

— Чекати, — відповів Бродриб. — Чекати подальшого розвитку подій. Бо події мусять розвиватися так чи інак.

— То ти маєш ще якісь запечатані розпорядження, чи не так?

— Мій любий Шустере, — сказав містер Бродриб. — Містер Рейфаєл цілком довіряв моєму вмінню зберігати таємницю й не відступати від етичних принципів порядного адвоката. Запечатані інструкції, про які ти мене запитуєш, можуть бути відкриті лише за певних обставин, а такі обставини поки що не настали.

— І ніколи не настануть, — сказав Шустер.

Ця репліка закрила тему.

IV

Містер Бродриб і містер Шустер могли особливо не клопотати собі голову цією проблемою, адже вони жили повноцінним життям професіоналів, яким і без того вистачало роботи. Міс Марпл перебувала в зовсім іншому становищі. Вона сиділа за своїм плетінням, але думки не давали їй спокою, і тоді вона йшла прогулятися, хоча Черрі й докоряла їй за це.

— Ви не повинні забувати, що лікар не радив вам багато рухатися.

— Я ходжу дуже повільно, — заперечувала їй міс Марпл, — і нічого не роблю. Не копаю землю, не висмикую бур'яни. Я лише… ну, розумієш, я лише переставляю ноги та міркую про деякі речі.

— Які речі? — запитала Черрі з певною цікавістю.

— Якби ж то я знала, — відповіла міс Марпл і попросила Черрі принести їй ще один шарф, бо повіяв холодний вітер.

— Що її тривожить — хотіла б я знати, — сказала Черрі своєму чоловікові, ставлячи перед ним миску з рисом та вареними нирками. — Китайський обід, — пояснила вона.

Її чоловік схвально кивнув головою.

— Ти з кожним днем готуєш усе краще, — сказав він.

— Я турбуюся за неї, — мовила Черрі. — Турбуюся, бо бачу, вона стурбована. Вона одержала якогось листа й після того місця собі не знаходить.

— Їй треба лише сидіти спокійно, — сказав чоловік Черрі. — Сидіти спокійно, сприймати все легко, брати з бібліотеки цікаві книжки, завести приятельку чи двох, які приходили б навідувати її.

— Вона про щось думає, — промовила Черрі. — Схоже, опрацьовує якийсь план. Вона обмірковує, як їй узятися за якусь справу, таке в мене складається враження.

На цих словах вона урвала розмову, пішла взяти тацю з кавою й поставила її перед міс Марпл.

— Ти випадково не знаєш жінки, яка живе в одному з нових будинків десь тут поблизу і яку звати місіс Гастінґс? — запитала в неї міс Марпл. — А також ту, що називає себе міс Бартлет і живе в її домі?

— Ви маєте на увазі той будинок у кінці села, який був перебудований і наново пофарбований? Люди, які в ньому мешкають, з'явилися тут зовсім недавно. Я не знаю їхніх імен. Вони мені не цікаві. Принаймні, я не сказала б, що вони цікаві.

— Ті двоє жінок — родичі? — запитала міс Марпл.

— Ні. Просто подруги, так мені здається.

— Я дивуюся, чому… — сказала міс Марпл і урвала мову.

— Ви дивуєтеся чому?

— Ет, пусте, — промовила міс Марпл. — Прибери на моєму письмовому столі, будь ласка, і знайди для мене аркуш поштового паперу. Я хочу написати листа.

— Кому? — запитала Черрі з притаманною їй від природи цікавістю.

— Сестрі священика, — сказала міс Марпл. — Його звуть Кенон Прескот.

— Це та, з якою ви познайомилися за кордоном, на Антильських островах, чи не так? Ви показували мені її світлину в альбомі.

— Так.

— Ви погано себе почуваєте? Тому й вирішили покликати священика?

— Я почуваю себе цілком добре, — сказала міс Марпл, — і мені хочеться щось робити. Можливо, міс Прескот мені допоможе в цьому.

"Моя люба міс Прескот, — написала міс Марпл, — сподіваюся, ви мене не забули. Я познайомилася з вами та вашим братом у Вест-Індії, якщо ви пам'ятаєте, на острові Сент-Оноре. Сподіваюся, що любий Кенон перебуває при доброму здоров'ї і що астма не мучила його під час холодної погоди, яку нам довелося пережити минулої зими.

Я пишу вам, щоб запитати, чи не можете ви надіслати мені адресу місіс Волтерс, — Естер Волтерс, — яку ви, можливо, пам'ятаєте з тих днів, що їх ми провели на тому острові в Карибському морі. Вона була секретаркою містера Рейфаєла. Вона тоді дала мені свою адресу, та, на жаль, я не можу її тепер знайти. Я хотіла б їй написати, бо маю деякі відомості стосовно догляду за садом, які вона в мене просила, алея не могла їх надати їй у той час. До мене дійшли чутки, ніби вона одружилася знову, але не думаю, що людина, яка мені це повідомила, була впевнена в тому, що так воно є насправді. Можливо, ви знаєте більше про неї, ніж я.

Сподіваюся, моє прохання не буде для вас надто обтяжливим. Із сердечними вітаннями до вашого брата й найкращими побажаннями вам особисто.

Щиро вам віддана Джейн Марпл".

Міс Марпл почула себе набагато краще, після того як відіслала цього листа.

— Принаймні, — сказала вона собі, — я почала щось робити. Не те, щоб я чогось сподівалася від цього, але, може, щось та буде.

Міс Прескот відповіла на її лист майже відразу. Вона була надзвичайно сумлінною жінкою. Написала міс Марпл вельми люб'язного листа й повідомила адресу, яку та в неї попросила.

"Я не знаю нічого конкретного про Естер Волтерс, — написала вона, — але, як і ви, чула від однієї своєї подруги, що вона десь бачила повідомлення про її повторне заміжжя. Вона має тепер прізвище чи то Олдерсон, чи то Андерсон. Її адреса: Вінслоу Аодж, біля Олтона, Гантс. Мій брат посилає вам свої найкращі побажання. Шкода, що ми живемо так далеко одна від одної. Ми на півночі Англії, а ви — на південь від

Лондона. Я сподіваюся, ми зможемо зустрітися в недалекому майбутньому.

Щиро ваша Джоана Прескот".

— Вінслоу Лодж, Олтон, — сказала міс Марпл, записуючи адресу. — Не так далеко звідси, справді не так далеко. Я могла б туди поїхати — мабуть, найліпше буде взяти таксі. Трохи задорого для мене, але ж мені обіцяно оплачувати видатки, а я з тим більшим правом зможу занести свої витрати на таксі до категорії видатків, якщо з цієї поїздки буде якась користь. А тепер я маю поміркувати: чи заздалегідь повідомити її про мій приїзд, чи пустити все на волю випадку? Думаю, буде набагато ліпше, якщо я довірюся випадку. Бідолашна Естер. Навряд чи вона згадує про мене з почуттям любові або приязні.

Міс Марпл поринула в роздуми, що стали наслідком її спогадів. Цілком можливо, що заходи, до яких вона вдалася на острові Сент-Оноре, врятували Естер Волтерс від перспективи бути вбитою в найближчому майбутньому. Принаймні, так вважала міс Марпл, але, мабуть, Естер Волтерс дотримувалася іншої думки.

— Приємна жінка, — сказала собі міс Марпл уголос, але намагаючись говорити якнайтихіше, — навіть дуже мила жінка. Вона належить до жінок того типу, які легко можуть вийти заміж за найпаскуднішого мерзотника. І навіть одружитися з убивцею, якщо випаде така нагода. Я все ж таки думаю, — провадила міс Марпл замислено, ще більше стишивши голос, — що справді врятувала їй життя. Власне, я майже переконана в цьому, але навряд чи вона теж так думає. Мабуть, вона мене не дуже любить. І тим важче мені буде використати її як джерело інформації. А втім, варто спробувати. Це ліпше, аніж сидіти тут і чекати, чекати, чекати.

Чи не пожартував усе ж таки з неї містер Рейфаєл, коли написав їй того листа? Він не був дуже добрим чоловіком, і людські почуття його мало цікавили.

— Хай там як, — промовила міс Марпл, поглянувши на годинник і вирішивши, що сьогодні ляже спати дуже рано, — а коли людина про щось замислюється перед тим, як лягти спати, то уві сні їй часто приходять у голову дуже цікаві думки. Можливо, такий метод спрацює й у мене.

V

— Вам добре спалося? — запитала Черрі, коли рано-вранці принесла тацю з чаєм і поставила її на столик біля ліктя міс Марпл.

— Мені наснився дуже дивний сон, — відповіла їй міс Марпл.

— Кошмар?

— Ні, ні, нічого подібного. Я розмовляла з кимось, із кимось таким, кого не дуже добре знала. Просто розмовляла. Та коли я підвела погляд, то побачила, що переді мною зовсім не та людина, з якою я розмовляла. Це був хтось інший. Дуже дивний сон.

— Уві сні нерідко все перемішується, — заспокоїла її Черрі.

— Цей сон нагадав мені про одну історію чи, власне, про людину, з якою я була колись знайома. Замов мені на завтра таксі, будь ласка, в Інча, гаразд? Десь на пів на дванадцяту.

Інч був невід'ємною частиною минулого міс Марпл. Старий містер Інч володів кебом, а коли він помер, то йому на зміну прийшов його син, "молодий Інч", якому було тоді сорок чотири роки і який перевів сімейний бізнес на автомобільну тягу, придбавши дві старі тарадайки.

По його смерті гараж перейшов до нового власника. Відтоді назва фірми змінювалася кілька разів: "Автомобілі Піпа", "Таксі Джеймса" та "Оренда автомобілів Артура", — але старі жителі села досі називали її ім'ям Інча.

— Ви поїдете до Лондона?

— Ні, я поїду не до Лондона. Я пообідаю, певно, у Геслмірі.

— Що ви там знову надумали? — запитала Черрі, з підозрою подивившись на неї.

— Хочу ніби випадково зустрітися з однією людиною й зробити так, щоб наша випадкова зустріч здалася їй цілком природною, — сказала міс Марпл. — Це не так легко, але я сподіваюся на успіх.

О пів на дванадцяту таксі вже чекало на неї. Міс Марпл віддала останні розпорядження Черрі.

— Зателефонуй за цим номером, гаразд, Черрі? Запитай, чи місіс Андерсон удома. Якщо місіс Андерсон тобі відповість або повідомлять, що вона зараз підійде до телефону, скажи, що містер Бродриб хоче поговорити з нею. Ти — секретарка містера Бродриба. Якщо її нема вдома, довідайся, о котрій годині вона буде.

— А якщо вона вдома й сама мені відповість?

— Запитай, коли вона зможе зустрітися з містером Бродрибом у його лондонській конторі наступного тижня. Коли вона тобі скаже, запиши її відповідь і поклади слухавку.

— І що ви там понавигадували! Навіщо вам усе це? Чому ви хочете, щоб це зробила я?

— Пам'ять — цікава річ, — сказала міс Марпл. — Іноді людина може пригадати голос, який вона не чула понад рік.

— Але ж місіс як-там-її-звуть ніколи не чула мого голосу, чи не так?

— Ніколи, — сказала міс Марпл. — І саме тому я хочу, щоб їй зателефонувала ти.

Черрі виконала розпорядження. Місіс Андерсон пішла по крамницях, довідалася вона, але повернеться перед обідом і буде вдома до вечора.

— Що ж, це спрощує справу, — сказала міс Марпл. — Таксі вже тут? Ага, ось воно. Доброго ранку, Едварде, — привіталася вона з водієм Артурового таксі, якого, до речі, звали Джорджем. — Ось адреса, куди ви маєте привезти мене. Гадаю, більш як півтори години ця поїздка не забере.

Розвідувальна операція почалася.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ЕСТЕР ВОЛТЕРС

Естер Андерсон вийшла із супермаркету й попрямувала туди, де припаркувала машину. Знайти зручне місце для машини стає дедалі важче, подумала Естер.

І тут вона наштовхнулася на стару жінку, що йшла їй назустріч, трохи накульгуючи. Вона попросила вибачення, а стара дама зненацька вигукнула:

— О, кого я бачу — та це ж місіс Волтерс, чи не так? Естер Волтерс? Ви, мабуть, не пам'ятаєте мене, я думаю. Я — Джейн Марпл. Ми

зустрічалися з вами в готелі на Сент-Оноре — о, вже досить давно. Півтора року тому.

— Міс Марпл? Атож, це справді ви. Рада вас бачити!

— Справді, яка приємність зустрітися з вами. Я обідаю з кількома подругами тут, неподалік, але проїздитиму через Олтон пізніше. Ви будете вдома пополудні? Мені так хотілося б побазікати з вами. Приємно зустрітися з давнім другом.

— Так, я буду вдома, звичайно. Заходьте в будь-який час після третьої.

Отже, про зустріч було домовлено.

— Стара Джейн Марпл, — сказала Естер Андерсон, посміхаючись сама до себе. — Для мене було справді несподіванкою зустріти її. Я думала, вона давно померла.

Міс Марпл подзвонила у двері будинку Вінслоу Лодж точно о пів на четверту. Естер відчинила їй двері й провела її досередини.

Міс Марпл сіла на стілець, який запропонувала їй господиня дому, і трохи засовалась у тій нервовій манері, що була притаманна їй, коли вона хвилювалася. Чи, принаймні, тоді, коли вдавала, ніби хвилюється. У цьому випадку її хвилювання було справді вдаваним, адже все відбувалося саме так, як вона розраховувала.

— Я дуже рада, що зустрілася з вами, — сказала вона Естер. — Це так приємно — зустріти когось із давніх знайомих. Знаєте, я думаю, усе дуже дивно влаштовано в цьому світі. Ти сподіваєшся зустрітися з людиною, і ти переконана, що зустрінешся з нею. Але минає час — і така зустріч стає для тебе великою несподіванкою.

— Нам лишається тільки визнати, що наш світ дуже тісний, ви згодні? — зауважила Естер.

— Атож, справді, я думаю, що так воно і є. Тобто я хочу сказати, цей світ тільки здається дуже великим, а насправді острови Карибського моря лежать не так далеко від Англії. І я могла зустріти вас де завгодно. На одній із лондонських вулиць або в одній із лондонських крамниць. На залізничній станції або в автобусі. Існує надто багато можливостей.

— Атож, існує багато можливостей, — погодилася Естер. — Я навряд чи могла б сподіватися, що зустріну вас тут, адже це не ваша частина світу, хіба не так?

— Ні, ні, не моя. Хоч я не можу сказати, що ви живете надто далеко від Сент-Мері-Мід, де живу я. Думаю, це за двадцять п'ять миль звідси, не більше. Але двадцять п'ять миль у сільській місцевості, коли в тебе немає автомобіля — а я, звичайно, не можу дозволити собі купити автомобіль, і навіть якби могла, то не вмію його водити — це дуже велика відстань, тож ти маєш змогу побачити своїх сусідів хіба що десь в автобусі, або на автобусній зупинці, або, щоб їх навідати, тобі доведеться наймати таксі.

— У вас чудовий вигляд, — сказала Естер.

— А я саме збиралася сказати, що у вас чудовий вигляд, моя люба. Мені й на думку не спадало, що ви мешкаєте в цьому куточку світу.

— Я живу тут не так давно. Відтоді, як вийшла заміж, власне кажучи.

— О, а я й не знала. Як цікаво. Певно, я пропустила повідомлення про ваше одруження. Я завжди перечитую в газеті всі повідомлення про шлюби.

— Я одружилася лише чотири чи п'ять місяців тому, — сказала Естер. — Моє прізвище тепер Андерсон.

— Місіс Андерсон, — сказала міс Марпл. — Я повинна запам'ятати. А хто ваш чоловік?

Було б неприродно, якби вона не запитала про чоловіка, подумала міс Марпл. Адже старі діви завжди виявляють надмірну цікавість.

— Він інженер, — сказала Естер. — Працює на залізниці. Він… — вона трохи завагалася, а тоді додала, — трохи молодший, ніж я.

— Тим краще, — негайно відповіла їй міс Марпл. — О, повірте, це набагато краще, моя люба. У наш час чоловіки старіють значно швидше, аніж жінки. Я знаю, про це ніколи прямо не кажуть, але так воно є. Вони живуть у дуже непевному світі, їх постійно обсідають усілякі тривоги, і вони надто багато працюють. А звідси надто високий або надто низький кров'яний тиск, усілякі проблеми із серцем. Вони також схильні хворіти на виразку шлунка або гастрит. Не думаю, що ми, жінки, хвилюємося та нервуємося так часто. Ми міцніша стать.

— Можливо, і так, — не стала заперечувати Естер.

Вона всміхнулася до міс Марпл, і міс Марпл відчула себе більш упевнено. Коли вона востаннє бачила Естер, та мала такий вигляд, ніби ненавидить її і, мабуть, вона справді ненавиділа її в ті хвилини. Але тепер вона, можливо, відчувала навіть деяку вдячність до неї. Можливо, до Естер нарешті дійшло, що якби не міс Марпл, то вона могла б лежати сьогодні під кам'яною плитою на якомусь пристойному цвинтарі замість жити щасливим — сподіваймося, що це так — життям поруч із містером Андерсоном.

— Ви маєте дуже гарний вигляд, — сказала вона. — Й обличчя у вас веселе.

— Ви також, міс Марпл.

— Щодо мене, то я, звичайно, постаріла. І хвороби дошкуляють. Не такі вже страшні й безнадійні, зовсім ні, але знаєте, у моєму віці неминуче маєш ревматизм того чи того різновиду, і тобі постійно десь болить. Твої ноги вже не такі, якими були колись, і ти не можеш позбутися болю або в спині, або в плечах, або в руках. О, моя люба, ліпше не говорити про таке. Який у вас гарний будинок!

— Ми живемо в ньому не так довго. Переселилися сюди чотири місяці тому.

Міс Марпл розглянулася навколо й зрозуміла відразу: вони оселилися тут недавно. І вмеблювання нового дому, либонь, коштувало їм недешево. Меблі були дорогі, зручні, в усьому відчувався потяг до розкоші. Добрі штори, добрі чохли на стільцях — щоправда, особливого смаку в усьому цьому не відчувалося, але вона й не сподівалася його тут знайти. Вона подумала, що їй відоме джерело такого очевидного добробуту. Вірогідно, на це було витрачено істотну частку від тієї чималої спадщини, яку покійний містер Рейфаєл залишив Естер. Вона була рада, що містер Рейфаєл не відмовився від свого первісного наміру.

— Я думаю, ви бачили повідомлення про смерть містера Рейфаєла, — сказала Естер, ніби відчула, про що думає міс Марпл.

— Атож. Атож, я справді його бачила. Відтоді минуло вже близько місяця, чи не так? Мені так його шкода! Я справді засмутилася, хоч, звичайно, знала, що він приречений, та й усі знали — він сам про це добре знав, чи не так? Він не раз натякав, що довго не протягне. Думаю, він був дуже мужній чоловік і не боявся смерті, ви зі мною згодні?

— Так, він був дуже мужній чоловік і дуже добрий у глибині душі, — сказала Естер. — Він мені сказав, знаєте, коли я тільки почала працювати на нього, що призначить мені дуже пристойну платню, але

відразу порадив відкладати з неї гроші на потім, бо на щось більше я не можу сподіватися від нього. Ну, я, звичайно, і не сподівалася на щось більше. Адже він звик дотримувати свого слова. Але у випадку зі мною він змінив думку.

— Так, — сказала міс Марпл. — Так, і я дуже рада за вас. Щиро кажучи — хоч він нічого мені прямо й не казав — я не здивована.

— Він заповів мені несподівано велику суму грошей, — сказала Естер. — Це стало для мене великим сюрпризом. Спочатку я повірити не могла.

— Я думаю, він і хотів зробити вам сюрприз. Схоже, він був саме такою людиною, — сказала міс Марпл. Потім запитала: — А чи заповів він що-небудь отому — забула, як його звуть — своєму масажистові?

— О, ви маєте на увазі Джексона? Ні, він нічого не заповів Джексону, але думаю, він зробив йому кілька дорогих подарунків протягом останнього року.

— Ви ще коли-небудь зустрічалися з Джексоном?

— Ні. Якщо пам'ять мені не зраджує, то я більше не зустрічалася з ним, відколи ми покинули острови. Він не залишився з містером Рейфаєлом, після того як вони повернулися до Англії. Здається, він пішов на службу до якогось лорда, що живе чи то в Джерсі, чи то в Ґернсі.

— Я хотіла б знову зустрітися з містером Рейфаєлом, — сказала міс Марпл. — Важко повірити в те, що його вже немає, після того як нам довелося стільки разом пережити. Мені, йому і ще кільком людям. А потім, коли я повернулася додому, коли минуло півроку, мені раптом спало на думку, якими близькими були ми з ним у той тривожний час, а проте як мало я знаю про містера Рейфаєла. Я подумала про це й у той

день, коли побачила повідомлення про його смерть. Мені хотілося б знати про нього більше. Де він народився, від яких батьків? Ким вони були? Чи мав він дітей, племінників, кузенів, якусь родину? Мені хотілося б про це знати.

Естер Андерсон усміхнулася злегка. Вона подивилася на міс Марпл, і вираз обличчя в неї був такий, ніби вона хотіла сказати: "Атож, і я певна, ви хочете все це знати про кожного, хто вам зустрінеться". Але вголос лише сказала:

— Власне, усім було відомо про нього тільки одне.

— Що він дуже багатий, — негайно підхопила її думку міс Марпл. — Ви це хотіли сказати, правда ж? Коли вам відомо про когось, що він дуже багатий, то ви чомусь не хочете знати про нього більше. Тобто вам і не треба знати про нього більше. Ви кажете: "Він дуже багатий" або "Він неймовірно багатий", — і ваш голос відразу починає звучати тихіше, бо ви завжди відчуваєте певну розгубленість, коли вам зустрічається хтось неймовірно багатий.

Естер відповіла їй тихим сміхом.

— Він не був одружений? — запитала міс Марпл. — Він ніколи не згадував про дружину.

— Він утратив дружину дуже давно. Незабаром по тому, як вони побралися, думаю. Здається, вона була набагато молодша, ніж він — і, схоже, померла від раку. Дуже сумно.

— А діти в нього були?

— О, так, дві дочки й син. Одна з них одружена й живе в Америці. Друга померла молодою, здається. Мені довелося одного разу зустрітися з американкою. Вона зовсім не схожа на батька. Досить

спокійна молода жінка з вічно сумним виглядом. — Естер на мить замовкла, потім провадила: — Щодо сина, то містер Рейфаєл ніколи про нього не згадував. Гадаю, він мав із ним якісь неприємності. Скандал чи щось подібне. Якщо не помиляюся, той помер кілька років тому. Але хай там як — а його батько ніколи про нього не згадував.

— Сумна історія.

— Мабуть, це сталося досить давно. Він поїхав кудись дуже далеко й так і не повернувся — помер там, де був.

— Містер Рейфаєл був засмучений його смертю?

— Він ніколи нічого подібного не показував, — відповіла Естер. — Він належав до тих людей, які без вагань списують свої втрати. Якщо син завдав йому прикрості, став для нього тягарем, а не благословенням, то, гадаю, він просто скинув його з рахунку. Можливо, розпорядився, щоб йому надсилали гроші на прожиток, але більше ніколи не думав про нього.

— Дивна історія, — сказала міс Марпл. — Він і справді ніколи не згадував про нього, ніколи нічого не сказав?

— Ви повинні пам'ятати, що він був людиною, яка ніколи не торкалася в розмові ані своїх почуттів, ані свого особистого життя.

— Так, звичайно, я пам'ятаю. Але я подумала, — ви ж були його секретаркою стільки років, — то, можливо, вам він коли-небудь довірився в якихось своїх проблемах.

— Він був не тим чоловіком, який комусь може довіритися у своїх проблемах, — сказала Естер. — Якщо вони в нього були, у чому я маю всі підстави сумніватися. Він не мислив себе без свого бізнесу, я сказала б. Він був батьком своєму бізнесу, а його бізнес був єдиним його сином чи

дочкою, які щось важили для нього. Інвестувати гроші, примножувати їх — у цьому було все його життя, уся його втіха.

— Не називай жодну людину щасливою, доки вона не помре, — пробурмотіла міс Марпл, повторюючи слова в такий спосіб, ніби проголошувала гасло, а ці слова й були тоді гаслом, принаймні, їй так здавалося. — То його нічого не тривожило десь перед самою смертю? — запитала вона.

— Ні. А чому ви так думаєте? — у голосі Естер прозвучав подив.

— Я, власне, нічого такого не думала, — відповіла міс Марпл. — Я тільки хотіла сказати, що всілякі турботи стають набагато тяжчими для людини, коли вона, — не те, що стає старою, адже він був нестарий, — але я маю на увазі, що всілякі негаразди непокоять вас набагато більше, коли ви прикуті до ліжка й не здатні жити й працювати так, як жили й працювали колись, і вам доводиться щохвилини боротися за життя. Тоді турботи напливають на тебе, і ти просто не можеш не відчувати їх.

— Атож, я розумію, про що ви кажете, — промовила Естер. — Але не думаю, що містер Рейфаєл був таким. До того ж, — додала вона, — я перестала бути його секретаркою досить давно. Через два або три місяці після того, як познайомилася з Едмундом.

— Так, так, звичайно. З вашим чоловіком. Певно, містер Рейфаєл був дуже засмучений, коли втратив вас.

— Не думаю, — відповіла Естер із нотками безтурботності в голосі. — Він був не з тих, хто засмучується через такі речі. У цих випадках він просто брав собі іншу секретарку — так він тоді й зробив. А якщо вона не задовольняла його, то він, не замислюючись, звільняв її, підсолодивши момент розлуки пристойною сумою грошей, і винаймав іншу, поки зрештою не знаходив таку, до якої не мав претензій.

— Так, так, розумію. Хоч він легко втрачав терпець.

— О, він щиро втішався тими хвилинами, коли втрачав терпець, — сказала Естер. — Думаю, він любив драму.

— Драму, — замислено повторила міс Марпл. — А вам не здавалося, — я часто ставила собі таке запитання, — що містер Рейфаєл мав особливий інтерес до кримінології, до її вивчення, так би мовити… Він, знаєте…

— Ви маєте на увазі те, що сталося на тому острові в Карибському морі? — у голосі Естер несподівано зазвучали різкі нотки.

Міс Марпл відчула, що далі просуватися в цьому напрямку небезпечно, проте їй треба було добути бодай якісь корисні відомості.

— Ні, не зовсім те, але згодом, можливо, він зацікавився психологічним підґрунтям тих подій. Або його увагу могли привернути випадки, коли правосуддя здійснювали не так, як годилося б, або…

Вона все більше заплутувалася у своїх поясненнях.

— Чого б то він мав цікавитися подібними речами? І краще не згадуймо про ті жахливі події на Сент-Оноре.

— Ой, ні, я думаю, ви маєте цілковиту рацію. Пробачте. Просто мені спали на думку деякі слова, що їх іноді говорив містер Рейфаєл. Дуже дивні фрази вихоплювалися в нього іноді, і я подумала, чи він, бува, не мав певних теорій про… причини злочинів?

— Його інтереси обмежувалися сферою фінансів, — коротко відказала Естер. — Яка-небудь геніально прокручена шахрайська афера з грішми могла його зацікавити, але нічого більше… — сказала вона, скинувши холодним поглядом на міс Марпл.

— Пробачте, — сказала міс Марпл розкаяним голосом. — Я… мені не слід було згадувати про жахливі події, що давно відійшли в минуле… І, думаю, мені час, — підхопилася вона раптом. — Я повинна встигнути на свій поїзд, а часу в мене залишилося зовсім обмаль. О, куди ж це заподілася моя сумочка — ага, ось вона.

Вона взяла свою сумочку, парасольку та кілька інших речей і за цією метушнею спробувала трохи відійти від напруги, що опанувала її в останні хвилини. Уже виходячи у двері, вона обернулася до Естер, яка просила її залишитися й випити з нею чаю.

— О ні, моя люба, на жаль, я не маю часу. Мені було дуже приємно зустрітися з вами знову, і я від щирого серця бажаю вам щасливого життя і здійснення всіх ваших надій. Я не думаю, що ви знову почнете шукати якоїсь роботи, чи не так?

— Є люди, які й справді без діла сидіти не можуть. Робота вносить цікавість у їхнє життя, кажуть вони. Вони нудяться, коли не мають чого робити. Проте мені життя в неробстві приносить справжню втіху. І я маю тепер змогу не думати про заробіток завдяки спадщині, яку залишив мені містер Рейфаєл. Він учинив, як дуже добра людина, і, гадаю, він хотів, щоб я втішалася тими грішми, які він мені заповів, хай навіть по-дурному, по-жіночому. Щоб купувала собі дорогий одяг, робила модні зачіски й усе таке. Він дивився на такі речі, як на дурниці. А проте я дуже його любила, — несподівано додала вона. — Я справді дуже його любила. Мабуть, тому, що він завжди був для мене викликом. Ладнати з ним було вкрай важко, і тому я щиро тішилася, коли в мене це виходило.

— І вам щастило приборкувати його характер?

— Ну, не зовсім, але він іноді й сам не здогадувався, що я потроху впливаю на нього.

Міс Марпл вийшла на вулицю. Вона озирнулася назад і помахала рукою — Естер Андерсон, що стояла на ґанку, весело помахала їй у відповідь.

— Я думала, вона до цього якось причетна або щось знає про це, — сказала міс Марпл, звертаючись до самої себе. — Але я, мабуть, помилилася. Ні. Тепер я певна: вона не має жодного стосунку до дорученої мені справи, хоч би про що йшлося. О Господи, я відчуваю, містер Рейфаєл вважав мене набагато розумнішою, ніж я є. Гадаю, він сподівався, я зможу стулити факти докупи — але які факти? І що мені робити далі?

Вона похитала головою в цілковитій розгубленості.

Їй треба було обміркувати все дуже ретельно. Отже, цю справу цілком полишено на її розсуд. Вона сама має вирішити, чи відмовитися від неї, чи прийняти її і спробувати з'ясувати, у чому вона полягає. Чи взятися за неї, нічого не розуміючи, але сподіваючись, що рано чи пізно вона дістане якісь роз'яснення. Вряди-годи вона заплющувала очі й намагалася уявити собі обличчя містера Рейфаєла. Як він сидить у саду, біля готелю, у Вест-Індії, у своєму тропічному костюмі; уявляла його зморшкувате невдоволене обличчя, яке іноді зблискувало рідкісними спалахами доброго гумору. Їй дуже хотілося б знати, про що він думав, коли укладав цей план, коли обмірковував, як здійснити його. Хотів спокусити її, щоб вона його прийняла, переконати прийняти його, а може, навіть — либонь, можна сказати й так — силоміць примусити її прийняти його. Третє припущення було найімовірнішим для того, хто знав містера Рейфаєла. І все ж таки вона мала всі підстави думати, що він хотів, аби було зроблено якусь роботу, й обрав її, вирішивши доручити цю роботу саме їй. Чому? Тому що випадково вона спала йому на думку? Але чому вона раптом спала йому на думку?

Вона повернулася подумки до містера Рейфаєла й до тих подій, що сталися на Сент-Оноре. Можливо, проблема, яку довелося йому розв'язувати напередодні своєї смерті, повернула його думки до тієї

поїздки на острів у Карибському морі? Може, вона була пов'язана з кимсь із людей, що були там, що брали участь у тих подіях чи були їхніми свідками, і це нагадало йому про міс Марпл? Тобто існував якийсь зв'язок або якась аналогія між його проблемою та подіями на далекому острові Антильського архіпелагу? Якщо ні, то чому він несподівано згадав про неї? Які риси її характеру чи її особистості могли зробити її корисною для нього нехай там у якому розумінні? Вона літня жінка з досить неорганізованим мисленням, звичайнісінька особа, не дуже сильна фізично, та й розум у неї далеко не такий жвавий, яким був колись. Чи має вона якісь професійні знання? Вона не могла згадати жодного. Можливо, містер Рейфаєл вирішив просто пожартувати з неї? Навіть на порозі смерті він був здатний утнути жарт, що задовольнив би його вельми специфічне почуття гумору.

Вона не могла відкинути можливість того, що містер Рейфаєл міг утнути жарт навіть на своєму смертному ложі, адже їй була відома його очевидна схильність до іронії.

"Мабуть, я все ж таки маю якісь особливі дані", — твердо сказала собі міс Марпл.

Зрештою, після того як містер Рейфаєл покинув цей світ, він уже не міг натішитися плодами своєї жартівливої витівки, якби це справді був жарт. Тож якими винятковими даними вона обдарована?

"Якими все ж таки здібностями я володію, що могли б стати в пригоді комусь для чогось?" — запитала себе міс Марпл.

Вона почала оцінювати себе з належною скромністю. Вона відзначається цікавістю, вона любить ставити запитання, вона має той вік і належить до тієї категорії жінок, які схильні ставити запитання. Це, можливо, була та властивість, що свідчила на її користь. Ви можете доручити приватному детективові або якомусь психологові провести опитування, але набагато доцільніше доручити таку місію літній жінці з

її звичкою стромляти в усе носа й усім цікавитися, багато базікати й прагнути про все довідатися, бо її поведінка буде цілком природною й не приверне до себе нічиєї уваги.

"Стара й допитлива бабуся, — сказала собі міс Марпл. — Атож, тепер я бачу себе в ролі старої й допитливої бабусі. Існує стільки старих бабусь, і всі вони схожі одна на одну. І немає сумніву також, що я дуже звичайна. Звичайна собі стара жінка з досить розхитаними клепками в голові. І це, звичайно ж, може бути чудовим маскуванням. Господи, іноді сумніваюся, чи я думаю так, як годиться думати. А проте мені нерідко вдається розгадати сутність людини. Я знаю, чого вартий той або той, бо він нагадує мені когось із моїх знайомих. Тому я можу відгадати, які він має вади й чесноти. Я знаю, до якої категорії людей він належить. Ось у чому моя перевага".

Вона знову подумала про Сент-Оноре й про готель "Золота пальма". Вона вже спробувала дослідити одну можливість зв'язку з тими подіями, відвідавши Естер Волтерс. Ця спроба, вочевидь, виявилася невдалою, дійшла висновку міс Марпл. Тож навряд чи в тих подіях вона знайде якусь зачіпку. Щось таке, що могло б пов'язати його прохання з реальністю. І, схоже, їй доведеться братися за справу, про зміст і сутність якої вона не має найменшого уявлення!

— Боже праведний! — сказала міс Марпл. — Який же ви поганий жартівник, містере Рейфаєл!

Вона сказала це вголос, і в тоні її голосу пролунав очевидний докір.

Проте згодом, коли міс Марпл уже вклалася до ліжка й приклала свою зручну пляшку з гарячою водою до найболючішого місця на своїй ревматичній спині, вона заговорила знову — і ці слова вона промовила тоном певного виправдання:

— Я зробила все, що могла, — сказала міс Марпл.

Вона говорила вголос, ніби зверталася до співрозмовника, що був із нею в одній кімнаті. Щоправда, він міг бути десь-інде, але в такому разі вона, певно, припускала, що має з ним якийсь телепатичний зв'язок, а тому хотіла викласти йому все напрямки, нічого не приховуючи.

— Я зробила все, що могла. Усе, що могла, за тих умов, у які ви мене поставили, а тепер справа за вами.

Сказавши ці слова, вона вмостилася на ліжку зручніше, простягла руку, вимкнула світло й незабаром заснула.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПОСЛАННЯ З ТОГО СВІТУ

I

Десь за три або чотири дні міс Марпл одержала листа, який надійшов із другою поштою. Вона взяла його й оглянула з тією прискіпливістю, з якою оглядала всі інші листи, обернула його другим боком, подивилася на марку, подивилася на почерк, вирішила, що це не рахунок, і відкрила конверт. Лист був надрукований на машинці.

"Шановна міс Марпл!

На той час, коли ви читатимете цього листа, я буду вже мертвий і похований. Не кремований, Богу дякувати, і мені приємно про це думати. Мені завжди здавалося малоймовірним, що людина зможе піднятися зі своєї прегарної бронзової вази й з'явитися перед кимсь у вигляді привида, якщо їй раптом так захочеться. Тоді як можливість вибратися з могили й настрахати когось своїми відвідинами здається мені цілком реальною. Чи захочеться мені утнути такий жарт? Хто знає. Але дуже ймовірно, що в мене виникне бажання поспілкуватися з вами.

На цей час мої повірені вже сконтактувалися з вами й зробили вам певну пропозицію. Я сподіваюся, ви її прийняли. Якщо ні, то не відчувайте ані жалю, ані каяття. Це справа вашого вільного вибору.

Ви одержите цього листа, якщо мої повірені зробили те, що їм наказано зробити і якщо пошта працювала сумлінно одинадцятого числа. Через два дні ви одержите повідомлення з лондонського бюро екскурсій і подорожей. Я сподіваюся, їхні пропозиції не здадуться вам неприйнятними. Більше я нічого вам не скажу. Я хочу, щоб ви зберегли відкритий розум. Бережіть себе. Я певен, у вас усе вийде. Ви маєте гострий розум. Бажаю вам успіху, і нехай ваш янгол-охоронець буде завжди поряд із вами. Вам може знадобитися його допомога.

Ваш відданий друг Дж. Б. Рейфаєл".

— Два дні! — сказала міс Марпл.

Їй було нелегко згаяти цей час. Проте пошта сумлінно виконала свій обов'язок — як і фірма під назвою "Екскурсії до знаменитих будівель і парків Великої Британії".

"Шановна міс Джейн Марпл!

За розпорядженням покійного містера Рейфаєла ми надсилаємо вам детальні відомості про нашу тридцять сьому екскурсію з оглядин знаменитих будівель і парків Великої Британії, яка почнеться з Лондона наступного четверга — сімнадцятого числа.

Якщо ви маєте змогу відвідати нашу контору в Лондоні, наша працівниця місіс Сендбурн, що супроводжуватиме екскурсію, буде дуже рада розповісти вам про всі подробиці й відповісти на всі ваші запитання.

Наші екскурсії тривають від двох до трьох тижнів. Містер Рейфаєл вважає, що ця конкретна екскурсія принесе вам особливу користь, адже ви відвідаєте ті регіони Англії, де, як йому відомо, ще ніколи не бували, і матимете нагоду помилуватися особливо гарними краєвидами та парковими ансамблями. Він подбав про те, щоб забезпечити вам найліпші умови й усі ті зручності, які ми зможемо вам надати.

Було б добре, якби ви змогли повідомити нас, у який день вам буде найзручніше відвідати нашу контору на Берклі-стріт?"

Міс Марпл згорнула листа, поклала його в сумочку, записала номер телефону екскурсійного бюро, подумала про кількох своїх подруг і зателефонувала двом із них — одна їздила на екскурсію, організовану фірмою "Екскурсії до знаменитих будівель і парків Великої Британії", і зберегла про неї якнайкращі спогади, друга особисто не брала участі в екскурсії, проте мала друзів, які подорожували за посередництвом цієї фірми і розповіли їй, що все було дуже добре організовано й екскурсія не була надто виснажливою для літніх людей, хоч і довелося платити дорого. Після цього міс Марпл зателефонувала на Берклі-стріт і сказала, що відвідає їх наступного вівторка.

Назавтра вона визнала за потрібне повідомити про свій намір Черрі.

— Можливо, незабаром я поїду на екскурсію, Черрі, — сказала вона.

— Екскурсію? — повторила Черрі. — Ви хочете купити туристичну путівку й поїхати за кордон?

— Я поїду не за кордон. Це буде екскурсія нашою країною, — сказала міс Марпл. — Ми оглядатимемо переважно історичні архітектурні пам'ятки та парки.

— Ви гадаєте, це добре у вашому віці? Такі поїздки дуже стомлюють, щоб ви знали. Іноді доводиться долати пішки не одну милю.

— Я почуваюся добре, — сказала міс Марпл, — і я чула, що на цих екскурсіях вони дбають про те, щоб люди зі слабким здоров'ям мали можливість перепочити.

— Я все ж таки радила б вам подбати про своє здоров'я, — сказала Черрі. — Мені не хотілося б, щоб ви впали від серцевого нападу, після того як натішитеся видовищем якогось надзвичайно гарного водограю абощо. Ви вже надто стара, пробачте мені за відвертість, щоб дозволяти собі такі розваги. Ще раз пробачте, можливо, мої слова здадуться вам надто брутальними, але я не хочу, щоб ви допровадили себе до лиха, докладаючи більших зусиль, аніж вам дозволено, чи щось таке.

— Я здатна подбати про себе, — сказала міс Марпл із виразом певної гідності.

— Робіть, як знаєте, але будьте обережні, — сказала Черрі.

Міс Марпл спакувала дорожню сумку, поїхала до Лондона й замовила там кімнату у скромному готелі ("О, як чудово жилося мені в готелі "Бертрам", — подумала вона. — Але краще мені забути про ту розкіш, готель "Сент-Джордж" — цілком пристойне місце"). У призначений час вона з'явилася в екскурсійному бюро, де приємна жінка років тридцяти п'яти підвелася, щоб її привітати, назвалася місіс Сендбурн і повідомила, що вона особисто опікується цією екскурсією.

— Чи правильно я зрозуміла, — запитала міс Марпл, — що для мене ця поїздка…

І вона урвала мову, завагавшись.

Місіс Сендбурн, побачивши її легке збентеження, сказала:

— О, звичайно, можливо, я не досить чітко пояснила це в листі, якого надіслала вам. Містер Рейфаєл оплатив усі витрати.

— А вам відомо, що він помер? — запитала міс Марпл.

— О так, але він усе влаштував, ще коли був живий. Він сказав, що тяжко хворий, але хоче зробити приємність своєму дуже давньому другові, жінці, яка не мала змоги подорожувати стільки, скільки їй би хотілося.

II

Через два дні міс Марпл, узявши із собою невеличку сумку з нічними речами, а свою нову й гарну валізу віддавши водієві, сіла в надзвичайно комфортабельний і розкішний автобус, який виїхав із Лондона на північний захід. Вона заходилася вивчати список пасажирів, прикріплений до гарної брошури, у якій описувався маршрут автобуса й давалася розмаїта інформація про готелі, страви, прикметні місця, які вони мають відвідати. Там говорилося також, що в окремі дні була передбачена можливість обирати один із двох маршрутів, і делікатно натякалося, хоч і не наголошувалося на цьому, що перший рекомендується для молодих та енергійних, а другий особливо зручний для людей старшого віку, у яких болять ноги, які страждають від артриту або ревматизму й воліють сидіти й відпочивати, а не долати довгі відстані та підійматися на безліч пагорбів. Усе тут було організовано дуже добре й дуже тактовно.

Міс Марпл прочитала список пасажирів і окинула пильним поглядом людей, що їхали з нею в одному автобусі. Це було неважко, бо її супутники робили, по суті, те саме. Вони зупинялися на ній поглядом, як і на всіх інших, але ніхто, як могла помітити міс Марпл, не виявив до неї особливого інтересу.

Місіс Райзлі-Портер

Міс Джоана Крофорд

Полковник і місіс Вокер

Містер і місіс Батлер

Міс Елізабет Темпл

Професор Вонстед

Містер Річард Джеймсон

Міс Ламлі

Міс Бентем

Містер Каспар

Міс Кук

Міс Бароу

Містер Емлін Прайс

Міс Джейн Марпл

Тут були чотири жінки старшого віку. Міс Марпл окинула їх поглядом насамперед, щоб потім більше не повертатися до них. Дві подорожували разом. Міс Марпл оцінила їхній вік десь сімдесятьма роками. Їх можна було вважати приблизно її ровесницями. Одна з них явно належала до тієї породи жінок, які завжди чимось невдоволені й постійно на щось нарікають. Їй конче потрібні лише передні місця в автобусі, а як ні — то неодмінно задні. Вона хоче сидіти тільки на сонячному боці або здатна терпіти лише затінену сторону. Їй треба або більше свіжого повітря, або менше свіжого повітря. Ті двоє накрилися дорожнім пледом, обмотали

шиї вовняними шарфами й тримали в руках цілий набір путівників. Вони здавалися дещо калічними, й у них, звичайно ж, боліли ноги, або спини, або коліна, а проте вони належали до того типу людей, яким похилий вік і хвороби не перешкоджають утішатися життям, поки воно їх не покинуло. Старі мегери, але не ті старі мегери, які полюбляють сидіти вдома. Міс Марпл зробила відповідний запис у невеличкому нотатнику, який узяла із собою.

В автобусі було п'ятнадцятеро людей, окрім неї та місіс Сендбурн. А що містер Рейфаєл умисне послав її в цю подорож, то принаймні один із п'ятнадцятьох пасажирів повинен мати якесь значення для неї. Або як джерело інформації, або як людина, що має стосунок до органів правосуддя чи якоїсь кримінальної справи, або навіть убивця. Убивця, який уже забрав чиєсь життя або готується забрати. Усе можливо, подумала міс Марпл, якщо до цього доклав руку містер Рейфаєл. Так чи інак, їй треба уважно придивитися до цих людей.

На правій сторінці свого нотатника вона запише прізвища тих, хто міг би бути цікавим із погляду містера Рейфаєла, а на лівій сторінці — тих, хто може становити інтерес для неї як джерело корисної інформації. Можливо, навіть такої інформації, про яку вони й самі не здогадуються. Або знають, що володіють нею, а проте не знають, що вона може бути корисною для неї, або для містера Рейфаєла, або для закону, або для Правосуддя з великої літери. А в самому кінці свого невеличкого записника вона, можливо, сьогодні ввечері зазначить одним або двома реченнями, чи хтось із присутніх тут нагадує когось із тих, кого вона знала в минулому в Сент-Мері-Мід або десь-інде. Будь-яка схожість може стати для неї корисною підказкою. Як було вже не раз раніше.

Дві інші жінки старшого віку, вочевидь, подорожували окремо. Обом було десь років по шістдесят. Одна з них була ще не позначеною рисами глибокої старості добре вдягненою жінкою, що надавала собі великого значення в цьому світі, але, судячи з її поведінки, не тільки вона сама, а й інші були про неї досить високої думки. Голос у неї був гучний і

владний. Схоже, вона подорожувала з племінницею, дівчиною вісімнадцяти-дев'ятнадцяти років, що називала її тіткою Джеральдиною. Племінниця, як зазначила собі міс Марпл, певно, давно звикла до диктаторських манер тітки. Вона здавалася дівчиною розумною й водночас привабливою.

Через прохід між кріслами навпроти міс Марпл сидів великий чоловік із квадратними плечима й незграбним тілом — здавалося, якась амбітна дитина недбало зліпила його з уламків цегли. Обличчя в нього було таке, ніби природа хотіла зробити його круглим, але воно збунтувалося проти цього наміру й вирішило зробити себе квадратним, розвинувши для цього могутню щелепу. Він мав на голові велику кучму сивого волосся й величезні густі брови, які рухалися вгору й униз, надаючи значущості всьому, що він казав. Його репліки нагадували уривчасте гавкання, так, ніби він був вівчаркою, наділеною даром мови. Поруч із ним сидів високий смаглявий іноземець, який безперервно совався на своєму сидінні й вільно жестикулював. Він розмовляв дуже дивною англійською мовою, раз у раз перемішуючи її з французькими та німецькими фразами. Великий і незграбний чоловік, схоже, не мав проблем із цими перескакуваннями до іноземної мови й у таких випадках сам поблажливо переходив на французьку або німецьку. Ще раз окинувши їх швидким поглядом, міс Марпл вирішила, що чоловік із густими бровами — то, певно, професор Вонстед, а жвавий іноземець — містер Каспар.

Їй стало цікаво, що вони там обговорюють із такою жвавістю, але вона не встигала зрозуміти надто швидкі й надто енергійні сплески красномовства містера Каспара.

На місці, яке було навпроти них, сиділа інша пані — віком років шістдесяти, висока жінка, якій, можливо, було й більш як шістдесят, але яка не загубилася б у будь-якому натовпі. Вона досі була дуже вродлива, з чорним, припорошеним сивиною волоссям, що було стягнуте у вузол над її головою й відкривало високе й гарне чоло. Голос у неї був низький, чистий, проникливий. "Це справжня особистість, — подумала

міс Марпл. — Особистість — і то неабияка! Вона мені нагадує леді Емілі Волдрон". Леді Емілі Волдрон була директоркою одного з Оксфордських коледжів та відомим ученим, і міс Марпл, яка колись зустрілася з нею в товаристві, що зібралося в її небожа, ніколи не змогла забути про неї.

Міс Марпл продовжила свій огляд пасажирів. Тут були ще два подружжя, одне з них американське, приємна й балакуча жінка середнього віку й чоловік, що слухав її балаканину з поблажливою усмішкою. Вони, вочевидь, були великими любителями туризму й оглядин визначних місць та історичних пам'яток. Було тут також англійське подружжя середніх літ, що їх міс Марпл, не вагаючись, визначила як відставного військового та його дружину. Вона відразу ототожнила їх із полковником та місіс Вокер зі списку.

У неї за спиною сидів високий тонкий чоловік, чия мова була пересипана технічними термінами, явно архітектор. Були ще дві жінки середнього віку, які подорожували разом і сиділи досить далеко від неї. Вони обговорювали брошуру й уголос міркували про те, які розваги запропонує їм екскурсія. Одна була темноволоса й тендітна, інша — русява й міцно збудована, й обличчя останньої здалося міс Марпл трохи знайомим. Вона стала міркувати, де її бачила або де зустрічалася з нею раніше. Але так і не змогла пригадати. Можливо, вона бачила її на якійсь вечірці з коктейлями або сиділа навпроти неї в поїзді. У тій жінці не було нічого такого особливого, що могло б запам'ятатися.

Їй залишилося оглянути й оцінити лише одного пасажира, і то був молодик років дев'ятнадцяти-двадцяти. Він був одягнений відповідно до свого віку та своєї статі: тугі чорні джинси, яскраво-червоний светр із відгорнутим коміром, а його голова була увінчана кучмою розкошланого чорного волосся. Він із цікавістю дивився на племінницю жінки з диктаторськими манерами, а племінниця жінки з диктаторськими манерами, як відзначила подумки міс Марпл, теж дивилася на нього з певного цікавістю. Попри очевидну кількісну перевагу старших жінок та жінок середнього віку, серед пасажирів було принаймні двоє молодих людей.

Вони пообідали в затишному готелі, що стояв на березі річки, а другу половину дня присвятили оглядинам пам'ятних місць Бленгайма. Міс Марпл уже була в Бленгаймі двічі, тож вона берегла ноги, намагаючись якомога менше заходити всередину приміщень, і незабаром присвятила всю свою увагу оглядинам парків і споглядданню чудових краєвидів.

На той час, коли пасажири повернулися до готелю, де мали перебути ніч, вони вже перезнайомилися між собою. Надзвичайно ділова й практична місіс Сендбурн, яка ефективно й сумлінно виконувала свої обов'язки, керуючи оглядинами достопам'ятних місць, дуже добре виконувала й ще одну свою роль — вона створювала невеличкі групи й приєднувала до тієї чи тієї з них кожного, хто поки що залишався сам-один, говорячи: "Ви повинні послухати, як полковник Вокер розповідає про свій сад. У нього справді чудова колекція фуксій". Такими короткими реченнями вона об'єднувала людей.

Міс Марпл нарешті змогла приєднати прізвища зі списку до всіх пасажирів. Чоловік із кущуватими бровами і справді виявився професором Вонстедом, як вона й думала, а чужоземець — містером Каспаром. Жінку з диктаторськими манерами звали місіс Райзлі-Портер, а її племінницю — Джоана Крофорд. Молодик із розкошланою чуприною був Емліном Прайсом, і він та Джоана Крофорд, схоже, уже з'ясували, що деякі усталені погляди на економіку, мистецтво та все таке вони поділяли, й обоє відчували спільну відразу до політики й усього, що було з нею пов'язане.

Дві старушенції природно потяглися до міс Марпл, відчувши в ній споріднену душу, і почали радісно базікати про артрити, ревматизми, дієти, сучасних лікарів, про ліки та методи лікування, відразу погодившись на тому, що ліки нові й патентовані не можна навіть рівняти до тих, які пропонували старі знахарки, що успішно виліковували хвороби, яким не можуть тепер дати раду найосвіченіші лікарі. Вони обговорювали також екскурсії по зарубіжній Європі, у яких їм доводилося побувати: готелі, туристичні агенції й, нарешті, дійшли до

графства Сомерсет, де жили міс Ламлі та міс Бентем і де, ви навіть уявити собі не можете, як важко знайти доброго садівника.

Дві дами середнього віку, що подорожували разом, як з'ясувалося, були міс Кук і міс Бароу. Міс Марпл досі мала відчуття, що одна з них, білява, міс Кук, їй знайома, але досі не могла пригадати, де ж вона її бачила. Можливо, то була лише її фантазія. Можливо, то також була фантазія, але вона не могла позбутися враження, що міс Бароу та міс Кук уникають її. Їй здавалося, вони щоразу прагнули відійти, коли вона наближалася. Але найімовірніше, тут ішлося лише про гру її уяви.

П'ятнадцятеро людей, і хтось один повинен щось означати для неї. Того вечора в розмові вона ніби мимохідь згадала ім'я містера Рейфаєла, щоб подивитися, чи хто-небудь якось не зреагує на нього. Ніхто не зреагував.

Вродлива жінка виявилася міс Елізабет Темпл, колишньою директоркою знаменитої жіночої школи. Ніхто не здавався міс Марпл можливим убивцею, крім хіба містера Каспара, та й то лише з тієї сумнівної причини, що він був чужоземець. Тендітний молодик виявився Річардом Джеймсоном, архітектором.

— Можливо, завтра мені пощастить більше, — сказала міс Марпл, звертаючись до самої себе.

III

Міс Марпл лягла спати дуже стомленою. Оглядати прикметні місця їй було приємно, але виснажливо, а намагатися пильно роздивитися п'ятнадцятьох або шістнадцятьох людей за один раз і спробувати вгадати, хто з них міг бути вбивцею, вимагало ще більшої витрати сил та енергії. У цих її намаганнях був такий відтінок чогось нереального, що їх навряд чи можна було сприймати серйозно. Усі її супутники здавалися людьми бездоганно приємними, людьми того сорту, які

полюбляють подорожувати та їздити на екскурсії і все таке. Проте вона скинула ще одним швидким і побіжним поглядом на список пасажирів, зробивши кілька коротких записів у своєму нотатнику.

Місіс Райзлі-Портер. Непричетна до вбивства. Занадто балакуча й занадто любить себе.

Її небога Джоана Крофорд? Схожа на свою тітку. Але при всьому тому дуже ділова й практична.

Проте місіс Райзлі-Портер могла володіти інформацією, що стосується загадки, яку намагається відгадати міс Марпл. Їй треба підтримувати дружні взаємини з місіс Райзлі-Портер.

Міс Елізабет Темпл? Це особистість і особистість цікава. Вона не нагадувала міс Марпл жодного вбивцю з тих, яких вона будь-коли знала. "Натомість, — сказала собі міс Марпл, — вона, можна сказати, випромінює чесність. Якби вона вчинила вбивство, то це було б дуже популярне вбивство. З якоїсь шляхетної причини або причини, що здавалася б їй шляхетною". Але й таке пояснення не здалося їй задовільним. Міс Темпл, подумала вона, завжди знала б, що вона робить і навіщо, й у неї не виникли б дурні думки про шляхетність там, де існує лише зло. "А проте, — сказала собі міс Марпл, — вона особистість, і вона може бути тією людиною, що з нею я повинна зустрітися з якоїсь причини за планом містера Рейфаєла". Вона записала цю думку на правій сторінці нотатника.

Міс Марпл змістила свою точку зору. Досі вона шукала подумки можливого вбивцю, а як щодо жертви? На жертву ніхто з них не схожий. Хіба що місіс Райзлі-Портер — вона багата й досить-таки неприємна особа. Діловита й практична племінниця могла б успадкувати її майно. Вона і схильний до анархії Емлін Прайс могли б об'єднати свої зусилля в боротьбі проти капіталізму. Досить надумане припущення, але іншого можливого вбивства вона поки що не бачить.

Професор Вонстед? Цікавий чоловік, у цьому немає сумніву. І добрий також. Цікаво, хто він — учений чи лікар? Вона не знала, а проте вже зарахувала його до працівників науки. Вона нічогісінько не знала про науку, але таке припущення не здавалося їй неймовірним.

Містер і місіс Батлер? Цих вона списала відразу. Приємні американці. Вони не могли мати жодного зв'язку ані з Вест-Індією, ані з людьми, яких вона знала. Ні, вона не думає, що Батлери можуть мати до її гіпотетичної справи якийсь стосунок.

Річард Джеймсон? Худорлявий архітектор. Міс Марпл не бачила, як могла до всього цього домішатися архітектура, хоч такої можливості виключити не могла. Можливо, ідеться про потаємну нішу? В одному з палаців, який вони збираються відвідати, існує потаємна ніша, а в тій ніші — скелет. І містер Джеймсон, будучи архітектором, точно знатиме, де розташована ця ніша, і він допоможе їй її знайти або вона допоможе йому її знайти, і вдвох вони знайдуть там труп. "Лихо та й годі, — сказала собі міс Марпл. — Що за нісенітницю я верзу й думаю".

Міс Кук і міс Бароу? Навдивовижу банальна пара. А проте немає сумніву, що одну з них вона бачила раніше. Принаймні, міс Кук вона точно бачила. Нічого, потім згадає.

Полковник і місіс Вокер? Приємні люди. Він — відставний офіцер. Служив переважно за кордоном. З ними приємно погомоніти, але вона не думає, що вони причетні хай там до чого. Міс Бентем і міс Ламлі. Дві бабусенції. Малоймовірно, щоб вони могли скоїти злочин, але, будучи бабусенціями, можуть знати чимало пліток або володіти якоюсь інформацією, або подати репліку, що може чимало прояснити для неї, навіть якщо вона матиме стосунок до ревматизму, артриту чи сучасної медицини.

Містер Каспар? Він може бути небезпечним суб'єктом. Дуже легко збуджується. Вона занесе його до свого списку, поки що.

Емлін Прайс? Мабуть, студент. Студенти схильні до насильства. Але чи послав би її містер Рейфаєл вистежувати студента? Та це, зрештою, залежить від того, що зробив студент, або що він хотів зробити, або що збирається зробити. Адже він може бути переконаним анархістом.

— О Господи, — сказала міс Марпл, почуваючи себе геть виснаженою. — Мені час до ліжка.

Ноги їй боліли, спина боліла, а мозок працював, вона боялася, не надто добре. Вона заснула відразу. Сон її був потривожений кількома сновидіннями.

В одному їй примарилося, що кущуваті брови професора Вонстеда відпали, бо то були накладні брови, а не його власні. Коли вона прокинулася, її першим враженням було те, яке часто виникає після сновидінь — віра в те, що сновидіння все вирішило. "Звичайно, — подумала вона. — Звичайно ж!" Його кущуваті брови були накладними, а отже, усе зрозуміло. Злочинець — він.

Але потім вона зі смутком усвідомила, що нічого їй не ясно. Те, що в професора Вонстеда відпали брови, ніяк не могло їй допомогти.

На жаль, заснути їй відразу вдруге не вдалося. Вона сіла в ліжку, й у неї виникла одна думка.

Вона зітхнула, накинула халат, підвелася з ліжка, сіла на стілець із прямою спинкою, дістала з валізи трохи більшого записника й почала писати.

"Місія, яку я взяла на себе, безперечно, пов'язана з якимсь злочином. Містер Рейфаєл дуже ясно означив це у своєму листі. Він написав, що я маю природжену схильність до справедливості, яка неминуче включає в себе природжену схильність до розслідування злочинів. Отже, злочин мав місце і не йшлося ані про шпигунство, ані про шахрайство чи

пограбування, бо з такими злочинами я ніколи не зустрічалася, не мала до них жодного стосунку, я нічого про них не знаю і не вмію їх розслідувати. Містер Рейфаєл знає про мене тільки те, що він знав протягом того періоду часу, коли ми з ним обоє перебували на Сент-Оноре. Тоді нам довелося мати справу з убивством. Ті вбивства, про які мені доводилося читати в газетах, ніколи не приваблювали моєї уваги. Я ніколи не читала книжок із кримінології з метою чогось навчитися з них і ніколи не виявляла великої цікавості до цієї теми. Не було й такого, щоб я опинялася поблизу від убивства частіше, аніж це зазвичай буває. Я здебільшого звертала увагу на ті вбивства, які мали стосунок до моїх друзів або знайомих. Ужитті людей нерідко трапляються дивні збіги випадкових подій. Одна з моїх тіток, пам'ятаю, п'ять разів потрапляла в кораблетрощу, а одну з моїх подруг, можна сказати, цілком офіційно вважали схильною накликати на себе нещасливі випадки. Я знаю, що її друзі відмовлялися сідати з нею в одне таксі. Вона побувала в чотирьох автомобільних, трьох автобусних і двох залізничних аваріях. Такі речі, схоже, трапляються з певними людьми без жодних очевидних причин. Мені не хотілося б писати про це, але в мене таке відчуття, що вбивства бувають, — Богу дякувати, не в стосунку до мене, але десь поряд зі мною, — значно частіше, аніж можна було б чекати".

Міс Марпл зупинилася на мить, змінила позу, підклавши під спину подушку, і стала писати далі:

"Я повинна спробувати якомога логічніше оцінити те завдання, яке я взялася виконувати. Одержані мною пояснення або мій інструктаж, як сказали б мої друзі, що служили на флоті, були явно недостатніми. Фактично, їх і не було. Тому я повинна поставити собі одне очевидне запитання. Про що, власне, йдеться? На це запитання я відповіді не знаю. Диво та й годі. Дивний спосіб для такого чоловіка, як містер Рейфаєл, давати доручення, для чоловіка, що був таким успішним у бізнесі та у фінансах. Він хоче, щоб я діяла, керуючись лише здогадами, лише своїм інстинктом і при цьому підкорялася лише тим туманним розпорядженням, на які він радше натякнув мені, аніж дав їх.

Отже, пункт перший: я ще дістану якісь розпорядження, розпорядження від мертвого чоловіка. Пункт другий: моя проблема пов'язана з відновленням справедливості, Я повинна або виправити помилку правосуддя, або знайти злочинця, якому пощастило від нього сховатися. Це відповідає суті кодового слова "Немезида", що його назвав мені містер Рейфаєл.

Після того, як він пояснив мені принципи, я одержала від нього його перше пряме розпорядження. Десь напередодні своєї смерті містер Рейфаєл домовився про мою участь в екскурсії номер тридцять сім, що має на меті оглядини знаменитих історичних будівель та парків. Навіщо він це зробив? Ось що мені треба запитати в самої себе. Його спонукали на це якісь географічні або територіальні міркування? Якийсь зв'язок або якийсь ключ? Якийсь особливо знаменитий палац або замок? Чи, може, йдеться про конкретний парк або ландшафт? Малоймовірно. Набагато ймовірнішим видається припущення, що йдеться про людей або одну людину з тих, що беруть участь в екскурсії. Нікого я не знаю особисто, але принаймні один із них повинен мати стосунок до тієї загадки, яку я намагаюся розгадати. Хтось із нашої групи причетний до вбивства або постраждає від убивства. Хтось володіє інформацією про жертву вбивства або хтось і є вбивцею. Убивцею, якого досі ніхто не підозрює".

На цьому міс Марпл раптово припинила свої письмові роздуми. Вона кивнула головою. Вона була задоволена своїм аналізом і тим, як він розвивався.

Отже — спати.

І міс Марпл додала останню фразу до своїх роздумів:

"Ось так закінчився Перший День".

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Наступного ранку вони відвідали невеличкий історичний палац часів королеви Анни. Поїздка туди не була ані тривалою, ані стомливою, палац виявився дуже симпатичним і мав цікаву історію, його оточував також напрочуд гарний та оригінально спланований парк.

Річард Джеймсон, архітектор, був у захваті від структурної досконалості палацу й, належачи до молодих людей того різновиду, які надзвичайно полюбляють слухати власний голос, зупинявся майже в кожній кімнаті, крізь які вони проходили, показуючи на кожен камін оригінальної форми й називаючи історичні дати та події. Деякі люди з групи, які спочатку сприйняли його ініціативу схвально, потроху почали втрачати терпець мірою того, як тривала ця дещо монотонна лекція. Дехто почав обережно протискатися крізь гурт і відходити вбік. Місцевий екскурсовод, якому було доручено опікуватися групою, був не вельми задоволений, що його обов'язки перебрав на себе один із туристів. Він кілька разів намагався перехопити ініціативу, але містер Джеймсон поступатися не хотів. Тоді екскурсовод удався до останньої спроби.

— У цій кімнаті, леді та джентльмени, яку зазвичай називають Білою Вітальнею, було знайдено труп. Труп молодого хлопця, заколотого кинджалом, який лежав на килимку. Це було в тисяча сімсот якомусь році. Розповідали, ніби леді Мофет, що мешкала тут у ті часи, мала коханця. Він увійшов крізь невеличкі двері чорного ходу, піднявся крутими сходами й прослизнув до цієї кімнати крізь затулений незакріпленою панеллю отвір, який був ось тут, ліворуч від каміна. Коханці знали, що її чоловік, Річард Мофет, був на той час за морем, у Нідерландах. Проте він несподівано повернувся додому й спіймав їх тут на гарячому.

Він замовк із гордим виглядом, задоволений зацікавленою реакцією публіки, якій уже наостогидли архітектурні подробиці, що силоміць заштовхували в їхні мізки.

— Ну, хіба ж це не романтично, Генрі? — сказала місіс Батлер зі своїм лунким заокеанським акцентом. — У цій кімнаті справді особлива атмосфера. Я її відчуваю. Бігме, я спроможна її відчути.

— Меймі має особливе відчуття атмосфери, — гордо сказав її чоловік, звертаючись до тих, хто його оточував. — Якось ми були в одному старому домі, у Луїзіані…

Розповідь про надзвичайно гострі відчуття Меймі тривала, і міс Марпл та ще одна або дві особи скористалися з нагоди, щоб непомітно залишити кімнату й гарними закрученими сходами спуститися на перший поверх.

— Одна з моїх подруг, — сказала міс Марпл, звертаючись до міс Кук та міс Бароу, які ішли поруч із нею, — пережила велике потрясіння кілька років тому. Одного ранку вона знайшла на підлозі своєї бібліотеки мертве тіло.

— То був хтось із родини? — запитала міс Бароу. — Епілептичний напад?

— О ні, то було вбивство. Незнайома дівчина у вечірній сукні. Білявка. Але її волосся було відбілене перекисом водню. Насправді вона була брюнеткою. І… — міс Марпл несподівано затнулася, і її погляд прикипів до жовтавого волосся міс Кук там, де воно вибивалося з під її хусточки.

Ця думка сяйнула їй раптово. Вона зрозуміла, чому обличчя міс Кук здалося їй знайомим, і пригадала, де бачила її раніше. Та коли вона її тоді бачила, волосся в міс Кук було темне — майже чорне. А тепер воно було світло-жовтим.

Місіс Райзлі-Портер, що теж спустилася сходами, протиснулася повз них і вийшла в хол.

— Я більше не годна ходити вгору й униз цими сходами, — рішуче заявила вона, — та й стовбичити в цих кімнатах мені наостогидло. Наскільки мені відомо, тутешній парк, хоч і не дуже великий, дуже високо цінується в колах людей, що захоплюються садово-парковою архітектурою. Пропоную не гаяти час і насамперед оглянути його. Тим більше, що небо хмариться й уже вранці може полити дощ.

Авторитетність, якої місіс Райзлі-Портер звикла надавати своїм словам, як завжди, справила враження. Усі, хто був неподалік і міг її чути, слухняно вирушили слідом за нею й крізь засклені двері вийшли з їдальні в парк. Він і справді відповідав тій високій оцінці, яку дала йому місіс Райзлі-Портер. Вона твердо взяла під руку полковника Вокера і звернула на одну зі стежинок. Одні пішли за ними, інші розбрелися хто куди.

Міс Марпл по найкоротшій лінії попрямувала до садової лави, що здалася їй дуже привабливою як своєю зручністю, так і художньою вартістю. Вона опустилася на неї з полегкістю, а міс Елізабет Темпл зітхнула з не меншою втіхою, ніж вона, коли підійшла й сіла біля неї.

— Оглядати будівлі завжди стомливо, — сказала міс Темпл. — Немає нічого стомливішого на світі. А надто, коли тобі ще й доводиться вислуховувати найзануднішу лекцію в кожній кімнаті.

— Але ж усе, що ми вислухали, було дуже цікавим, — сказала міс Марпл із сумнівом у голосі.

— О, ви справді так думаєте? — промовила міс Темпл.

Вона злегка обернула голову й зустрілася поглядом із міс Марпл. Якась іскра проскочила між двома жінками, щось подібне до взаєморозуміння, але забарвленого подивом.

— А ви ні? — запитала міс Марпл.

— Ні, — сказала міс Темпл.

Цього разу взаєморозуміння остаточно встановилося між ними. Вони сиділи в приязній мовчанці. Потім Елізабет Темпл завела розмову про парки і про цей парк зокрема.

— Його спланував Голмен, — сказала вона, — чи то у 1800, чи то в 1798 році. Він помер молодим. Дуже шкода. Він був справжнім генієм.

— Це дуже сумно, коли хтось помирає молодим, — сказала міс Марпл.

— Я не впевнена, — відповіла Елізабет Темпл.

Вона сказала це якимсь дивним, замисленим голосом.

— Але ж вони втрачають так багато, — сказала міс Марпл. — Так багато цікавого.

— Зате вони уникають багатьох прикрих речей, — не погодилася з нею міс Темпл.

— Я вже стара, — сказала міс Марпл, — і весь досвід мого життя підказує мені, що рання смерть означає втрату багатьох цікавих переживань і досвіду.

— А я, — сказала міс Елізабет Темпл, — надто довго жила в середовищі молоді й тому дивлюся на життя як на завершений у собі період часу. Як сказав Томас Еліот: "Вік троянди й вік тиса тривають однакову мить".

— Я розумію, що ви маєте на увазі… незалежно від того, скільки життя триває, воно — повний досвід. Але хіба ви ніколи не відчували…

— Вона на мить завагалася. — … що життя може бути неповним, коли воно уривається надто рано?

— Атож, ви маєте рацію.

Міс Марпл сказала, дивлячись на квіти неподалік від себе:

— Погляньте на оті чудові півонії. Як вони вишикувалися в лінію — такі горді й водночас такі прекрасно-тендітні.

Елізабет Темпл обернула до неї голову.

— Ви поїхали на цю екскурсію задля історичних будівель чи для того, щоб оглянути парки? — запитала вона.

— Думаю, що все ж таки задля історичних будівель, — відповіла міс Марпл. — Хоч мені й дуже подобаються парки, але будівлі — для мене завжди новий досвід. Мене хвилює їхня неоднаковість та їхня історія, чудові старі меблі й картини на стінах. — Вона додала: — Один мій добрий друг подарував мені цю екскурсію. І я дуже вдячна йому. Мені не довелося бачити у своєму житті багато великих і славетних палаців.

— Я вас розумію, — сказала міс Темпл.

— А вам часто доводилося брати участь у таких екскурсіях? — запитала міс Марпл.

— Ні. Та й на цю екскурсію я поїхала не для того, щоб милуватися історичними пам'ятками.

Міс Марпл подивилася на неї з цікавістю. Вона майже розтулила рота, щоб поставити запитання, але втрималася. Міс Темпл дивилася на неї з усмішкою.

— Вам цікаво, чому я тут, який у мене мотив, яка причина? А ви спробуйте вгадати.

— О, знаєте, мені не хотілося б, — відповіла їй міс Марпл.

— Усе ж таки спробуйте. — У голосі міс Темпл прозвучали наполегливі нотки. — Мені буде дуже цікаво почути, що ви скажете. Бігме, дуже цікаво. Ну ж бо, спробуйте.

Міс Марпл кілька хвилин мовчала. Її очі невідривно дивилися на міс Темпл, і в її погляді читалося схвалення. Вона сказала.

— Моє припущення не пов'язане ані з тим, що я про вас знаю, ані з тим, що я про вас чула. Я знаю, ви дуже відома особа і ваша школа також дуже відома. Але ні. Свій здогад я засновую на безпосередньому враженні від вас. Я назвала б вас пілігримом. Ви нагадуєте мені людину, яка вирушила на прощу.

Запала мовчанка, а тоді Елізабет промовила:

— Ви дуже добре описали мій намір. Атож, я вирушила на прощу.

Міс Марпл сказала після кількох хвилин мовчанки.

— Друг, який відправив мене в цю поїздку й оплатив усі мої видатки, вже помер. Це був містер Рейфаєл, дуже багатий чоловік. Ви випадково його не знали?

— Джейсон Рейфаєл? Я знаю його на ім'я, звичайно. Хоч ніколи не зустрічалася з ним особисто й не була знайома. Одного разу він зробив великий внесок в освітній проект, у якому я була зацікавлена. Я була йому вельми вдячна. Як ви сказали, він був дуже багатим чоловіком. Я прочитала повідомлення про його смерть у газетах кілька тижнів тому. То він був вашим давнім другом?

— Ні, — сказала міс Марпл. — Я познайомилася з ним лише рік тому, за кордоном. На одному з Антильських островів. Я ніколи не знала про нього дуже багато. Ані про його життя, ані про його родину, ані про його близьких друзів, якщо він їх мав. Він був великим фінансистом, проте в особистому житті надзвичайно стриманий чи, принаймні, так розповідають про нього. Ви, бува, не знали когось із його родини або… — Міс Марпл на мить замовкла. — Я часто думала про це, але мені не хотілося ставити зайві запитання і здаватися надто цікавою.

Елізабет мовчала якусь хвилину, потім сказала:

— Я знала дівчину… Дівчину, яка навчалася у Фелоуфілді, у моїй школі. Вона не доводилася родичкою містерові Рейфаєлу, але була колись заручена з його сином.

— Але вона не вийшла за нього заміж? — запитала міс Марпл.

— Ні.

— Чому?

Міс Темпл відповіла:

— На це запитання я схильна відповісти так: у неї, либонь, вистачило здорового глузду утриматися від такого кроку. Він був молодиком того зразка, якого ніхто не побажав би за чоловіка для дорогої людини. Вона була дуже гарна дівчина, дуже мила. Я не знаю, чому вони не побралися. Ніхто мені про це ніколи не казав. — Вона зітхнула, а тоді сказала: — Хай там як воно було, а її вже немає серед живих…

— Чому вона померла? — запитала міс Марпл.

Елізабет Темпл протягом кількох хвилин дивилася на півонії. Коли вона заговорила, то сказала лише одне слово, але воно пролунало, як удар великого дзвона.

— Любов! — сказала вона.

Міс Марпл перепитала гостро:

— Любов?

— Одне з найстрашніших слів, які ми знаємо на цьому світі, — сказала Елізабет Темпл.

І в голосі її був трагічний смуток, коли вона повторила:

— Любов…

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ЗАПРОШЕННЯ

I

Міс Марпл вирішила, що не піде пополудні оглядати старовинну церкву з її вітражами чотирнадцятого сторіччя. Сказала, що почувається стомленою й хоче трохи відпочити. Вона приєднається до гурту, коли всі зберуться пити чай у кав'ярні, яку їй показали на головній вулиці. Місіс Сендбурн погодилася, що її рішення цілком розумне.

Сидячи на зручній лаві, що стояла за стінами кав'ярні, міс Марпл стала обмірковувати свої подальші кроки й аналізувати, чи будуть вони розважливими, чи ні.

Коли всі інші поприходили пити чай, їй неважко було непомітно приєднатися до міс Кук та міс Бароу й сісти разом із ними за стіл, розрахований на чотири особи. На четвертому стільці примостився містер Каспар, що його міс Марпл оцінила дуже низько як співрозмовника з огляду на його не зовсім досконале знання англійської мови.

Надкусивши шматок рулету з варенням, міс Марпл сказала, звертаючись до міс Кук:

— Знаєте, я переконана, ми десь зустрічалися з вами. Морочила собі голову, де саме я могла з вами зустрітися — я вже не так добре запам'ятовую обличчя, як раніше, — але що ми таки зустрічалися, у мене немає сумніву.

Міс Кук подивилася на неї приязним поглядом, але в її очах був сумнів. Вона перевела погляд на свою подругу, міс Бароу. На неї ж таки подивилася й міс Марпл. Міс Бароу не подала жодного знаку, що вона може допомогти їм розгадати їхню таємницю.

— Я не знаю, чи ви були коли-небудь у тій частині світу, де я живу, — провадила міс Марпл. — Я живу в Сент-Мері-Мід. Це дуже маленьке село. Щоправда, сьогодні воно вже не таке маленьке, адже там, як і всюди, багато будують. Воно розташоване неподалік від Мач-Бенгема й лише за дванадцять миль від узбережжя в Лумауті.

— О, — сказала міс Кук, — дайте-но я подумаю. Я знаю Лумаут дуже добре, й можливо…

Зненацька міс Марпл радісно вигукнула:

— Ну як же, звісно! Якось я вийшла у свій сад у Сент-Мері-Мід, і ви заговорили до мене, коли проходили неподалік вулицею. Ви ще сказали, що там живете, наскільки я пам'ятаю, у подруги…

— А й справді, — погодилася міс Кук. — Яка ж я дурна. Тепер я вас пригадую. Ми говорили про те, як важко сьогодні знайти людину, яка вміла б доглядати за садом і з якої була б якась користь.

— Так. Ви там не мешкали, якщо я не помиляюся? Ви там гостювали в когось.

— Атож, я там була в… в… — на якусь мить міс Кук завагалася з виглядом людини, яка забула або не пам'ятає чиєсь ім'я.

— У місіс Сазерленд, чи не так? — припустила міс Марпл.

— Ні… ні… то була… е… е… місіс…

— Гастінґс, — твердо сказала міс Бароу, узявши шматок шоколадного торта.

— О, так, — це жінка, що живе в одному з нових будинків.

— Гастінґс, — несподівано втрутився до розмови містер Каспар. Він весь сяяв. — Я був у Гастінґсі — і я був в Істборні теж. — Він знову блиснув осяйною усмішкою. — Там дуже гарно… Біля моря.

— Така несподіванка, — сказала міс Марпл, — знову зустрітися з вами так скоро. Світ дуже тісний, чи не правда?

— Авжеж, правда, ми всі так любимо сад, — туманно відповіла міс Кук.

— А які тут чудові квіти. Я так їх люблю, — знову сяйнув усмішкою містер Каспар.

— Тут так багато рідкісних і гарних кущових рослин, — промовила міс Кук.

Міс Марпл швидко заговорила про всілякі професійні проблеми, пов'язані з роботою в саду — міс Кук охоче підтримала цю розмову. Міс Бароу вставляла окремі репліки.

Містер Каспар поринув в усміхнену мовчанку.

Згодом, коли міс Марпл, за своїм звичаєм, відпочивала перед обідом, вона детально обміркувала все, про що їй пощастило довідатися. Міс Кук визнала, що була в Сент-Мері-Мід. Вона визнала, що проходила повз дім міс Марпл. Погодилася з тим, що то була чиста випадковість. "Випадковість? — замислено повторила собі міс Марпл, перекидаючи це слово у своєму роті, як дитина перекидає язиком льодяник, коли хоче дослідити його смак. — Невже то справді була випадковість? Чи вона приходила туди з певним наміром? Може, її хтось туди послав? Послав — із якою метою? Чи не безглуздо з мого боку припускати таке? Будь-яка випадковість, — сказала собі міс Марпл, — завжди гідна того, щоб звернути на неї увагу. Згодом можна її відкинути, якщо це й справді випадковість".

Міс Кук та міс Бароу здавалися абсолютно нормальними подругами, що вирушили в туристичну подорож, вони, якщо їм вірити, подорожували щороку. Торік вони їздили в круїз навколо Греції, позаторік — у подорож, присвячену тюльпанам Голландії, а за рік до того мандрували Північною Ірландією. Вони здавалися приємними й нічим не прикметними жінками. Але їй видалося, що міс Кук протягом якоїсь миті вагалася, ніби мала намір заперечити, що вона була в Сент-Мері-Мід. Вона подивилася на свою подругу, міс Бароу, так, ніби запитувала поглядом, якій бути. Міс Бароу, вочевидь, була в них головною…

"Звісно, усе це відбулося, либонь, тільки в моїй уяві, — подумала міс Марпл. — Усі ці дрібниці, можливо, нічого не означають".

Слово "небезпека" несподівано виринуло в її пам'яті. Спочатку містер Рейфаєл написав про неї прямо у своєму першому листі — а потім натякнув у другому, коли згадав про те, що їй може знадобитися янгол-охоронець. Отже, їй загрожує небезпека, пов'язана з цією справою? Але чому? І від кого?

Безперечно, не від міс Кук і не від міс Бароу. Адже це такі собі звичайнісінькі жінки.

А проте міс Кук пофарбувала собі волосся й змінила зачіску. Фактично, вона замаскувала свою зовнішність, як тільки могла. Щонайменше — це було дивно! Міс Марпл іще подумки перебрала кількох зі своїх супутників.

Їй було набагато легше уявити собі, наприклад, що містер Каспар міг бути небезпечним. А що, як він набагато краще розумів англійську мову, аніж прикидався? Вона стала думати про містера Каспара.

Міс Марпл ніколи не могла відмовитися від свого вікторіанського погляду на іноземців. З ними ніколи не можна було бути в чомусь певним. Відчуття цілком абсурдне, звичайно, — адже вона мала чимало друзів, що походили з інших країн. І все ж таки... Міс Кук, міс Бароу, містер Каспар, отой молодик із розкуйовдженим волоссям — Емлін Як-Там-Його, революціонер і, схоже, активний анархіст, місіс і містер Батлер — такі приємні американці, але... чи не занадто вони приємні, щоб і справді такими бути?

— Мені треба дуже й дуже зосередитися, — сказала собі міс Марпл.

Вона перевела свою увагу на маршрут їхньої екскурсії. Завтрашній день, подумала вона, має бути дуже напруженим. Уранці тривала

поїздка автобусом на оглядини прикметних місць, пополудні — тривала піша прогулянка по стежці над узбережжям. Оглядини цікавих морських квітів — це буде дуже стомливо. Досить тактовну пропозицію було додано до цієї програми. Кожен, кому хотілося відпочити, міг залишитися в їхньому готелі "Золотий кабан", біля якого був гарний парк, або взяти участь у короткій екскурсії, що триватиме лише годину, до одного дуже цікавого місця поблизу. Вона подумала, що, мабуть, приєднається до цієї програми.

Та хоч тоді міс Марпл цього й не знала, її планам судилося несподівано змінитися.

II

Коли міс Марпл спустилася донизу зі своєї кімнати в "Золотому кабані" наступного дня, після того як помила руки перед сніданком, до неї якось невпевнено підійшла жінка у твідовому костюмі.

— Пробачте мені, — запитала вона, — ви міс Марпл, міс Джейн Марпл?

— Атож, це моє ім'я, — відповіла міс Марпл, дещо здивована.

— Мене звати місіс Ґлін. Лавінія Ґлін. Я і двоє моїх сестер живемо тут неподалік. Ми почули про ваш приїзд, і розумієте…

— Ви почули про мій приїзд? — запитала міс Марпл із легким подивом у голосі.

— Атож. Один наш давній друг написав нам про вас — о, відтоді, як ми одержали його листа, минуло вже тижні зо три, але він попросив нас запам'ятати цю дату. Запам'ятати день, коли сюди прибуде автобус від туристичної фірми "Екскурсії до знаменитих будівель і парків Великої

Британії". Він написав нам, що в цій екскурсії візьме участь його великий друг — чи його родичка, я вже точно не пам'ятаю.

Міс Марпл усе ще не могла отямитися від подиву.

— Я говорю про містера Рейфаєла, — сказала місіс Ґлін.

— А! Про містера Рейфаєла! — промовила міс Марпл. — А вам… вам відомо, що…

— Що він помер? Так. Дуже сумно. Це сталося майже відразу по тому, як ми одержали від нього листа. Але після його смерті ми відчули особливу необхідність виконати його прохання. А він написав, що, можливо, ви захочете зупинитися в нас десь ночі на дві. Ця частина екскурсії вимагає досить великого напруження сил. Я хочу сказати, вона гарна для молоді, але дуже стомлива для людей старшого віку. Треба буде проходити пішки по кілька миль, а також підійматися крутими стежками на скелі. Мої сестри і я були б дуже раді, якби ви зупинилися на кілька днів у нас. До нашого будинку можна пішки дійти звідси за десять хвилин, і ми могли б показати вам тут чимало цікавого.

Міс Марпл завагалася на хвилину. Їй сподобалася місіс Ґлін, пухкенька, лагідна й доброзичлива, хоч і трохи сором'язлива. А крім того — там вона, можливо, знову отримає якісь розпорядження від містера Рейфаєла й довідається, який наступний крок їй зробити. Либонь, саме так і буде.

Вона не могла тільки збагнути, чому так хвилюється. Можливо, тому, що вже звикла до людей, з якими поїхала на екскурсію, відчувала себе частиною групи, хоч і познайомилася з ними лише три дні тому?

Вона обернулася туди, де стояла місіс Ґлін, і подивилася на неї з якоюсь незбагненною тривогою в погляді.

— Дякую. Я рада прийняти ваше запрошення.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ТРИ СЕСТРИ

Міс Марпл стояла, визираючи з вікна. Позад неї на ліжку лежала її валіза. Вона дивилася в сад, але нічого не бачила. З нею рідко траплялося, щоб вона не бачила саду, на який дивилася чи то задоволеним поглядом, чи критичним. Тепер вона, напевне, дивилася б на цей сад критичним поглядом. Він був занедбаний, мабуть, за кілька останніх років на нього було витрачено дуже мало грошей, і в ньому майже нічого не робилося. Дім також був занедбаний. Він мав добрі пропорції, меблі в ньому колись були дуже гарними, але в останні роки його, либонь, ніхто не доглядав і не приділяв йому належної уваги. Це був не той дім, подумала вона, який хтось любить, принаймні, його вже досить давно ніхто не любив. Він цілком відповідав своїй назві — Старий Маєток. Він був збудований привабливим і гарним, колись у ньому жили люди, які любили його й доглядали. Але дочки та сини поодружувалися й покинули його, і тепер у ньому жила місіс Ґлін, яка розповіла міс Марпл, коли провела її до призначеної для неї спальні, що вона та її сестри успадкували його від дядька, і вона жила тут разом із ними, переселившись сюди після того, як помер її чоловік. Із кожним роком вони ставали старшими, їхні прибутки зменшувалися, а наймати садівників і служниць ставало дедалі дорожче.

Інші сестри так і залишилися незаміжніми, одна старша, а друга молодша, ніж місіс Ґлін, обидві мали прізвище Бредбері-Скот.

У домі не було жодної речі, яка могла б належати дитині. Жодного роздавленого м'яча, жодного старого дитячого візка, жодного маленького стільчика або столу. Це був дім, у якому мешкали лише три сестри.

— Звучить дуже по-російському, — пробурмотіла міс Марпл до самої себе. Вона, звичайно, мала на увазі п'єсу "Три сестри". Хто її написав? Чехов? Чи Достоєвський? Вона не могла згадати. Три сестри. Але тут напевне жили не ті три сестри, які мріяли поїхати до Москви. Вона не сумнівалася в тому, що цих трьох сестер цілком влаштовувало залишатися там, де вони були. Місіс Ґлін відрекомендувала її двом іншим, які прийшли — одна з кухні, а друга згори сходами — привітатися з нею. Їхні манери були вишуканими та делікатними й свідчили про добре виховання. Вони були жінками того різновиду, яких міс Марпл у своїй юності назвала б уже застарілим терміном "леді" і яких одного разу вона назвала "занепалими леді". А її батько тоді сказав:

— Ні, люба Джейн, це не занепалі леді, а занехаяні дочки джентльменів.

Дочки джентльменів сьогодні не були занехаяні. Їм допомагав або уряд, або різні доброчинні товариства, або багаті родичі. Або хтось такий, як містер Рейфаєл. Бо, зрештою, саме в цьому була вся суть, уся причина її перебування тут, хіба не так? Містер Рейфаєл усе це організував. Він узяв на себе досить великий клопіт, подумала міс Марпл. Схоже, він знав уже за чотири чи п'ять тижнів до своєї смерті, коли саме вона його забере, узявши до уваги навіть можливу помилку в прогнозах лікарів, адже лікарі були зазвичай помірковано оптимістичні, знаючи з досвіду, що пацієнти, які мусять померти в межах певного періоду, нерідко примудрялися трохи подовжити собі життя й уперто за нього чіплялися, як і раніше, приречені, але вперто не бажаючи зробити останній крок. Натомість медсестри в лікарнях, яким доручалося доглядати того або того безнадійного хворого, — міс Марпл це знала з власного досвіду, — завжди були переконані, що їхній підопічний помре наступного дня, і дуже дивувалися, коли їхній прогноз не справджувався. Та коли приходив лікар і вони висловлювали йому своє похмуре передбачення, то часто чули від того ж таки лікаря, коли він виходив із палати, слова: "Я не здивуюся, якщо він протягне ще кілька тижнів". Це дуже добре, що лікар дивиться на речі так оптимістично, думала медсестра, але він, звичайно ж, помиляється. Але лікар нерідко

не помилявся. Він знав, що люди, яких мучив біль, які були безпорадними, калічними, навіть нещасними, усе ж таки любили життя й хотіли жити. Вони просили лікаря дати їм пігулку, що допомогла б їм перебути ніч, але не хотіли приймати більше, ніж треба, таких пігулок, щоб нарешті переступити через поріг і потрапити до світу, про який вони нічого не знали!

Містер Рейфаєл. Саме про нього думала міс Марпл, коли дивилася в сад і нічого перед собою не бачила. Містер Рейфаєл? Вона тепер відчувала, що підійшла ближче до розуміння дорученої їй місії, того проекту, здійснити який він їй запропонував. Містер Рейфаєл належав до тих людей, які складають плани. Вони роблять це в той самий спосіб, у який укладають свої фінансові оборудки і грають на біржі. Її компаньйонка Черрі сказала б, що він мав проблему. Коли Черрі мала проблему, вона нерідко приходила до міс Марпл порадитися, як їй бути.

Перед містером Рейфаєлом теж постала проблема, якої він не міг розв'язати сам-один, і, певно, це дуже його дратувало, подумала міс Марпл, бо він звик самостійно давати раду своїм проблемам і нічиєї допомоги ніколи не просив. Але він був прикутий до ліжка й помирав. Він міг упорядкувати свої фінансові справи, сконтактуватися зі своїми повіреними, зі своїми підлеглими, з тими друзями та родичами, яких він мав, але була в нього справа, якої він не міг уладнати сам. Була в нього проблема, якої він не розв'язав, але неодмінно хотів розв'язати, проект, який йому конче треба було здійснити. І, безперечно, це був не такий проект, який можна здійснити через фінансові або ділові оборудки, за допомогою повіреного чи адвоката.

"Тож він подумав про мене", — сказала собі міс Марпл.

Вона досі була дуже здивована. Справді, дуже здивована. Проте в тому плані, у якому вона тепер намагалася обміркувати цю справу, його лист видався їй цілком зрозумілим. Він вважав, що вона має здібності та практичний досвід для того, щоб виконати певну роботу. Ця робота, подумала вона знову, якимсь чином пов'язана з природою або

наслідками злочину. Бо, крім цього, він знав про міс Марпл тільки те, що вона любила садівництво. Та навряд, щоб те завдання, яке він вирішив їй доручити, було пов'язане із садівництвом. Але він міг подумати про неї у зв'язку з якоюсь кримінальною історією. Адже йому було відомо, що вона мала справу зі злочинами й у Вест-Індії, де вони відпочивали, і вдома, у своєму близькому оточенні.

Отже, він думав про злочин, але який саме і де його скоєно?

Містер Рейфаєл добре підготувався. Насамперед він дав доручення своїм повіреним. І вони зробили те, що від них вимагалося. Через певний період часу вони надіслали їй його листа. То був, подумала міс Марпл, добре обміркований і добре зважений лист. Було б, звичайно, набагато простіше повідомити їй точно, чого він хотів від неї і чому він цього хотів. Вона була трохи здивована, чому перед смертю він не послав по неї і, лежачи на смертному ложі, не виклав їй своє доручення й не примусив пообіцяти, що вона неодмінно виконає його. Але це було б не схоже на містера Рейфаєла, подумала вона. Він міг примушувати людей, але це була не та ситуація, коли когось можна до чогось примусити, а він також не хотів — і в цьому вона була впевнена — благати її чи просити, щоб вона зробила йому послугу, не хотів закликати її виправити заподіяну кривду. Ні. Це також було б не схоже на містера Рейфаєла. Він хотів, подумала вона, як і впродовж усього свого життя, заплатити за ту роботу, яку доручав їй виконати. Він хотів заплатити їй, а тому хотів також зацікавити її, щоб їй було приємно виконати певну роботу. Плату він запропонував для того, щоб заінтригувати її, а не спокусити. Він хотів розбудити її інтерес. Вона не думала, що він сказав собі так: "Пообіцяю їй добре заплатити, і вона вхопиться за цю нагоду", — бо хоч заробити добрі гроші й було для неї спокусливо, але вона не мала такої вже нагальної потреби в грошах. Адже вона мала свого любого небожа, який дуже її шанував, і якби їй раптом знадобилися гроші на ремонт будинку або на візит до лікаря та на якесь особливе лікування, любий Реймонд завжди дав би їх їй. Тож містер Рейфаєл умисне запропонував їй таку велику суму, яка могла б її схвилювати, як хвилює нас квиток на Ірландське Дербі. Це була така велика сума

грошей, заробити яку неможливо, її можна тільки виграти — і то, якщо вам дуже пощастить.

Проте, подумала міс Марпл, якраз у цьому випадку їй не тільки доведеться важко попрацювати та добре покрутити мозком, а й знадобиться певне щастя, і, цілком можливо, те, що вона робитиме, накличе на неї певну небезпеку. А крім того, їй також доведеться самій з'ясовувати, у чому суть її завдання, адже він нічого їй не сказав і почасти, можливо, учинив так тому, що не хотів на неї впливати? Адже дуже важко щось комусь повідомити, не висловивши власного погляду на проблему. Імовірно, містер Рейфаєл подумав, що його власний погляд може бути хибним. На нього не було схоже, щоб він так подумав, але все могло статися. Він міг запідозрити, що його здатність міркувати тверезо, ушкоджена хворобою, вже не була такою бездоганною, як раніше. Тому вона, міс Марпл, людина, яку він найняв для виконання цієї роботи, мала застосувати власний розум, прийти до власних висновків. І їй уже час прийти до якихось висновків. Інакше кажучи, їй треба знайти відповідь на головне запитання: про що, власне, йдеться?

Їй було вказано напрямок. Вона має взяти до уваги насамперед це. Їй показав напрямок чоловік, який уже помер. Він показав їй напрямок, ідучи яким, вона мусила покинути своє село, Сент-Мері-Мід. Отже, своє завдання, хоч би яким воно було, вона не могла виконати, залишаючись там. Ця проблема не була пов'язана з її безпосереднім оточенням, це була не та проблема, яку ви можете розв'язати, переглядаючи вирізки з газет або просто когось розпитуючи, не з'ясувавши спочатку, про що саме треба розпитувати. Містер Рейфаєл скерував її спочатку до контори своїх повірених, потім вона одержала листа — два листи — у себе вдома, потім вирушила в приємну й добре організовану подорож до знаменитих будівель і парків Великої Британії. А тепер вона зробила ще один крок і вийшла на наступний етап свого пошуку. Цим наступним етапом став дім, у якому вона тепер перебуває. Старий сільський будинок у Джоселін-Сент-Мері, де жили міс Клотільда Бредбері-Скот, місіс Ґлін та міс Антея Бредбері-Скот. Містер Рейфаєл улаштував усе це, улаштував наперед. За кілька тижнів до того, як помер. Мабуть, він

зробив це відразу по тому, як дав настанови своїм повіреним і замовив на її ім'я місце в екскурсії. Таким чином, вона потрапила в цей дім не випадково. Може, їй доведеться перебути тут дві ночі, а може, й більше. Можливо, усе було влаштовано так, що їй доведеться залишитися тут надовше або її попросять залишитися надовше. Ця думка повернула її туди, де вона тепер була.

Місіс Ґлін та дві її сестри. Певно, вони втягнуті в цю справу, якимсь чином причетні до неї, хоч би про що йшлося. Її завдання — з'ясувати, про що ж ідеться. Часу в неї небагато. Проблема лише в цьому. Міс Марпл ані на мить не засумнівалася в тому, що спроможна з'ясувати, у чому ж суть дорученої їй місії. Адже вона була однією з тих балакучих, зовні несерйозних старих дам, від яких люди чекають, що вони багато базікатимуть і ставитимуть запитання, які на поверхні здаються пустопорожніми запитаннями особи, схильної до пліток. Вона почне розмову про власне дитинство, і це спонукає одну із сестер розповісти про своє. Вони говоритимуть також про їжу, про слуг, про дочок, про кузин і кузенів, про інших родичів, про подорожі, шлюби, народження і — звичайно ж — про смерті. Їй не слід виявляти особливого зацікавлення в погляді, коли почує про чиюсь смерть. У жодному разі. Вона була певна, що майже автоматично знайде правильну відповідь, таку як: "О Господи, яке лихо!" їй треба буде розпитати цих жінок про їхні родинні зв'язки, про різні історії та випадки з їхнього життя, з'ясувати, чи серед тих подій не було таких, що можуть її зацікавити. Це могли бути якісь події або випадки по сусідству, не пов'язані безпосередньо з цими трьома людьми. Щось таке, про що вони знають і про що неодмінно захочуть поговорити. Хай там як, а вона обов'язково тут щось знайде — якийсь ключ, підказку. Через два дні вона знову приєднається до екскурсії, якщо на той час їй не надійде сигнал, що вона не повинна приєднуватися до екскурсії. Її думки полинули від цього дому до автобуса й до тих людей, які в ньому сиділи. Можливо, той, кого вона шукає, перебуває саме в автобусі і буде там, коли вона повернеться. Одна людина чи кілька людей, хтось із них невинні, а інші не такі вже й невинні. А може, саме там вона знайде сліди якоїсь давньої події. Міс Марпл трохи насупилася, намагаючись щось

пригадати. Щось таке, що промайнуло в її свідомості, і вона подумала: я певна — але в чому вона була така певна?

її думки повернулися до трьох сестер. Їй не слід затримуватися тут надовго. Вона лише розпакує кілька речей, необхідних їй на дві ночі, якусь одіж, щоб перевдягтися ввечері, нічну сорочку, несесер, а потім зійде вниз, приєднається до своїх трьох господинь і з приємністю побазікає з ними. Насамперед вона повинна з'ясувати головне. Хто вони, ці три сестри — її союзники чи вороги? Вони можуть потрапити до обох категорій. Їй треба це ретельно обміркувати.

У двері постукали, й увійшла місіс Ґлін.

— Сподіваюся, вам тут буде зручно. Може, допомогти вам розпакувати речі? Ми маємо дуже приємну служницю, щоправда, вона приходить лише вранці. Проте вона зробить для вас усе, що ви скажете.

— Ой ні, дякую, — відповіла міс Марпл. — Я дістала лише кілька найнеобхідніших речей.

— Я прийшла провести вас униз. Цей дім збудований досить безладно. Сходи тут є у двох місцях, а тому зорієнтуватися буває нелегко. Іноді наші гості не знали, куди їм іти.

— Це дуже люб'язно з вашого боку, — сказала міс Марпл.

— Тож, я сподіваюся, ви зійдете вниз і ми вип'ємо по келишку хересу перед обідом.

Міс Марпл із вдячністю прийняла запрошення і слідом за своєю провідницею спустилася сходами. Вона прикинула на око, що місіс Ґлін набагато молодша, ніж вона. Десь років п'ятдесят. Може, на кілька років більше. Міс Марпл ставила ноги на сходинки дуже обережно, ліве коліно

завжди могло підвести її. Проте з одного боку сходів були перила. Сходи їй сподобалися, і вона сказала про це.

— У вас дуже гарний дім, — зауважила вона. — Збудований десь у тисяча семисотих роках. Я вгадала?

— У тисяча сімсот вісімдесятому, — сказала місіс Ґлін.

Похвала міс Марпл, схоже, її потішила. Вона провела гостю до вітальні. Велика затишна й гарно обставлена кімната. Кілька чудових меблів. Стіл часів королеви Анни, комод періоду Вільгельма й Марії. Було там також кілька громіздких вікторіанських канап і шаф. Штори були з чинцу, злинялі й витерті, килим, як здалося міс Марпл, був ірландський. Софа — велика, обтягнута дуже зношеним оксамитом. Сестри підвелися, коли міс Марпл увійшла, і підійшли до неї, одна подала їй келих із хересом, а друга провела до стільця.

— Я не знаю, чи ви любите сидіти високо. Багатьом це подобається.

— Мені теж подобається, — сказала міс Марпл. — Так сидіти набагато зручніше. Я маю на увазі, для спини.

Схоже, сестри були чудово обізнані з проблемами спини. Найстарша була високою вродливою жінкою з чорним волоссям, зав'язаним у вузол. Друга, певно, набагато від неї молодша, була тендітна, її колись русяве, а тепер сиве волосся не вельми акуратними пасмами спадало на плечі, і її худенька постать справляла майже примарне враження. Вона могла б зіграти Офелію, подумала міс Марпл, але Офелію, яка вже постаріла.

Клотільда, подумала міс Марпл, не мала в собі нічого схожого на Офелію, але з неї вийшла б чудова Клітемнестра — вона заколола б свого чоловіка в купальні з великою радістю. Та позаяк вона ніколи не мала чоловіка, то це припущення слід було відкинути. Міс Марпл бачила

її спроможною вбити лише свого чоловіка — але в цьому домі Агамемнона ніколи не було.

Клотільда Бредбері-Скот, Антея Бредбері-Скот, Лавінія Ґлін. Клотільда була гарна, Лавінія — негарна, але приємна на вигляд, в Антеї одна повіка раз у раз смикалася. Очі в неї були великі й сірі, і вона мала дивну звичку озиратися навколо, спершу праворуч, потім ліворуч, а потім раптом, у якийсь неприродний спосіб, дивилася назад, через плече. Начебто відчувала, що хтось за нею постійно стежить. Дивно, подумала міс Марпл. Вона ще не зовсім зрозуміла Антею.

Вони посідали, і розмова почалася. Місіс Ґлін залишила кімнату, певно, вийшла на кухню. У цьому домі вона здавалася найактивнішою з усіх трьох. Розмова набула звичайного напрямку. Клотільда Бредбері-Скот розповіла, що це їхній родинний будинок. Він належав її двоюрідному дідові, а потім перейшов у спадок дядькові, а коли дядько помер, то дістався їй та її двом сестрам, які оселилися тут разом із нею.

— У нього був лише один син, — пояснила міс Бредбері-Скот, — який загинув на війні. Ми — останні з нашої родини, за винятком кількох дуже далеких кузин і кузенів.

— Чудовий дім із досконалими пропорціями, — сказала міс Марпл. — Ваша сестра сказала мені, що його збудовано в 1780 році.

— Атож, справді. Хотілося б тільки, щоб він був не такий великий і не так безладно збудований.

— Ремонт сьогодні дорого коштує, — сказала міс Марпл.

— Атож, дорого, — зітхнула Клотільда. — Тому багато в чому ми дозволяємо йому потроху руйнуватися. Сумно, але так воно є. Ми зовсім занедбали кілька прибудов і теплицю. Ми мали дуже велику й гарну теплицю.

— У ній зростав такий чудовий мускатний виноград, — підхопила Антея. — І квіти геліотропу милували зір під усіма стінами. Мені дуже шкода нашої теплиці. Під час війни, звичайно, садівника не можна було знайти. У нас був дуже молодий садівник, але його забрали до війська. Ми, звичайно, мусили з тим змиритися, але ремонтувати теплицю не було кому, і незабаром вона обвалилася.

— І те саме сталося з невеличкою оранжереєю поблизу будинку.

Обидві сестри зітхнули — так зітхають люди, коли помічають, що життя минає й змінюється, але змінюється не на краще.

Увесь цей будинок просякнутий смутком, подумала міс Марпл. Смутком, який не можна ані прогнати, ані розвіяти, бо він проник у стіни надто глибоко… Вона раптом здригнулася, сама не знаючи чому.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ТРАВА ДИЯВОЛА

Обід був звичайнісіньким. Невеликий шматок баранини, смажена картопля, потім сливовий пиріг, банка сметани й не дуже смачні тістечка. На стінах у їдальні висіли картини, — певно, сімейні портрети, подумала міс Марпл, — портрети вікторіанської доби без будь-яких художніх переваг, буфет був великий, важкий і гарний, виготовлений із червоного дерева з фіолетовим відтінком. Штори були з червоного дамасту, а за великим столом із червоного дерева легко розмістилися б десять осіб.

Міс Марпл стала розповідати про свою екскурсію та враження від неї. Але вона подорожувала лише три дні, й особливо розповідати не було чого.

— Містер Рейфаєл, певно, був вашим давнім другом? — запитала старша міс Бредбері-Скот.

— Власне, ні, — відповіла міс Марпл. — Я вперше познайомилася з ним у Вест-Індії, на одному з Антильських островів, коли там відпочивала. Він, як я розумію, приїхав туди лікуватися.

— Атож, він тяжко хворів кілька останніх років, — сказала Антея.

— Дуже сумно, — сказала міс Марпл. — Справді, дуже сумно. Я щиро захоплювалася його мужністю. Здається, він працював дуже багато. Щодня, знаєте, щось диктував своїй секретарці й постійно надсилав телеграми. Він, як мені здавалося, не звертав найменшої уваги на те, що був інвалідом.

— Справді, не звертав, — підтвердила Антея.

— В останні роки ми бачили його рідко, — сказала місіс Ґлін. — Він був дуже зайнятою людиною. Проте він згадував про нас на кожне Різдво.

— Ви живете в Лондоні, міс Марпл? — запитала Антея.

— Ой, ні, — сказала міс Марпл. — Я живу в селі. У невеличкому селі якраз посередині між Лумаутом і Маркіт-Бейсинґом. Приблизно за двадцять п'ять миль від Лондона. Колись це було надзвичайно гарне старосвітське село, та, як і все інше, сьогодні воно, як то кажуть, розвивається. Думаю, містер Рейфаєл жив у Лондоні, так? — запитала вона. — Принаймні, я пам'ятаю, що коли він реєструвався на Сент-Оноре, то назвав у своїй адресі майдан Ітон-сквер чи то був Белґрейв-сквер?

— Він мав сільський будинок у Кенті, — сказала Клотільда. — Іноді, якщо не помиляюся, він приїздив туди розважатися. Його гостями були

переважно бізнесмени або люди з-за кордону. Наскільки я пригадую, ми ніколи його там не навідували. Він завжди запрошував нас до Лондона в тих рідких випадках, коли ми з ним зустрічалися.

— З його боку було дуже люб'язно попросити вас, щоб ви запросили мене до себе під час моєї екскурсії. Цим він виявив до мене дуже велику увагу. Важко було сподіватися такої доброти та уваги від настільки зайнятого чоловіка, як він.

— Ми й раніше запрошували до себе його друзів, які брали участь у цих екскурсіях. Загалом їхні організатори намагаються передбачити всі можливі варіанти. Проте, звичайно, неможливо догодити кожному. Люди молоді, природно, хочуть якнайбільше ходити пішки, брати участь у тривалих походах, підійматися на пагорби, звідки відкриваються широкі панорами й усе таке. А люди старшого віку не завжди можуть витримати такі навантаження, вони воліють залишатися в готелях, а готелі тут не такі вже розкішні. Я переконана, що сьогоднішня подорож і завтрашня до монастиря Святого Бонавентури здалися б вам дуже стомливими. Завтра, якщо не помиляюся, передбачається поїздка на острів у човні, а на морі, знаєте, іноді гуляють дуже високі хвилі, і не кожен спроможний витримати хитавицю.

— Навіть відвідини навколишніх палаців можуть бути дуже стомливими, — сказала місіс Ґлін.

— О, я знаю, — відгукнулася міс Марпл. — Так багато треба ходити та стовбичити в кімнатах. Це дуже стомлює ноги. Я знаю, мені не слід брати участь у цих екскурсіях, але так спокусливо побачити прегарні палаци та чудові кімнати з прекрасними меблями. І, звичайно ж, картини, яких більше ніде не побачиш.

— І парки, — сказала Антея. — Ви любите сади та парки, чи не так?

— Дуже люблю, — підтвердила міс Марпл. — Сади та парки — моя слабкість. У проспекті нашої екскурсії я читала дуже цікаві описи і мрію побачити чудово доглянуті парки тих історичних будівель, які ми ще маємо відвідати.

Очі її радісно сяяли, коли вона скинула поглядом на сестер.

Усе було дуже приємно, дуже природно, а проте її дивувало, чому з якоїсь причини вона відчувала незбагненну внутрішню напругу. Її змагало відчуття чогось неприродного, що панувало тут. Але що вона мала на увазі під неприродним? Розмова була цілком буденною і складалася переважно з банальностей. І вона, і сестри обмінювалися репліками, якими завжди обмінюються в таких випадках.

"Три сестри", — знову подумала міс Марпл, обмірковуючи цю фразу. Чому сама думка про те, що їх троє, уже створює якусь зловісну атмосферу? Три Сестри. Три Відьми з "Макбета". Але ж важко прирівняти цих сестер до відьом Макбета. Хоча міс Марпл завжди думала в глибині своєї свідомості, що театральні режисери припускаються помилки, зображуючи трьох відьом так, як вони їх зображували. Одна з вистав, які вона бачила, здалася їй геть абсурдною. Відьми там скидалися на створіння з пантоміми, вони махали крильцями й мали на голові кумедні капелюхи з високими наголовками. Вони танцювали й ніби ковзали по підлозі. Міс Марпл пригадувала, як вона сказала своєму небожеві, що товаришив їй у цьому милуванні творчістю Шекспіра: "Ти знаєш, мій любий Реймонде, якби я ставила цю чудову п'єсу, я зробила б трьох відьом зовсім іншими. Я зробила б усіх трьох звичайними, нормальними старими жінками. Старими шотландськими жінками. Вони б у мене не танцювали й не вистрибували. Вони б лише лукаво позирали одна на одну, і глядачі відчували б погрозу за їхньою буденною зовнішністю".

Міс Марпл відправила собі в рот останній кусень сливового пирога й подивилася через стіл на Антею. Звичайна, не дуже охайна літня жінка,

з неуважним і дещо дивним поглядом. Чому вона відчула в Антеї щось зловісне?

"У мене розігралася уява, — сказала собі міс Марпл. — Я не повинна цього собі дозволяти".

Після обіду її повели на прогулянку в сад. Супроводжувати її було доручено Антеї. Ця прогулянка справила досить-таки прикре враження на міс Марпл. Колись тут був добре доглянутий, хоча й нічим особливо не прикметний сад. Алея, обсаджена кущами, алея плямистих лаврів; безперечно, що раніше тут був добре доглянутий моріжок і доріжки, город площею в півтора акра[2], завеликий для трьох сестер, які тут тепер мешкали. Більша частина городу була необроблена й заросла бур'яном. Більшість клумб заросли берізкою, і міс Марпл не змогла втриматися, щоб не вирвати з ґрунту стебло, яке вибилося вгору над усіма, ніби стверджуючи свою перевагу.

Довге волосся міс Антеї майоріло на вітрі, шпильки з нього падали на доріжку або траву. Вона розмовляла, кидаючи досить уривчасті репліки.

— У вас, певно, гарний сад? — запитала вона.

— О, він дуже маленький, — відповіла міс Марпл.

Вони пройшли по доріжці, яка заросла травою, і зупинилися перед чимось схожим на пагорок, що прихилився до стіни в кінці доріжки.

— Наша теплиця, — сумно сказала міс Антея.

— Це там, де у вас росла ота чудова виноградна лоза?

— Три різновиди виноградної лози, — сказала Антея. — Чорна гамбурзька й одна з тих лоз, на яких ростуть маленькі білі ягоди, — ви, певно, знаєте. І третя — лоза чудового мускатного винограду.

— І геліотроп, ви сказали.

— Атож, геліотроп, так званий вишневий пиріг.

— Атож, вишневий пиріг. Він має такий чудовий запах. Тут були якісь бомбардування? Це бомба розвалила вашу теплицю?

— О, ні, нічого подібного в нас не було. Бомби в цій місцевості не падали. Ні, я думаю, вона завалилася від того, що прогнила. Ми жили тут не так довго й не мали грошей, щоб полагодити її, а тим більше, збудувати нову. Та й не було сенсу це робити, бо навіть якби ми відбудували її, то не змогли б утримувати. Боюся, ми просто дозволили їй розвалитися. Більше нічого зробити ми не могли. А тепер, як бачите, вона вся заросла.

— Атож, її зовсім не видно — що то за повзуча рослина, яка вже починає цвісти?

— О, так. Це дуже звичайна рослина, — сказала Антея. — Ох, як же вона називається, не можу згадати. Починається на літеру "п". Полі… полі…

— А й справді. Мені здається, я знаю, як вона називається. Polygonum Baldschuanicum, якщо по-науковому, латиною. А в народі її ще називають травою диявола. Вона дуже швидко росте, чи не так? З неї велика користь, коли хтось хоче заховати руїни або щось, дуже неприємне на вигляд.

Пагорбок перед нею був справді густо вкритий зеленою повзучою рослиною з білими квітами. Вона, як добре знала міс Марпл, була

великою загрозою для всього іншого, що хотіло б тут вирости. Трава диявола вкривала все, і то за надзвичайно короткий час.

— Ваша теплиця, певно, була дуже велика, — сказала вона.

— Атож, у ній росли навіть персикові дерева, — сказала Антея з виразом глибокого смутку на обличчі.

— Принаймні, зараз вона має непоганий вигляд, — сказала міс Марпл тоном утішання. — Ці маленькі білі квіти надзвичайно гарні, чи не так?

— У нас росте гарна магнолія далі, ліворуч від цієї доріжки, — сказала Антея. — Здається, тут колись був дуже гарний бордюр — трав'яний бордюр. Але за ним ми теж не змогли доглянути. Це дуже важко. Усе нам дуже важко. Ніщо тут не залишилося таким, як було — усе зіпсувалося, скрізь і всюди.

Вона швидко пішла по доріжці, яка бігла під стіною, завертаючи під прямими кутами. Її хода щораз пришвидшувалася. Міс Марпл довелося докласти чималих зусиль, щоб не відстати від неї. "Схоже, — подумала міс Марпл, — вона зумисне намагається відвести мене якнайдалі від пагорка, вкритого травою диявола". Відвести її від нього як від якогось бридкого місця. Можливо, їй було просто соромно, що від минулої краси нічого не залишилося? Трава диявола й справді зростала тут вільно, всіма забута. Її навіть жодного разу не підрізали до прийнятних пропорцій. У цьому куточку саду панувала цілковита занедбаність, поцяткована білими квітами.

Схоже, вона просто втікає від усього цього, подумала міс Марпл, поспішаючи за господинею дому. Несподівано її увагу привернув зруйнований хлів, на стіні якого вона побачила кілька квітів виткої троянди.

— Мій двоюрідний дід тримав тут кількох свиней, — сказала Антея, — але сьогодні ніхто б на таке не наважився, чи не так? Боюся, від них надто сильно тхне. Ми маємо кілька чудових троянд поблизу від дому. Я думаю, троянда — велика втіха в тяжкі часи.

— О, я знаю, — сказала міс Марпл.

Вона назвала кілька сортів нещодавно виведених троянд. Усі ці назви, як їй здалося, були невідомі для Антеї.

— А ви часто їздите в такі екскурсії?

Це запитання пролунало цілком несподівано.

— Ви маєте на увазі екскурсії з огляду старовинних будівель і парків?

— Атож. Деякі люди їздять щороку.

— О, ні, я собі не можу цього дозволити. Вони надто дорогі для мене. Цю екскурсію мій друг подарував мені на мій наступний день народження. Я така йому вдячна.

— Он як. А я все думала, чому ви поїхали на цю екскурсію. Адже вона дуже стомлива, чи не так? А втім, якщо ви регулярно буваєте на Антильських островах і в таких місцях, то…

— Поїздка на Антильські острови теж була подарунком для мене. Подарунком від мого небожа. Чудовий хлопець. Він так піклується про стару тітку.

— О, я розумію вас… Розумію…

— Я не знаю, що б ми робили без молодого покоління, — сказала міс Марпл. — Вони ставляться до нас так добре, правда ж?

— Мабуть, що так. Але я не знаю. У мене… у нас немає родичів серед молодшого покоління.

— А у вашої сестри, місіс Ґлін, немає дітей? Вона нічого про них не згадувала. А запитувати незручно.

— Ні, немає. У них із чоловіком ніколи не було дітей. Може, це й на краще.

"І що вона хотіла цим сказати?" — подумала міс Марпл, коли вони повертались в будинок.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

"ПРИГАДУЮТЬСЯ МЕНІ ДАЛЕКІ Й ЧУДОВІ ДНІ!"

І

О пів на дев'яту наступного ранку в двері делікатно постукали, і коли міс Марпл сказала: "Прошу, увійдіть!", — двері відчинилися й увійшла літня жінка, несучи тацю з чайником, невеличким глеком молока й тарілкою, на якій лежали хліб і масло.

— Ранковий чай, мем, — весело повідомила вона. — Чудовий сьогодні день, чи не так? Я бачу, ви вже підняли штори. Вам добре спалося?

— Дуже добре, — сказала міс Марпл, відклавши вбік невеличкого молитовника, який читала.

— Погода — кращої й уявити собі не можна. Певно, одна втіха — поїхати сьогодні на прогулянку до скель Бонавентюр-Рокс. Але, мабуть, добре, що ви туди не поїхали. Це дуже стомливо для ніг.

— Я дуже рада, що я тут, — сказала міс Марпл. — І дуже вдячна міс Бредбері-Скот та місіс Ґлін за те, що вони запросили мене сюди.

— Для них це теж велика радість. Так добре, коли в домі є якесь товариство. Бо сьогодні тут дуже сумно.

Вона ще вище підтягла на вікні штори, пересунула стілець і поставила на порцелянову зливальницю глек із теплою водою.

— Нагорі є ванна, — сказала вона, — але ми вважаємо, що для людини старшого віку ліпше мати теплу воду тут, щоб не дертися сходами нагору.

— Я вам дуже вдячна, повірте. А ви давно служите в цьому домі?

— Ще з молодих років — я тоді була тут покоївкою. Вони мали трьох служниць — двох покоївок і кухарку, а був час, коли й помічницю для кухарки наймали. Тоді старий полковник був ще живий. Той тримав також коней, а тому наймав і конюха. О, то були славні дні. Але дружина полковника померла молодою, син загинув на війні, а дочка поїхала жити на самий край світу. Вийшла заміж за хлопця з Нової Зеландії. Померла, коли народжувала дитину, і дитина померла теж. Полковник залишився сам-один, він дуже сумував, і будинок було занедбано, за ним не доглядали, як слід. Коли старий полковник помер, він заповів маєток своїй небозі міс Клотільді та її двом сестрам, і вона та міс Антея оселилися тут. А коли міс Лавінія втратила чоловіка, то й вона приєдналася до них. — Жінка зітхнула й похитала головою. — Вони ніколи не робили чогось особливого для будинку — не мали коштів — і сад теж занедбали…

— Дуже шкода, — сказала міс Марпл.

— А вони ж усі троє — справжні леді, міс Антея, звісно, трохи навіжена, але міс Клотільда навчалася в університеті, і вона дуже розумна й освічена — знає три мови; та й місіс Ґлін — надзвичайно приємна леді. Коли вона стала жити з ними, то я думала, справи тут бодай трохи налагодяться. Але хіба людина може знати, що їй готує майбутнє? Мене іноді змагає відчуття, що вирок долі витає над цим домом.

Міс Марпл насторожилася.

— Спочатку одне, потім інше. Жахлива авіаційна катастрофа, — це було в Іспанії, — у якій усі загинули. Ці літаки — то справжній жах, я ніколи б не сіла в жоден. Загинули там і друзі міс Клотільди, чоловік та дружина, їхня мала донька, на щастя, була на той час у школі й залишилася жива. Міс Клотільда привезла її жити сюди й робила для неї все, що могла. Возила її за кордон, в Італію і Францію, ставилася до неї, як до рідної доньки. То була така мила дівчинка — і з чудовим характером. Ніхто не міг сподіватися, що станеться таке страшне лихо.

— Таке страшне лихо? Яке лихо? Воно сталося тут?

— Ні не тут, Богу дякувати. Хоч, у якомусь розумінні, можна сказати, що й тут. Бо саме тут вона зустрілася з ним. Він жив поблизу, і наші дами знали його батька, то був багатий чоловік, тож хлопець став сюди приходити — і так усе почалося…

— Вони покохали одне одного?

— Атож, вона закохалася в нього відразу. Він був такий привабливий молодик, він розмовляв так мило й так делікатно поводився, що ви б ніколи не подумали…. — І вона раптово замовкла.

— Він звабив дівчину? І вона наклала на себе руки?

— Наклала на себе руки? — Стара жінка скинула на міс Марпл здивованим поглядом. — Хто вам таке сказав? То було вбивство, очевидне вбивство. Її знайшли задушеною, зі спотвореним обличчям. Міс Клотільда мусила поїхати, щоб упізнати тіло — після цього вона вже ніколи не була такою, як раніш. Труп дівчини знайшли миль за тридцять звідси — у кущах, у покинутій каменоломні. І вважають, що то було не перше вбивство, яке він учинив. Тут зникали й інші дівчата. Цілих півроку її не могли знайти. А поліція шукала повсюди. О, то був справді мерзенний поганець — кажуть, він уже й народився негідником. Сьогодні нам розповідають, ніби існують люди, які не можуть не робити того, що вони роблять — у них, мовляв, не все гаразд із головою, і вони не відповідають за свої вчинки. Я не вірю в таку нісенітницю! Душогуб, він і є душогубом. А сьогодні їх навіть не вішають. Відомо, що в старовинних родинах божевілля — не рідкість, наприклад, ми знаємо Дервентів — вони жили в Брасинґтоні, й у кожному другому поколінні хтось із них закінчував своє життя в божевільні; була також стара місіс Полет, вона розгулювала по вулицях у тіарі з діамантами й називала себе Марією Антуанеттою, поки її не замкнули. Але вона не робила нічого поганого — просто дуріла. А той хлопець був справжнім дияволом.

— І що вони з ним зробили?

— На той час повішення вже скасували чи, може, вбивцю визнали неповнолітнім — я вже достоту не пам'ятаю. Його назвали винним і посадили чи то до Бостола чи до Бродсенда, до в'язниці, назва якої починається на "Б".

— А як звали того хлопця?

— Майкл — а прізвище пригадати не можу. Це сталося десять років тому, а пам'ять у людини коротка. Італійське прізвище — воно мені

нагадує якусь картину. Чи радше чоловіка, який малював картини — Рафл чи Рафал, якось так.

— Майкл Рейфаєл?

— Саме так! Тоді пішли чутки, що багатий батько організував йому за свої гроші втечу з тюрми. Як ото бувало з грабіжниками банків. Але, думаю, то були лише балачки…

Отже, ішлося не про самогубство. Ішлося про вбивство. "Любов!" Так Елізабет Темпл назвала причину смерті дівчини. І в якомусь розумінні вона мала слушність. Молода дівчина закохалася в убивцю — і через любов до нього померла несподіваною та страшною смертю.

Міс Марпл здригнулася. Ідучи вчора селом, вона помітила приклеєне на стовпі оголошення, вирізане з газети:

Убивство в Епсомі. Знайдено вже другий труп дівчини.

Усіх молодих людей запрошують прийти до поліції.

Отже, історія повторюється. Усе відбувається, як і раніше — за тією самою страшною схемою. Їй раптом згадалися кілька рядків із давно забутого вірша:

Юність дзвінкою водою струмка

По камінню життя дзюрчить.

Чи знайдеться казкового принца рука,

Яка її захистить?

Хто захистить юність від болю й смерті? Юність, яка ніколи не вміла берегтися й остерігатися. Тому, що вона надто мало знає? Чи тому, що знає надто багато? А отже, думає, що їй відомо все.

II

Міс Марпл спустилася цього ранку сходами вниз, певно, раніше, аніж від неї сподівалися, бо не зустріла там жодної зі своїх господинь. Вона вийшла через парадні двері й вирушила прогулятися в саду. Вона зробила так не тому, що їй подобався цей конкретний сад. Її повело туди туманне передчуття, що там є щось таке, що вона мусить помітити, що наведе або вже навело її на певний здогад — хоч вона, правду кажучи, досі не змогла виразно усвідомити, що ж то, власне, за здогад. Щось таке, на що вона неодмінно повинна звернути увагу, щось таке, що має безпосередній стосунок до її пошуку.

У ту мить їй зовсім не хотілося зустріти будь-яку з трьох сестер. Треба було обміркувати деякі факти. Нові факти, про які вона довідалася з базікання Дженет, коли та принесла їй вранішній чай.

Бічна хвіртка була відчинена, і крізь неї міс Марпл вийшла на сільську вулицю й пішла повз лінію невеличких крамниць туди, де стримів високий шпиль, показуючи те місце, на якому стояла церква з прилеглим до неї цвинтарем. Вона штовхнула ворота, накриті дашком, і стала блукати між могилами. Деякі з них були дуже давні, інші, ті, що біля далекого муру, викопані значно пізніше; побачила вона також одну чи дві могили вже за муром, на території, яка здавалася нещодавно обгородженою. Серед старих могил вона не знайшла нічого, для себе цікавого. Певні прізвища повторювалися, як то буває зазвичай у селах. Так, наприклад, тут було поховано чимало Принсів — таких собі принців сільського походження. Джаспера Принса, за яким глибоко сумували його близькі. Марджері Принс, Едґара й Волтера Принсів, Мелані Принс, якій було лише 4 роки. Такий собі некролог однієї родини. Гірам Брод — Елен Джейн Брод, Еліза Брод, у віці 91 рік.

Вона саме відійшла від цієї останньої могили, коли побачила літнього чоловіка, який повільно рухався між могилами, підмітаючи землю та прибираючи сміття. Він привітався з нею, сказавши: "Доброго ранку".

— Ранок і справді добрий, — відповіла міс Марпл. — Має бути чудовий день.

— Сьогодні буде дощ, — не погодився з нею старий.

Він сказав це тоном абсолютної переконаності.

— Схоже, тут поховано чимало Принсів та Бродів, — промовила міс Марпл.

— О так, Принси тут були завжди. Вони володіли чималими ділянками землі. Броди також жили тут протягом тривалого часу.

— Я бачу, тут поховано дитину. Стає дуже сумно, коли бачиш дитячу могилу.

— А, це ви про маленьку Мелані. Ми називали її Мелі. Атож, то була сумна смерть. Вона потрапила під колеса. Вибігла на вулицю, хотіла купити цукерок у найближчій крамниці. Таке сьогодні часто трапляється, адже ті автомобілі гасають, мов навіжені.

— Сумно думати про те, що люди помирають так часто, — сказала міс Марпл. — І ти цього майже не помічаєш доти, доки не прочитаєш написи на цвинтарі. Хвороби, старість, діти, що потрапили під колеса машин, а іноді буває щось і жахливіше. Жорстоко вбиті молоді дівчата, наприклад.

— Атож, це буває досить часто. Дурні дівчата, так би я їх назвав. А їхнім матерям сьогодні нема коли доглядати за ними — робота забирає в них надто багато часу.

Міс Марпл готова була цілком погодитися з його критичним зауваженням, але вона не могла гаяти час на розмови про тенденції сьогоднішнього дня.

— У Старому Маєтку зупинилися, так? — запитав її співрозмовник. — Я бачив, що ви приїхали сюди з автобусною екскурсією. Але, мабуть, це було для вас дуже стомливо. Не всі люди похилого віку спроможні витримувати такі екскурсії.

— Справді, я досить-таки стомилася, — зізналася міс Марпл, — й один мій добрий друг, містер Рейфаєл, написав своїм друзям, які тут живуть, тож вони запросили мене пожити в них зо два дні.

Прізвище Рейфаєла, схоже, нічого не сказало старому доглядачеві могил.

— Місіс Ґлін та дві її сестри були дуже добрі до мене, — сказала міс Марпл. — Мабуть, вони живуть тут давно?

— Не так уже й давно. Десь років двадцять, можливо. Раніше там жив старий полковник Бредбері-Скот. У Старому Маєтку, я хотів сказати. Йому було десь років сімдесят, коли він помер.

— А діти в нього були?

— Його сина вбито на війні. Тому він і заповів будинок своїм племінницям. Не мав більше кому його заповісти.

І старий відійшов працювати поміж могил.

Міс Марпл увійшла до церкви. У ній залишила сліди рука вікторіанського реставратора, у шибках її вікон було прозоре вікторіанське скло. Одна чи дві мідні меморіальні дошки та кілька

старих карнизів на стінах — ото й усе, що залишилося тут від далекого минулого.

Міс Марпл опустилася на досить незручну лаву й поринула у свої думки.

Чи вона справді тепер вийшла на правильний слід? Події почали пов'язуватися між собою, але їхній зв'язок був ще далеко не очевидним.

Було вбито дівчину (насправді їх було вбито кілька), поліція має намір допитати підозрілих молодиків (або "молодих людей", як їх тепер чемно називають) і запрошує їх усіх прийти до відділка, щоб вони полегшили їй розслідування. Усе було, як і колись, але ж у даному випадку йшлося про якусь давню історію, про подію, яка відбулася десять чи навіть дванадцять років тому. Про давно завершену й забуту трагедію.

Що тут може зробити вона? Чого, власне, хотів від неї містер Рейфаєл?

Елізабет Темпл... Їй треба зустрітися з Елізабет Темпл і довідатися від неї більше. Елізабет розповіла їй про дівчину, яка була заручена з Майклом Рейфаєлом. Але чи справді було так? Схоже, ніби про заручини нічого не було відомо в Старому Маєтку.

Міс Марпл подумала про більш знайому їй версію — про історію того зразка, яка досить часто мала місце в її власному селі. Усе йшло від того, що хлопець починав зустрічатися з дівчиною. І розвивалося за давно відомою схемою...

"А потім дівчина виявляє, що вона вагітна, — сказала подумки міс Марпл, звертаючись до самої себе, — розповідає про це хлопцеві й хоче, щоб той одружився з нею. Але він не хоче з нею одружуватися — у нього ніколи й на думці такого не було. Крім того, у нього можуть бути й інші

труднощі. Його батько, можливо, і чути про це не хоче. Проте родичі дівчини наполягають, щоб він повівся "як годиться". А йому вона вже набридла — можливо, він навіть має іншу. Тож він знаходить швидкий і брутальний вихід із ситуації — задушує дівчину й спотворює їй обличчя, щоб зробити його невпізнанним. Бридкий і підлий злочин, але давно всіма забутий".

Вона окинула поглядом церкву, у якій сиділа. Будівля здавалася такою затишною й мирною. Тут важко було повірити в реальність Зла. Містер Рейфаєл вважав, що вона має нюх на Зло. Вона підвелася, вийшла з церкви й знову стала дивитися на цвинтар. Тут, серед могильних плит та їхніх напівстертих написів, у ній не пробудилося бодай найменше відчуття Зла.

А чи не пробудилося воно в неї вчора в Старому Маєтку? Адже вона справді відчула там присутність якогось глибокого розпачу, якогось невтішного горя. Вона пригадала, з яким моторошним жахом подивилася Антея Бредбері-Скот через своє плече, так, ніби відчувала, що хтось там стоїть, що хтось постійно стоїть позад неї.

Вони щось знали, ці Три Сестри, але що вони знали?

Вона знову згадала про Елізабет Темпл. Вона уявила собі її разом із рештою учасників їхньої екскурсії, уявила, як та підходить до пагорбів, підіймається крутою стежкою й через скелі дивиться на море.

Завтра, коли вона приєднається до екскурсії, то неодмінно доб'ється від Елізабет Темпл детальнішої розповіді.

III

Міс Марпл повернулася до Старого Маєтку, ідучи тепер набагато повільніше, бо вже добре стомилася. Вона не мала відчуття, що цей ранок був для неї дуже успішним. Поки що Старий Маєток не дав

відомостей, які допомогли б їй значно просунутися дорогою свого пошуку. Вона почула від Дженет лише розповідь про ту давню трагедію, але домашні слуги завжди зберігали у своїй пам'яті відомості про давні трагедії й могли розповісти про них із не меншими подробицями, аніж про такі щасливі події, як пишні весілля, веселі розваги, успішні операції або катастрофи, з яких людям дивом щастило вийти живими та неушкодженими.

Коли вона наблизилася до воріт, то побачила там дві жіночі постаті. Одна з них рушила їй назустріч. То була місіс Ґлін.

— А, от і ви, — сказала вона. — А ми вже не знали, де вас і шукати. Я, звісно, зрозуміла, що ви пішли прогулятися, але боялася, щоб ця прогулянка не перевтомила вас. Якби я знала, що ви спустилися сходами й вийшли з дому, я пішла б із вами, щоб показати вам наші прикметні місця. Хоч їх у нас небагато.

— О, я просто трохи тут поблукала, — сказала міс Марпл. — Оглянула цвинтар і зайшла до церкви. Церкви та цвинтарі мене завжди цікавлять. Іноді знаходиш такі цікаві епітафії. І всяке таке інше. Я вже зібрала цілу колекцію з написів на цвинтарях. Вашу церкву, схоже, реставрували у вікторіанські часи?

— Атож, і поставили там кілька бридких і незручних лав. Вони виготовлені з якісного й міцного дерева, але з погляду їхньої художньої вартості досить-таки негарні.

— Я сподіваюся, що при цьому вони не зруйнували нічого цінного.

— Ні, не думаю. Наша церква не така вже й давня.

— І справді, я не побачила там багато пам'ятних таблиць або чогось такого, — погодилася з нею міс Марпл.

— Вас цікавить церковна архітектура?

— О, ні, я не вивчала чогось подібного, але в моєму селі, у Сент-Мері-Мід, життя здебільшого обертається навколо церкви. Завжди оберталося, я хотіла сказати. У мої часи, принаймні. Тепер, звичайно, усе дуже змінилося. Ви виросли в цій місцевості?

— Та ні, власне кажучи. Щоправда, ми жили не так далеко звідси, десь миль за тридцять. У Літл-Гердслі. Мій батько був відставним військовим — колишнім майором артилерії. Іноді ми приїздили сюди побачитися з дядьком, — або, якщо точніше, з моїм двоюрідним дідом, який жив тут раніше. Навіть в останні роки я жила тут не так довго. Двоє моїх сестер переселилися сюди відразу по смерті дядька, але я тоді ще жила за кордоном зі своїм чоловіком. Він помер лише чотири чи п'ять років тому.

— О, розумію.

— Сестри дуже хотіли, щоб я приїхала сюди, і я подумала, що так буде найліпше. Ми прожили кілька років в Індії. Мій чоловік там, власне, і помер. Сьогодні дуже важко зрозуміти, де тобі найкраще пустити коріння.

— Так, справді. Я вас цілком розумію. Але ви, звичайно, відчували, що ваше коріння тут, адже ваша родина жила тут досить довго.

— Атож. Звичайно, я це відчувала. Безперечно, я завжди підтримувала стосунки із сестрами, приїздила сюди їх навідувати. Але життя ніколи не складається в тебе так, як ти плануєш. Я купила собі невеликий будиночок в околицях Лондона, неподалік від Гемптон Корта[3], і мешкаю здебільшого там, беручи участь у роботі кількох доброчинних організацій у Лондоні.

— Отже, ваше життя заповнене цікавою й корисною діяльністю. Це дуже розумно з вашого боку.

— Але віднедавна я відчуваю, що повинна частіше бувати тут. Я трохи стурбована станом своїх сестер.

— Вас турбує їхнє здоров'я? — запитала міс Марпл. — Воно сьогодні турбує багатьох, а надто тому, що дуже важко знайти людину, якій можна було б доручити опікуватися хворим. Навіть такі хвороби, як ревматизм або артрит, можуть завдати чимало клопоту. Людина може впасти у ванній або спускаючись по сходах. Щось у такому дусі.

— Клотільда завжди була дуже сильною, — сказала місіс Ґлін. — Міцною, сказала б я. Але Антея мене турбує. Вона якась неуважна, знаєте, дуже неуважна. А іноді її просто заносить — і, схоже, у таких випадках вона перестає розуміти, де перебуває.

— Атож, дуже прикро, коли людину щось турбує. Стільки існує причин для того, щоб бути стурбованою.

— Я не думаю, що Антею має щось турбувати.

— Можливо, її турбують податки, можливо, якісь фінансові проблеми, — припустила міс Марпл.

— Ні, ні, навряд, щоб це дуже її турбувало — а от сад її справді непокоїть, і дуже непокоїть. Вона добре пам'ятає, яким він був, і їй, знаєте, дуже хочеться знову привести його до ладу. Клотільда мусила розтлумачити їй, що зараз ми не можемо дозволити собі таких витрат. Але вона не перестає говорити про теплицю, про персики, які там колись росли. Про виноград — і все таке.

— І про квіти геліотропу під стінами? — докинула міс Марпл, пригадавши свою розмову з Антеєю.

— Атож, бачу ви добре запам'ятали її слова. Це одна з її найулюбленіших тем. Запашні квіти геліотропу з його дивною місцевою назвою — вишневий пиріг. Для неї то незабутній спогад. А ще виноград. Дрібненький ранній солодкий виноград. О, людині не варто зберігати в пам'яті такі подробиці зі свого минулого.

— А обабіч алей тут були клумби, я думаю, — припустила міс Марпл.

— Атож, Антея дуже хотіла мати великі й добре доглянуті клумби обабіч алей. Але про це нам немає сенсу навіть балакати. Єдине, що ми тепер можемо собі дозволити — це раз на два тижні наймати когось із місцевих людей, щоб викосив нам моріжок. Майже щороку тут ці роботи виконує інша фірма. І Антея ще хотіла б знову посіяти в нашому саду траву з пампасів. І білі гвоздики, які тут вирощує місіс Симпкін. Понад усім бордюром, який тягнеться вздовж алеї. І знову посадити смоковницю, яка росла біля оранжереї. Вона пам'ятає всі ці рослини, не перестаючи говорити про них.

— Вам, певно, важко терпіти такі розмови.

— Атож, важко. Жодних аргументів вона не хоче слухати. А Клотільда звикла говорити про все прямо. Вона просто категорично уриває балаканину сестри й заявляє, що не хоче більше чути про це жодного слова.

— Нелегко буває в таких випадках обрати правильну лінію поведінки, — сказала міс Марпл. — Іноді буває ліпше виявити твердість, іноді авторитетну несхитність або навіть сердите неприйняття, а іноді — вдати, ніби щиро співчуваєш такій людині. Можливо, іноді навіть варто вислухати її й підтримати надії, хоча ти знаєш, що вони нездійсненні. Атож, у таких випадках буває дуже й дуже нелегко.

— Але для мене це легше, бо я часто від'їжджаю звідси й живу тут, як правило, протягом коротких відрізків часу. Тому мені легше вдати,

ніби все скоро зможе налагодитися і щось можна буде зробити. Проте і я була приголомшена, коли одного дня повернулася сюди й виявила, що Антея вже, по суті, домовилася з дуже дорогою фірмою ландшафтного садівництва, що вони оновлять нам сад і збудують теплицю — а це повний абсурд, бо навіть якби вони посадили нам виноградну лозу, то вона почала б родити не раніш, як через два або три роки. Клотільда про це нічого не знала й була вкрай розлючена, коли знайшла на столі Антеї кошторис оплати за всю цю роботу. І вона не стала стримувати себе.

— Атож, у житті нам часто доводиться вельми нелегко, — промовила міс Марпл.

Це була фраза, якою вона користувалася дуже часто.

— Завтра мені, думаю, доведеться підвестися з ліжка рано, — сказала міс Марпл. — Я наводила довідки в "Золотому кабані", де, як розумію, завтра вранці збирається наша група. Вони поїдуть на чергову екскурсію о дев'ятій ранку, якщо мої відомості правильні.

— Сподіваюся, це буде для вас не так стомливо.

— Думаю, що ні. Здається, ми виїжджаємо до містечка — стривайте, як же воно називається? — ага, згадала, Стерлінґ-Сент-Мері. Щось у такому дусі. І, схоже, воно розташоване не так далеко звідси. Дорогою ми оглянемо цікаву церкву й замок. Пополудні на нас чекає досить приємний сад, там не так багато акрів площі, зате в ньому вирощують надзвичайно цікаві різновиди квітів. Сподіваюся, що після приємного відпочинку, який я тут мала, зі мною буде все гаразд. Тепер я розумію, що дуже стомилася б, якби всі ці дні мені довелося лазити по скелях та витримувати важкі переходи.

— Вам треба добре відпочити сьогодні, щоб завтра ви почувалися цілком свіжою, — сказала місіс Ґлін, коли вони увійшли в будинок. — Міс

Марпл ходила оглянути церкву, — повідомила вона, звертаючись до Клотільди.

— Боюся, там не було на що особливо дивитися, — промовила Клотільда. — Вікторіанські вітражі досить бридкого зразка, як на мене. Хоч грошей на них витратили чимало. Либонь, наш дядько почасти був у цьому винен. Йому дуже подобалися оті огидні поєднання червоних і синіх кольорів.

— Грубо й вульгарно, я завжди так вважала, — сказала Лавінія Ґлін.

По обіді міс Марпл пішла подрімати й знову приєдналася до своїх господинь лише незадовго до вечері. Після вечері вони довго гомоніли, перш ніж піти спати. Міс Марпл задавала тон у розмові, насиченій спогадами… Вона згадувала свою молодість, дитинство, місця, які вона тоді відвідувала, згадувала також свої подорожі та екскурсії й випадкових людей, з якими їй доводилося зустрічатися.

Вона заснула пізно з відчуттям невдачі. Вона не довідалася більше нічого, а може, більше нічого й було довідуватися. Рибалка, на якій не було зловлено жодної рибини — можливо, тому, що в тій річці риби просто не було. Чи, може, вона використала не ту наживку?

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

НЕЩАСЛИВИЙ ВИПАДОК

I

Чай міс Марпл принесли о сьомій тридцять, щоб їй вистачило часу підвестися з ліжка й спакуватися в дорогу. Вона вже закривала свою невеличку валізу, коли у двері якось поквапно постукали й увійшла Клотільда зі схвильованим обличчям.

— Міс Марпл, унизу на вас чекає молодик, який прийшов сюди, щоб зустріти вас. Емлін Прайс. Він бере участь в одній екскурсії з вами, і вони прислали його сюди.

— Атож, я його пам'ятаю. Такий зовсім юний?

— Так. Дуже сучасний на вигляд, із копицею розкуйовдженого волосся й усім таким, але, на жаль, він сюди прийшов, щоб повідомити вам погану новину. Мені прикро про це вам казати, але в них стався нещасливий випадок.

— Нещасливий випадок? — Міс Марпл подивилася на неї з приголомшеним подивом. — Ви хочете сказати, нещасливий випадок із автобусом? Дорожня катастрофа? Хтось постраждав?

— Ні, не з автобусом. З автобусом усе гаразд. Це сталося під час учорашньої пообідньої прогулянки. Тоді знявся великий вітер, ви, певно, пам'ятаєте, хоч вітер, я думаю, був ні до чого. Схоже, люди трохи розбрелися. Там є гарна стежка, що веде на вершину гори Бонавентура, до старовинної Башти, але там також можна видертися прямо нагору, долаючи всі підвищення та западини. Люди розділилися, і я думаю, що там не було нікого, хто наглядав би за ними, хоча хтось неодмінно мав би бути. Адже не всі однаково добре тримаються на ногах, а схил там дуже крутий. Одне слово, зірвався камінь — а може, і ціла лавина — і збив одного з тих, хто підіймався вгору стежкою.

— О Боже, — сказала міс Марпл, — який жах! Мені страшенно шкода ту людину. Кого ж там поранило?

— Міс Темпл чи міс Тендердон, якщо я правильно розчула прізвище.

— Елізабет Темпл, — сказала міс Марпл. — О, як мені її шкода! Ми з нею багато розмовляли. Я сиділа поруч із нею в автобусі. Вона, наскільки мені відомо, шкільна вчителька на пенсії, і то дуже відома.

— Атож, — сказала Клотільда. — Я її добре знаю. Вона була директоркою у Фелоуфілді, у знаменитій школі. Я й не знала, що вона бере участь у цій екскурсії. Вона вийшла на пенсію як директорка школи, здається, рік чи два тому, і тепер там нова, молода директорка, яка намагається втілювати в життя дуже сучасні й прогресивні ідеї. Але міс Темпл ще не дуже стара, їй близько шістдесяти, я думаю, і вона дуже діяльна, любить подорожувати та лазити по скелях і все таке. Боже, яке нещастя! Сподіваюся, її не дуже поранило. Я ще не знаю подробиць.

— Я вже зібралася, — сказала міс Марпл, закриваючи валізу. — Зараз спущуся до містера Прайса.

Клотільда схопила валізу.

— Дозвольте мені. Я вам допоможу. Спускайтеся за мною й будьте обережні на сходах.

Міс Марпл зійшла вниз. Емлін Прайс чекав на неї. Його чуприна стриміла в усі боки ще більше, ніж звичайно, і на ньому була якась дивовижна суміш вбрання: чудернацькі черевики, шкіряна куртка і штани блискучого смарагдового кольору.

— Таке нещастя, — сказав він, потиснувши руку міс Марпл. — Я подумав, що ліпше виїхати вам назустріч і повідомити вас про те, що сталося. Певно, міс Бредбері-Скот уже все вам розповіла. Лихо трапилося з міс Темпл. Ви її знаєте. Зі шкільною вчителькою. Я не знаю точно, що вона там робила і як усе сталося, але кілька каменів, і досить великих, упали згори. Схил там вельми крутий, і камінь збив її з ніг. Учора ввечері її відвезли до лікарні зі струсом мозку. Схоже, вона в тяжкому стані. Хай там як, а сьогоднішню екскурсію скасовано, і наступну ніч ми ще ночуємо тут.

— Ой лишенько, — сказала міс Марпл. — Яка біда, яке горе!

— Я думаю, вони вирішили сьогодні не їхати далі, бо їм треба дочекатися остаточного медичного висновку, і тому нам доведеться перебути ще одну ніч у "Золотому кабані" і, гадаю, вони трохи змінять програму екскурсії, отже, ми, мабуть, зовсім не поїдемо до Ґренґмеринґа, куди мали б поїхати завтра й де не так уже й цікаво, чи, принаймні, вони так кажуть. Місіс Сендбурн поїхала вранці до лікарні довідатися, як там справи. Вона має повернутися до "Золотого кабана" на одинадцяту годину, коли ми зберемося на каву. Я подумав, що ви, певно, захочете прийти й почути останні новини.

— Звичайно, я піду з вами, — сказала міс Марпл. — Зараз же й підемо.

Вона обернулася, щоб попрощатися з Клотільдою та місіс Ґлін, які підійшли до неї.

— Я повинна дуже вам подякувати, — сказала вона. — Ви були такі добрі, і для мене було справжньою радістю прожити два дні у вашому гостинному домі. Я так добре тут відпочила. Яке горе, що сталося це нещастя.

— Якщо ви захочете переспати в нас іще одну ніч, — сказала місіс Ґлін, — то я певна…

Вона подивилася на Клотільду.

Міс Марпл, що мала надзвичайно гострий зір і вміла непомітно дивитися вбік, зауважила, що на обличчі Клотільди промайнув вираз несхвалення. Вона майже похитала головою, хоч той рух був дуже легенький і зовсім непомітний. Але міс Марпл зрозуміла, що вона не підтримує пропозицію, яку хотіла була зробити місіс Ґлін.

— … але, звичайно ж, ви захочете тепер бути разом із іншими й…

— О, звичайно, це буде для мене краще, — сказала міс Марпл. — Я знатиму, як змінилися плани, що треба робити й, імовірно, зможу чимось допомогти. Людина ніколи не знає, знадобиться комусь її допомога чи ні. Тож іще раз вам дуже дякую. Думаю, для мене знайдеться кімната в "Золотому кабані".

Вона подивилася на Емліна, і той підтвердив її оптимістичне припущення:

— О, звісно, усе буде гаразд. Кілька кімнат звільнилися сьогодні. Гадаю, місіс Сендбурн домовилася про те, що вся екскурсія залишиться там на сьогоднішню ніч, а завтра видно буде — усе залежить від того, як обернуться події.

Знову пролунали слова прощання та подяки. Емлін Прайс узяв речі міс Марпл і швидко рушив геть.

— Ми звернемо тут за ріг, а потім у першу вулицю ліворуч, — сказав він.

— Я проходила тут учора, здається. Бідолашна міс Темпл. Сподіваюся, її не тяжко поранило.

— Думаю, досить тяжко, — не підтвердив її припущення Емлін Прайс. — Звичайно, ви знаєте цих лікарів. Вони завжди торочать одне й те саме: "Будемо сподіватися на краще". Тут лікарні немає — їм довелося повезти її до Кристауна, за вісім миль звідси. Хай там як, а місіс Сендбурн прибуде з новинами на той час, коли ми з вами прийдемо до готелю.

Коли вони прийшли, то знайшли всю екскурсію в кімнаті, де пили каву й де вже розносили вранішні булочки та печиво. Містер і місіс Батлер саме розмовляли між собою.

— Яка трагічна подія, — сказала місіс Батлер. — І яка це прикрість для всіх нас. Коли всім уже було так весело й коли ми так щиро розважалися. Бідолашна міс Темпл. А мені завжди здавалося, вона так міцно стоїть на ногах. Але ми ніколи не знаємо, що станеться з нами завтра, хіба не так, Генрі?

— Звісно, не знаємо, — погодився Генрі. — Та й звідки нам знати? Я навіть думаю... ви ж бо знаєте, попереду в нас не так багато часу... думаю, чи не варто нам на цьому й закінчити нашу екскурсію. Не їхати більше нікуди. Адже у зв'язку з тим, що сталося, у нас можуть виникнути неабиякі труднощі та ускладнення. Якщо поранення міс Темпл виявиться справді серйозним, якщо, не доведи Господи, воно призведе до фатальних наслідків, то все може закінчитися розслідуванням, у якому нам доведеться брати участь.

— О, Генрі, не кажи такого жахіття!

— Я певна, ви дивитеся на речі надто песимістично, містере Батлер, — сказала міс Кук. — Я переконана, справи не настільки серйозні, як вам здається.

Своїм чужоземним голосом містер Каспар промовив:

— На жаль, вони таки справді дуже й дуже серйозні. Я вчора підслухав, як місіс Сендбурн розмовляла по телефону з лікарем. Вони кажуть, у неї струс мозку — і то у важкій формі. Вони викликали спеціального лікаря, який приїде, щоб оглянути її й вирішити, можна їй зробити операцію чи ні. Атож, справи дуже й дуже кепські.

— Ой лишенько, — зітхнула міс Ламлі. — Якщо існують такі сумніви, то, можливо, нам ліпше повернутися додому, Мілдред.

Гадаю, мені треба буде подивитися на розклад поїздів. — Вона обернулася до місіс Батлер. — Розумієте, я попросила сусідів доглянути

моїх котів, поки мене не буде, і якщо я затримаюся на день або два, це може спричинити великі труднощі для всіх.

— Знаєте, нам ліпше не накручувати себе занадто, — сказала місіс Райзлі-Портер своїм глибоким авторитетним голосом. — Джоано, будь ласка, викинь цю булочку до сміттєвого кошика. Бо їсти її неможливо. Дуже несмачний джем. А залишати її на своїй тарілці я не хочу, бо мені може стати погано, якщо я дивитимуся на неї.

Джоана виконала її прохання.

— Як ви гадаєте, якщо ми з Емліном підемо прогулятися трохи, то в цьому нічого не буде поганого? Ми просто подивимося місто. Яка користь від того, щоб сидіти тут й обмінюватися похмурими репліками? Адже ми нічого не спроможні змінити.

— Думаю, ви вчините розумно, якщо підете, — сказала міс Кук.

— Атож, ідіть, — підтримала її міс Бароу, перш ніж місіс Райзлі-Портер устигла розтулити рота.

Міс Кук і міс Бароу подивилися одна на одну й обидві зітхнули, похитавши головами.

— Трава була дуже слизька, — сказала міс Бароу. — Я сама посковзнулася раз чи двічі на тому дерні.

— І каміння там забагато, — сказала міс Кук. — На повороті стежки на мене посипався справжній град. Й один камінь досить боляче вдарив мені в плече.

II

Після того, як було випито чай і каву, з'їдено печиво та тістечка, усі замовкли, почуваючись трохи ніяково. Коли трапляється якесь лихо, то люди часто бувають розгублені й не знають, як їм до цього поставитися. Кожен висловив свою думку, кожен сказав, якою це стало несподіванкою для нього і як йому прикро. А тепер вони чекали новин, і всіх опанувало невиразне бажання знайти для себе якусь розвагу, якийсь інтерес, що допомогло б їм перебути ранок. Обід мали подати лише о першій годині, і вони розуміли, що просто сидіти й повторювати ті самі репліки буде надзвичайно нудною справою.

Міс Кук і міс Бароу, ніби змовившись, звелися на ноги й сказали, що їм конче треба придбати в крамницях кілька вкрай необхідних речей, а потім ще зайти на пошту й купити марки.

— Я повинна відіслати кілька поштових листівок. І хочу запитати, скільки мені коштуватиме лист до Китаю, — сказала міс Бароу.

— А я хочу подивитися, яку вовну тут продають для плетіння, — сказала міс Кук. — І ближче роздивитися той досить цікавий будинок на протилежному боці Ринкового майдану.

— Гадаю, прогулятися нам буде дуже корисно, — сказала міс Бароу.

Полковник і місіс Вокер теж підвелися й запропонували містерові та місіс Батлер скласти їм компанію й вийти подивитися, чи тут є на що дивитися. Місіс Батлер висловила надію знайти десь поблизу антикварну крамницю.

— Я, власне, маю на увазі не антикварну крамницю в точному розумінні, а ту, де продають усяку всячину. Іноді там можна знайти по-справжньому цікаві речі.

Усі посунули до виходу. Емлін Прайс уже раніше непомітно наблизився до дверей і подався наздоганяти Джоану, не визнавши за

потрібне пояснювати свою втечу. Місіс Райзлі-Портер після запізнілої спроби покликати назад свою небогу, сказала, що, на її думку, посидіти в холі буде значно цікавіше. Міс Ламлі погодилася — а містер Каспар приєднався до них із виглядом галантного кавалера давніх часів.

На місці залишилися тільки професор Вонстед та міс Марпл.

— Я думаю, — сказав професор Вонстед, звертаючись до міс Марпл, — що буде приємно посидіти надворі, біля готелю. Тут є невеличка тераса, яка виходить на вулицю. Вам ця думка подобається?

Міс Марпл подякувала йому й звелася на ноги. Досі вона не обмінялася з професором Вонстедом майже жодним словом. Він узяв із собою кілька книг, що здавалися дуже вченими, від яких рідко коли відривав погляд. Навіть під час поїздки в автобусі.

— Та, можливо, ви хотіли б прогулятися по крамницях, — сказав він. — Щодо мене, то я волію спокійно дочекатися повернення місіс Сендбурн. Думаю, важливо насамперед довідатися, що нас може чекати далі.

— У цьому я абсолютно з вами згодна, — сказала міс Марпл. — Я вже досить прогулювалася по місту вчора й не відчуваю потреби робити те саме й сьогодні. Волію ліпше зачекати тут і з'ясувати, чи не зможу я чимось допомогти. Навряд, звичайно, але напевне ніколи не знаєш.

Вони вийшли разом із готелю й завернули за ріг, туди, де був невеличкий парк, а під самою стіною тяглася чи то підвищена садова алея, чи то тераса, на якій стояли плетені стільці різної форми. Поки що там не було нікого, і вони опустилися на стільці. Міс Марпл подивилася замисленим поглядом на свого візаві. На його зморшкувате обличчя, кущуваті брови, на розкішну кучму сивого волосся. Він ходив, трохи сутулячись. Він має цікаве обличчя, вирішила міс Марпл. Голос у нього

був сухий і ледь іронічний, притаманний людям, що живуть своїми професійними інтересами, подумала вона.

— Я не помиляюся, ви міс Джейн Марпл? — запитав її професор Вонстед.

— Так, я Джейн Марпл.

Вона була трохи здивована, хоч дивуватися не було чого. Вони перебували не так довго разом, щоб подорожні призвичаїлися непомильно впізнавати одне одного. Останні дві доби вона провела поза товариством. Його сумнів був цілком природним.

— Я вас упізнав, — сказав професор Вонстед, — бо мені вас описали.

— Мене вам описали? — з легким подивом запитала міс Марпл.

— Так, мені вас описали, — він на мить замовк. Не можна було сказати, щоб він стишив голос, проте його голос утратив гучність, хоч вона ще виразно його чула. — Мені вас описав містер Рейфаєл.

— Справді? Ви говорили про мене з містером Рейфаєлом?

Його слова виявилися для неї цілком несподіваними.

— Ви здивовані?

— Атож, досить-таки здивована.

— Не бачу причини, чому ви маєте бути здивовані.

— Я не сподівалася… — почала міс Марпл і урвала свою фразу на середині.

Професор Вонстед мовчав. Він сидів і лише дивився на неї пильним поглядом. За хвилину або дві, подумала міс Марпл, він почне ставити мені запитання: "Які ваші симптоми, моя люба леді? Вам важко ковтати їжу? Вас мучить безсоння? З травленням у вас усе гаразд?" Вона була майже впевнена, що він лікар.

— Коли він вам мене описував? Певно, це було…

— Кілька тижнів тому, ви хотіли сказати? Звісно, це було до того, як він помер. Він сказав мені, що ви візьмете участь у цій екскурсії.

— Я надзвичайно вдячна йому, — сказала міс Марпл. — Справді, дуже вдячна. Я була вкрай здивована, коли довідалася, що він оплатив для мене цю екскурсію. Така приємність. Сама я не змогла б собі такого дозволити.

— Розумію вас, — сказав професор Вонстед.

І закивав головою, ніби вчитель, задоволений відповіддю свого учня.

— Надзвичайно прикро, що наша подорож уривається в такий спосіб, — сказала міс Марпл. — Справді дуже й дуже прикро. Адже ми всі так тішилися нею.

— Так, — погодився професор Вонстед. — Дуже прикро. І досить-таки несподівано чи, може, для вас це несподіванкою не стало?

— Що ви маєте на увазі, професоре Вонстед?

Його губи склалися в легку усмішку, коли він зустрів її викличний погляд.

— Містер Рейфаєл, — відповів він, — розповідав мені про вас досить довго, міс Марпл. Він запропонував мені взяти участь у цій екскурсії разом із вами. Рано чи пізно я мусив би познайомитися з вами, бо учасники однієї екскурсії неминуче знайомляться між собою, хоч їм може знадобитися ще день або два для того, щоб об'єднатися в можливі групи, утворені за спільністю смаків або інтересів. І він також попросив мене, якщо можна так висловитися, не спускати вас із очей.

— Не спускати мене з очей? — сказала міс Марпл із легким невдоволенням у голосі. — І то з якої причини?

— Мабуть, із причин безпеки. Він хотів бути певним, що з вами нічого не станеться.

— Що зі мною нічого не станеться? А що може зі мною статися, хотіла б я знати?

— Ну, скажімо, те, що сталося з міс Елізабет Темпл, — сказав професор Вонстед.

Джоана Кроформ з'явилася з-за рогу готелю. У руках у неї був кошик для куплених товарів. Вона проминула їх, привітавшись ледь помітним кивком голови, подивилася на них із легкою цікавістю й пішла вниз по вулиці. Професор Вонстед мовчав, доки вона не вийшла за межі їхнього поля зору.

— Приємна дівчина, — сказав він, — принаймні, так мені здається. Поки що вона слухняно терпить диктатуру своєї владної тітки, та я не маю сумніву, що вона повстане дуже скоро.

— Що ви хотіли сказати перед тим, як вона з'явилася? — запитала міс Марпл, дуже мало зацікавлена можливим бунтом Джоани.

— Я мав на увазі проблему, яку нам у зв'язку з тим, що сталося, либонь, варто обговорити.

— Тобто у зв'язку з нещасливим випадком?

— А ви певні, що то був нещасливий випадок?

— Ви думаєте, то не був нещасливий випадок?

— Я припускаю таку можливість. Більше нічого.

— Мені про це нічого не відомо, — сказала міс Марпл після короткої паузи.

— Звісно, ні. Адже вас не було на сцені подій. Ви були — чи можу я так висловитися — ви були на варті в якомусь іншому місці?

Міс Марпл якусь хвилину мовчала. Вона подивилася на професора Вонстеда раз чи двічі, а тоді сказала:

— Не думаю, що я добре вас зрозуміла.

— Ви дуже обережна. І маєте всі підстави поводитись обережно.

— Я взяла собі це за звичку, — сказала міс Марпл.

— Бути обережною?

— Я сформулювала б це трохи інакше. Я взяла собі за принцип завжди бути готовою як не повірити, так і повірити тому, що мені розповідають.

— Атож, і ви маєте цілковиту слушність. Вам нічого не відомо про мене. Ви знаєте моє прізвище зі списку пасажирів автобуса, які беруть участь у дуже приємній екскурсії з відвідин замків, будівель історичного значення та чудово спланованих парків. Можливо, саме парки й цікавлять вас найбільше.

— Можливо.

— Тут є й інші люди, які цікавляться парками.

— Або вдають, ніби вони ними цікавляться.

— Он як, — сказав професор Вонстед. — То й ви це помітили.

Він провадив:

— Тож моя роль, принаймні на початку, була в тому, щоб наглядати за вами, стежити за тим, що ви робите, бути напохваті у випадку, якщо виникне потреба — я можу сказати це напрямки — в брудній роботі будь-якого різновиду. Але нині обставини трохи змінилися. Ви повинні вирішити, чи я ваш ворог, чи ваш союзник.

— Можливо, ви маєте слушність, — сказала міс Марпл. — Ви висловилися дуже ясно, але не дали мені жодної інформації про себе, на підставі якої я могла б робити висновки. Припускаю, ви були другом покійного містера Рейфаєла.

— Ні, — сказав професор Вонстед, — я не був другом містера Рейфаєла. Я зустрічався з ним лише один раз або двічі. Одного разу це трапилося в комітеті нагляду за якоюсь лікарнею, а другого — на якихось інших зборах громадського характеру. Я знав, хто він такий. Гадаю, що й він мав певні відомості про мене. Якби я вам сказав, міс Марпл, що я особа, досить відома в галузі свого фаху, то ви, певно, оцінили б мене як людину самозакохану й пихату.

— Ви помиляєтеся, — відповіла міс Марпл. — Якби ви так сказали про себе, я повірила б вам. Схоже, ви працюєте в галузі медицини.

— Справді так. Ви спостережливі, міс Марпл. Атож, ви дуже спостережливі. Я маю науковий ступінь у галузі медицини, але в мене також є і фах вужчого характеру. Я судово-медичний експерт і психолог. Не маю при собі свого диплома, і вам, певно, доведеться повірити мені на слово, хоч я міг би показати адресовані мені листи й навіть офіційні документи, які могли б вас переконати. Моя фахова діяльність здебільшого пов'язана з медичним судочинством. Якщо висловити це простою, буденною мовою, то я досліджую різні аспекти кримінального мозку. Цим дослідженням я присвятив чимало років. Я написав кілька книжок на цю тему; одні з них спричинили бурхливі дискусії, інші здобули чимало прихильників для моїх ідей. Сьогодні я вже не працюю з такою активністю в галузі практичних досліджень, переважно пишу, розвиваючи свої колишні думки, але вряди-годи мені щастить натрапити на щось, дуже для мене цікаве.

На речі, які мені хочеться дослідити дуже ретельно. Але, боюся, вам нудно мене слухати.

— Аж ніяк, — сказала міс Марпл. — У мене навіть виникла надія, коли я почула те, що ви мені розповіли, чи не зможете ви пояснити мені деякі речі, що їх містер Рейфаєл не визнав за потрібне мені розтлумачити. Він доручив мені одну справу, але не надав жодної корисної інформації про те, над чим я маю працювати. Він лише наполягав, щоб я прийняла його пропозицію, проте залишив мене в абсолютній темряві. Мені здалося, він учинив украй по-дурному, поставивши мене в такі умови.

— А проте ви прийняли його пропозицію?

— Я її прийняла. І не стану від вас приховувати, що він підкріпив її юридично оформленою обіцянкою значної фінансової винагороди.

— А гроші означають для вас так багато?

Міс Марпл трохи помовчала, а тоді сказала повільно:

— Ви можете мені не повірити, але я відповім, що не так багато.

— Я не здивований. Але вас охопила велика цікавість. Саме це ви хотіли мені сказати.

— Так. Мене опанувала цікавість. Я не дуже добре знала містера Рейфаєла, наше знайомство було випадковим і тривало лише короткий період часу — протягом кількох тижнів, власне — у Вест-Індії. Я бачу, вам про це відомо, більш або менш.

— Я знаю, що ви з містером Рейфаєлом зустрілися саме там, і саме там — я сказав би — ви з ним співпрацювали.

Міс Марпл подивилася на нього з певним сумнівом у погляді.

— Він вам так сказав? — промовила вона, хитаючи головою.

— Атож, він мені так сказав. Він сказав, що у вас чудовий нюх на кримінальні злочини.

Міс Марпл підняла брови, подивившись на нього.

— І ви, мабуть, йому не повірили, — сказала вона. — Його слова здивували вас.

— Я не часто дозволяю собі дивуватися з того, що відбувається, — сказав професор Вонстед. — Містер Рейфаєл був чоловік із гострим і проникливим розумом, він добре розумів людей. Він вважав, що й ви добре розумієте людей.

— Я б не сказала про себе, що я добре розуміюся на людях, — заперечила міс Марпл. — Просто деякі люди здаються мені схожими на інших людей, що їх я знала, а тому я також припускаю, що й діятимуть вони у схожий спосіб. Якщо ви думаєте, ніби я знаю, чому я тут і що мені треба робити, то ви помиляєтеся.

— Унаслідок радше нещасливого випадку, аніж попередньої домовленості, — мовив професор Вонстед, — ми з вами перебуваємо тепер у місці, надзвичайно зручному для обговорення певних питань. Схоже, за нами ніхто не стежить, нас не так легко підслухати, поблизу немає ані вікон, ані дверей і немає також балкону чи вікна над нами. Отже, ми можемо поговорити.

— Я рада такій нагоді, — сказала міс Марпл. — Я хотіла б знову наголосити на тому факті, що не маю аніякісінького уявлення ані про те, що я тут роблю, ані про те, що повинна робити. Я не знаю, чому містер Рейфаєл захотів, щоб усе було так.

— Я здогадуюся, чому він так захотів. Він хотів, щоб ви ознайомилися з певними фактами та подіями, не перебуваючи під впливом чиїхось розповідей про це.

— Тож і ви нічого мені не скажете? — досить роздратовано кинула міс Марпл. — Але ж мають бути якісь межі?

— Так, — сказав професор Вонстед. Він несподівано усміхнувся. — Я з вами згоден. Ми повинні з вами дещо прояснити. Я розповім вам про деякі факти, і, можливо, вони допоможуть вам щось зрозуміти краще. У свою чергу, ви розповісте мені про ті факти, які відомі вам.

— Боюся, мені невідомі факти, — сказала міс Марпл. — Хіба що якісь окремі здогади, але здогади — ще не факти.

— Отже… — почав професор Вонстед і зробив паузу.

— Заради Бога, розкажіть мені бодай що-небудь! — вигукнула міс Марпл.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

НАРАДА

— Я не стану розповідати вам надто багато. Поясню тільки, як я виявився причетним до цієї справи. Вряди-годи я виконую обов'язки конфіденційного радника при міністерстві внутрішніх справ. Я також перебуваю в контакті з певними установами. Ідеться про ті заклади, де утримують людей, засуджених за різні злочини. Вони перебувають там протягом часу, визначеного законом, й іноді тривалість цього терміну безпосередньо пов'язана з їхнім віком. Неповнолітніх злочинців утримують у в'язницях спеціального призначення. Ви, звичайно, розумієте, про що йдеться.

— Так, безперечно.

— Зазвичай до моїх консультацій вдаються незабаром по тому, як відбувся злочин, — чи як ми його назвемо, — щоб визначити умови та можливості, сформулювати прогноз, сприятливий або несприятливий, уточнити інші аспекти розслідування. Ці подробиці моєї діяльності не мають особливого значення, і я більше не говоритиму про них. Але трапляється іноді, що директор або начальник одного з подібних закладів звертається до мене в якійсь дуже конкретній справі. У даному випадку до мене звернувся через один із департаментів міністерства внутрішніх справ начальник однієї з в'язниць. Він особисто здійснював нагляд за в'язнями, або пацієнтами, називайте їх, як вам захочеться. Крім усього іншого, той чоловік був моїм другом. Дуже давнім другом, до речі, хоч наші взаємини й не можна було назвати особливо інтимними. Я відвідав заклад, про який ішлося, і начальник в'язниці поділився зі мною своєю стурбованістю. Ішлося про одного з його підопічних. У начальника виникли поважні сумніви щодо того в'язня. Він

був зовсім юним, тобто був зовсім юним тоді, коли потрапив до того закладу. Відтоді минуло вже з десяток років. Через певний час, коли теперішній начальник обійняв свою посаду (його там не було, коли з'явився той хлопець), його обсіли глибокі сумніви. Він не був фахівцем у галузі кримінальної психології, але мав великий досвід у спілкуванні з кримінальними пацієнтами та в'язнями. Якщо викласти суть справи дуже коротко, то ще з перших років дитинства поведінка того хлопця була абсолютно незадовільною. Можете назвати його будь-яким зі слів, що застосовуються в подібних випадках. Малолітній злочинець, юний розбишака, малий мерзотник, хлопець із заниженим рівнем відповідальності. Існує чимало подібних термінів. Одні з них точно відповідають своєму об'єктові, інші не дуже, а є серед них і такі, що лише збивають із пантелику. Хай там як, а злочинні нахили в того хлопця, безперечно, були. Хуліганські бійки, крадіжки, пограбування, побиття людей, обман і шахрайство — усі ці види діяльності були добре йому знайомі. Одне слово, такий син міг довести до розпачу будь-якого батька.

— О, я вас зрозуміла, — сказала міс Марпл.

— Що саме ви зрозуміли?

— Я, власне, хотіла сказати, що зрозуміла: ви розповідаєте мені про сина містера Рейфаєла.

— Ви маєте цілковиту слушність. Я кажу про сина містера Рейфаєла. Ви щось про нього знаєте?

— Нічого, — сказала міс Марпл. — Я лише чула, — і почула вперше тільки вчора, — що в містера Рейфаєла був син-злочинець або непутящий син, якщо застосувати пом'якшений термін. Син, причетний до правопорушень кримінального характеру. Мені відомо про нього дуже мало. Він був єдиним сином містера Рейфаєла?

— Атож, він був єдиним сином містера Рейфаєла. Але містер Рейфаєл мав також двох дочок. Одна з них померла у віці чотирнадцяти років, друга дуже вдало вийшла заміж, але не мала дітей.

— Йому можна поспівчувати.

— Можливо, — сказав професор Вонстед. — Мені важко про це судити. Його дружина померла зовсім молодою і, схоже, її смерть його глибоко засмутила, хоч він ніколи цього не показував. Чи дуже він любив свого сина та дочок, я не можу сказати. Принаймні, він добре їх забезпечив і зробив для них усе, що міг. Він зробив усе, що міг, і для свого сина, але якими були його почуття до нього, ніхто не знає. Він належав до тих людей, які не люблять виставляти напоказ свої почуття. Гадаю, усе його життя і всі його інтереси були пов'язані з фінансовою діяльністю. Як і всіх великих фінансистів, його передусім цікавив сам процес примноження грошей, а не реальні гроші, які від цього надходили. Він не просто хотів робити гроші, а хотів здобувати їх за допомогою найнесподіваніших і найвитонченіших оборудок. Він знаходив у цьому глибоку втіху. Він це любив. І дуже мало думав про щось інше. Гадаю, він робив усе можливе для свого сина. Коли виникала необхідність, рятував його від неприємностей у школі, наймав найкращих адвокатів, щоб уберегти його від судових переслідувань, але зрештою хлопця зловили на досить тяжкому злочині, який став очевидним наслідком його попередніх пригод. Його заарештували й судили за звинуваченням у нападі на юну дівчину. Він тоді одержав термін за напад і зґвалтування, термін дещо скорочений через його юний вік. Але згодом проти нього було висунуто звинувачення в набагато тяжчому злочині.

— Він убив дівчину, — сказала міс Марпл. — Так мені, принаймні, розповіли.

— Він звабив дівчину й умовив її втекти з дому. А потім було знайдено її тіло. Вона була задушена. При тому її голову й обличчя

розтовкли великими каменями, мабуть, для того, щоб її не можна було впізнати.

— Не дуже гарна історія, — сказала міс Марпл тоном обуреної старої панни.

Професор Вонстед дивився на неї упродовж якоїсь миті або двох.

— Така ваша оцінка?

— Вона така й іншою бути не може, — сказала міс Марпл. — Я цього не люблю й не любила ніколи. Якщо ви сподіваєтеся, що я відчую співчуття або жаль до злочинця, у якого, мовляв, було нещасливе дитинство, що скину провину на погане оточення й стану оплакувати нещасливу долю вашого юного душогуба, то ви помиляєтеся, я ніколи не була схильна до таких почуттів. Я не схильна жаліти мерзенних покидьків, які вчиняють мерзенні злочини.

— Я радий почути від вас таке, — сказав професор Вонстед. — Ви навряд чи повірили б, якби я вам розповів, що мені доводиться чути під час виконання своїх професійних обов'язків від людей, які плачуть, скрегочуть зубами й жаліють злочинця, намагаючись перекласти провину за його злочин на якісь події з минулого. Якби вони знали про те, у якому поганому середовищі довелося перебувати певним людям, які труднощі й жорстокість терпіли вони у своєму житті, а проте залишилися людьми порядними, не думаю, що вони дотримувалися б таких поглядів. Злочинці іноді заслуговують на співчуття, атож, вони справді заслуговують на співчуття, якщо можна так висловитися, за ті погані гени, з якими вони народилися і які не спроможні контролювати. Вони так само заслуговують на жалість і співчуття, як заслуговують на жалість і співчуття люди, що страждають від епілепсії. Ви ж, либонь, знаєте, що таке гени…

— Знаю більш або менш, — сказала міс Марпл. — Це знання сьогодні стало доступне для всіх, хоч, природно, я не володію спеціальним знанням у галузях хімії або техніки.

— Отже, начальник тієї в'язниці, людина з великим досвідом і мій давній друг, пояснив мені, чому для нього так важливо почути мій висновок. У процесі спілкування з тим конкретним ув'язненим його дедалі більше опановувало відчуття, що цей хлопець — не вбивця. Він не належав до категорії людей, які спроможні вбивати, він не був схожий на жодного з убивць, яких моєму приятелеві доводилося знати раніше, і хоч він був переконаний, що хлопець належав до того різновиду злочинців, яких ніколи не вдасться перевиховати, хоч би яких зусиль було до цього докладено (та, власне, і не було ніякого сенсу їх докладати), але разом із тим його опановувала дедалі сильніша переконаність, що вирок, за яким засудили хлопця, був хибним. Він не вірив у те, що той юнак убив дівчину, спочатку задушив її, а потім спотворив їй обличчя і вкинув у канаву. Він просто не міг примусити себе в таке повірити. Він переглянув матеріали справи, які нібито цілком підтверджували провину ув'язненого. Хлопець був знайомий із дівчиною, його не раз бачили з нею перед тим, як сталося вбивство. Вони, імовірно, спали разом, і були також інші докази. Його машину бачили неподалік від того місця, де було знайдено тіло. Він теж там був, і його впізнали. Напрочуд очевидна справа. Але мій друг не хотів у це вірити, так він мені сказав. То був чоловік, який мав дуже сильне відчуття справедливості. Він хотів почути іншу думку. Йому була потрібна не думка поліції, яку він знав, а професійний погляд психіатра. Це ваше поле діяльності, сказав мені він. Проблема і справді цілком перебувала у сфері моїх зацікавлень. Він хотів, щоб я зустрівся й поговорив із тим молодиком, дав йому свою професійну оцінку, а потім поділився з ним, з начальником в'язниці і своїм давнім другом, своїми враженнями.

— Дуже цікаво, — промовила міс Марпл. — Атож, ця історія справді здається мені надзвичайно цікавою. Зрештою ваш друг — я маю на увазі начальника в'язниці — мав великий досвід і був людиною, що любить

справедливість. Він був людиною, чию думку, безперечно, треба було вислухати. Тому я не маю підстав сумніватися, що ви виконали його прохання.

— Так, — підтвердив професор Вонстед. — Я був глибоко зацікавлений. Я зустрівся із суб'єктом, так я схильний його назвати, роздивився його під кількома кутами. Я поговорив із ним і розповів йому про деякі зміни, що будуть внесені до закону. Я сказав йому, що варто звернутися до адвоката, бажано, призначеного урядом, і попросити, щоб той з'ясував, які аргументи можна висунути на його користь і все таке. Я говорив із ним як друг, а потім як ворог, щоб з'ясувати, як він реагує на різне ставлення, і я також застосував чимало фізичних тестів, до яких ми часто вдаємося сьогодні. Не стану розповідати вам про них, бо вони мають суто технічний характер.

— І якого висновку ви дійшли в кінцевому підсумку?

— Я дійшов висновку, — сказав професор Вонстед, — що мій друг мав цілковиту слушність. Я не міг погодитися з думкою, що Майкл Рейфаєл був здатний учинити вбивство.

— А як щодо його першої судимості, про яку ви згадали?

— Той випадок свідчив не на його користь, безперечно. Звичайно ж, це налаштувало проти нього присяжних, адже вони почули про нього лише тоді, коли суддя став підбивати підсумки, тобто вони вислухали лише думку судді. Та історія, звичайно, свідчила проти нього, але я потім здійснив власне розслідування. Майкл справді напав на дівчину. Мабуть-таки, він її зґвалтував, але не намагався її задушити й, на мою думку, — а мені доводилося чути чимало справ, які розглядалися виїзними сесіями суду присяжних — дуже малоймовірно, що справді йшлося про зґвалтування. Треба пам'ятати, що сьогодні дівчата значно більше схильні бути зґвалтованими, аніж це було колись. Їхні матері дуже часто наполягають на тому, щоб вони називали зґвалтуванням те,

що насправді зґвалтуванням не є. Дівчина, про яку йдеться, вже мала кількох бой-френдів, які не задовольнялися лише дружбою. Я не думаю, що той випадок можна справді вважати доказом проти нього. Випадок із реальним убивством — а то було, безперечно, вбивство — не мав нічого спільного з тим конкретним злочином, — і про це свідчили всі мої тести — фізичні, психічні, психологічні.

— І що ж ви тоді зробили?

— Я сконтактувався з містером Рейфаелом. Сказав йому, що хочу поговорити з ним про його сина. Я поїхав до нього. Висловив йому свою думку, розповів про думку начальника в'язниці, розповів і про те, що на даний момент у нас немає підстав подати апеляцію, але ми обидва переконані: правосуддя припустилося великої помилки. Я сказав йому про можливість організувати додаткове розслідування, яке коштуватиме дуже дорого, але воно могло б виявити певні факти, які можна буде потім подати на розгляд у міністерство внутрішніх справ, воно може домогтися успіху, а може й ні. Проте якісь докази неодмінно знайдуться, треба тільки добре їх пошукати. Я сказав, що такі пошуки обійдуться недешево, але для людини з його статками це не перешкода. На той час я вже зрозумів, що він дуже хворий. Він сам мені про це сказав. Він також сказав мені, що його смерть уже близько, ще два роки тому лікарі його попередили, що прожити йому залишилося не більше, як рік, але згодом вони зрозуміли, що він протягне значно довше завдяки своїй незвичайній фізичній силі. Я запитав у нього, що він думає про свого сина.

— І що він думав про свого сина? — поцікавилася міс Марпл.

— А, вам хочеться про це знати. Мені теж хотілося. Гадаю, він був надзвичайно відвертим зі мною, хай навіть…

— … хай навіть досить брутальним? — спробувала завершити його фразу міс Марпл.

— Атож, міс Марпл. Ви застосували правильне слово. Він був брутальний і невблаганний, але любив справедливість і був чоловіком порядним. Він сказав: "Я знав, чого вартий мій син, протягом багатьох років. Я не намагався перевиховати його, бо не вірю, що хтось міг би його перевиховати. Він таким народився. Він нечесний. Він підлий. Він непорядний. Він завжди матиме великі проблеми. Ніхто й ніщо не зможе виправити його. Я в цьому переконаний. У певному розумінні я відмовився від нього. Хоч зовні моє ставлення до нього не змінилося. Я завжди давав йому гроші, коли він їх потребував. Завжди допомагав уникнути судових переслідувань, коли він потрапляв у халепу. Завжди робив для нього все, що міг зробити. Те саме я робив би для свого сина, якби він був недоумкуватим, хронічно хворим або епілептиком. Я просто дивився на нього, як, скажімо, на людину морально хвору, чия хвороба невиліковна. Але він мій син, і я робив для нього все можливе. Не більше й не менше. Що я можу зробити для нього тепер?" Я сказав йому, що це залежить від того, чого він хотів би домогтися. "Тут усе дуже просто, — сказав він. — Я фізично неповноцінний, але я добре усвідомлюю, чого мені хотілося б. Я хочу справедливої помсти. Хочу, щоб мого сина випустили на волю. Хочу, щоб він зміг жити власним життям так, як він його розуміє. Якщо він і далі захоче жити в безчесті, це вже його власна справа. Я залишу йому гроші й розпорядження робити для нього все, що буде можливим. Я не хочу, щоб він страждав, сидів у в'язниці, був відлучений від життя лише внаслідок надзвичайно прикрої, хоч і природної помилки правосуддя. Якщо ту дівчину вбив хтось інший, якийсь інший чоловік, то я хотів би, щоб цей факт було встановлено й визнано. Я хочу справедливості для Майкла. Але я фізично неспроможний. Я дуже хвора людина. Мені залишилося жити не роки, не місяці, мій вік тепер вимірюється кількома тижнями".

"Я можу рекомендувати вам гарних адвокатів, — сказав я. — Я знаю таку фірму". Але він мене урвав: "З ваших адвокатів не буде користі. Ви можете звернутися до них, але користі з них не буде. Я сам спробую організувати те, що я спроможний організувати за такий короткий час". Він запропонував мені великий гонорар, якщо я погоджуся докласти всіх зусиль для пошуку істини, і попросив мене зробити все можливе, не

шкодуючи витрат. "Сам я вже не зможу зробити нічого. Смерть може забрати мене будь-якої миті. Я передаю вам усі свої повноваження і спробую знайти одну особу, яка допоможе вам у ваших пошуках". Він написав для мене ім'я та прізвище цієї особи. Міс Джейн Марпл. Він сказав: "Я не хочу давати вам її адресу. Я хочу, щоб ви зустрілися з нею за тих обставин, які я сам оберу". І потім розповів мені про цю екскурсію, цю чудову, приємну й невинну екскурсію з огляду історичних будівель, замків і парків. Він зарезервує для мене в ній місце на певну дату. "Міс Джейн Марпл, — сказав він, — теж візьме участь у цій екскурсії.

Ви зустрінете її там, неминуче познайомитеся з нею, і в такий спосіб ваша зустріч здаватиметься цілком випадковою".

Він дозволив мені самому обрати час і момент для того, щоб відкритися вам, якщо я визнаю це за потрібне. Ви вже запитували мене, чи я або мій друг, начальник в'язниці, знайшли підстави запідозрити якусь особу в тому, що вона була справжнім убивцею. Мій друг, начальник в'язниці, звісно, не має жодного уявлення, хто б це міг зробити, хоч він і обговорював уже цю справу з офіцером поліції, який провадив слідство і є надзвичайно професійним детективом, що має великий досвід у розслідуванні подібних справ.

— І він не назвав вам жодного іншого чоловіка, якого можна було б запідозрити? Жодного іншого друга дівчини? Колишнього друга, який міг би приревнувати її?

— Нічого такого виявлено не було. Я ще попросив містера Рейфаєла розповісти трохи про вас. Проте він цього робити не став. Сказав мені тільки, що ви літня жінка. І сказав, що ви дуже добре розумієтеся на людях. І сказав ще одне.

— Що там він про мене сказав? — запитала міс Марпл. — Мені, знаєте, властива певна природна цікавість. Але яку ще він побачив у мені перевагу, бігме, не можу вгадати. Я трохи глухувата. Мій зір далеко

не такий добрий, яким був колись. Я справді не бачу в собі інших прикметних властивостей, хіба що можу видатися комусь надто тупою й простакуватою і, власне кажучи, я належу до жінок, яких у давні часи називали "стара карга". Я стара карга. Чи, бува, не це він вам сказав?

— Ні, — відповів професор Вонстед. — Він сказав, що ви маєте витончений нюх на зло.

— Справді? — перепитала міс Марпл.

Схоже, його слова стали для неї певною несподіванкою.

Професор Вонстед дивився на неї пильним поглядом.

— Ви згодні, що це так? — запитав він.

Міс Марпл якийсь час мовчала. Нарешті вона сказала:

— Можливо. Мені й справді кілька разів у своєму житті щастило відчути, що десь поблизу причаїлося зло, що хтось неподалік він мене втілює в собі це зло і воно впливає на якісь події.

Вона подивилася на нього й несподівано всміхнулася.

— Це й справді схоже на нюх, притаманний деяким людям. Так, наприклад, ти відчуваєш, як витікає газ, а інші цього не відчувають. Ти легко також відрізняєш за запахом одну людину від іншої. Я мала колись тітку, — замислено провадила міс Марпл, — що стверджувала, ніби вона спроможна носом відчути брехню. Брехня нібито мала для неї помітний запах. Казала, що ніс людини, яка бреше, посмикується, а потім від неї надходить специфічний запах. Не знаю, чи правду вона казала, але в кількох випадках її слова навдивовижу підтверджувалися. Якось вона сказала моєму дядькові: "Джеку, не наймай того молодика, з яким ти

розмовляв сьогодні вранці. Він не переставав тобі брехати доти, доки говорив". І згодом з'ясувалося, що так воно й було.

— Отже, ви відчуваєте нюхом зло, — промовив професор Вонстед. — Тож якщо ви його відчуєте, скажіть і мені. Для мене буде корисно знати, що воно десь поблизу. Я не думаю, що сам я спроможний відчути зло. Погане здоров'я, хвороба — це інша річ, але зло… Ні, тут воно не відчувається.

І він постукав себе по лобі.

— Я ліпше вам розповім, як я виявилася причетною до цієї справи, — сказала міс Марпл. — Містер Рейфаєл, як вам відомо, помер. Його адвокати запросили мене відвідати їхню фірму й повідомили мене про його пропозицію. Потім я одержала від нього листа, у якому він нічого не пояснив. Потім, протягом відносно короткого часу, я більше нічого про це не чула. Але згодом одержала листа від компанії, що організовує екскурсії, де повідомлялося, що містер Рейфаєл перед смертю зарезервував для мене місце в одній з екскурсій, знаючи, що така подорож буде для мене великою радістю, і бажаючи подарувати мені приємну несподіванку. Я була вельми здивована, але сприйняла того листа як підказку про те, який перший крок треба мені зробити. Я повинна поїхати на цю екскурсію і, мабуть, десь упродовж неї я одержу ще одну підказку або натяк, або ключ щодо своїх подальших дій. Так воно, думаю, і сталося. Учора, ні, позавчора, коли ми приїхали сюди, мене тут зустріли три дами, які живуть неподалік, у сільському маєтку, і які вельми люб'язно запросили мене погостювати в них. Вони одержали звістку від містера Рейфаєла, пояснили вони мені, який написав їм листа за кілька днів до своєї смерті. І в тому листі він повідомив, що одна його давня подруга приїде сюди з екскурсією, і запитав, чи не будуть вони такі ласкаві запросити її до себе на два або три дні, бо, як на його думку, вона буде неспроможна піднятися на досить високу гору до меморіальної башти, що було головною подією вчорашнього дня для нашої екскурсії.

— І це запрошення ви також сприйняли як розпорядження щодо ваших подальших дій?

— Звичайно, я сприйняла його саме так, — сказала міс Марпл. — Не було іншої причини, що спонукала б його написати такого листа. Він не належав до тих людей, що роздають свої благодіяння задарма, зі співчуття до старої дами, яка неспроможна дертися на високі гори. Ні. Він хотів, щоб я навідала тих людей.

— І ви туди поїхали? А потім?

— А потім нічого, — сказала міс Марпл. — Я просто відвідала трьох сестер.

— Трьох загадкових сестер?

— Я сподівалася відкрити там щось таємниче, але сестри виявилися звичайнісінькими. Принаймні, такими вони мені здалися. Той маєток належав не їм. Він належав їхньому дядькові, і вони там оселилися не так давно. Живеться їм досить скрутно, вони зустріли мене приязно, але я не знайшла в них нічого цікавого. Усі вони трохи відрізняються одна від одної. Схоже, вони були не дуже добре знайомі з містером Рейфаєлом. Жодна розмова, що відбулася між ними і мною, нічого мені не дала.

— То ви так нічого й не довідалися під час вашого перебування там?

— Я довідалася про деякі факти тієї справи, про яку щойно почула від вас. Але довідалася не від них, а від старої служниці, чиї спогади сягали ще тих часів, коли в домі жив дядько тих трьох сестер. Містера Рейфаєла вона знала тільки на прізвище. Але вона була досить красномовною, коли розповідала мені про вбивство; розповіла про те, як з'явився в тому домі син містера Рейфаєла, що був покидьком, як дівчина закохалася в нього; розповіла про те, що він задушив дівчину, і

довго розводилася про те, як це було сумно, трагічно й жахливо. Можна сказати, вона чула дзвін та не знала, де він, — сказала міс Марпл, застосувавши відому фразу з часів своєї молодості. — Сумна історія, прикрашена страхітливими перебільшеннями, і, на її думку, поліція не мала найменшого сумніву в тому, що то було не єдине його вбивство…

— І вам не здалося, що воно якось пов'язане з трьома таємничими сестрами?

— Ні, але вони опікувалися тією дівчиною й дуже її любили. Не більше, як це.

— А чи не могли вони що-небудь знати про іншого чоловіка?

— Саме про того, який нам потрібен? Було б непогано, якби вони щось знали про нього. Про іншого чоловіка — брутального чоловіка, який би не завагався спотворити обличчя дівчини, після того як її вбив. Чоловіка, який може втратити глузд від ревнощів. Такі чоловіки існують.

— Більше нічого цікавого ви не помітили в тому Старому Маєтку?

— Та, власне, ні. Одна із сестер — мабуть, наймолодша, — не стуляла рота, говорячи про сад. Можна було подумати, що вона залюблена в садівництво, але я сумніваюся в цьому, бо вона не знала, як називається половина дерев і рослин. Я наставила їй кілька пасток, згадавши про деякі рідкісні кущові рослини й запитуючи її, знає вона про них чи не знає, і вона відповідала мені: так, чи ж не чудова рослина? Я казала, що рослина нестійка до морозів, і вона погоджувалася зі мною. Я зрозуміла, що вона нічого не знає про рослини. Це нагадало мені…

— Нагадало про що?

— Ви можете подумати, що я без тями від садів і рослин, але я просто дещо знаю про них. Я знаю дещо про птахів і знаю дещо про сади.

— І, я думаю, сади тепер вас цікавлять набагато більше, ніж птахи.

— Атож. Чи звернули ви увагу на двох жінок середнього віку, які беруть участь в екскурсії? Міс Бароу та міс Кук?

— Атож, я їх помітив. Дві старі панни, що подорожують разом.

— Саме так. Але я довідалася дещо дивне про міс Кук. Адже саме під таким прізвищем вона записалася до екскурсії.

— А що — вона має інше прізвище?

— Думаю, що так. Це та сама особа, яка відвідала мене — я не хочу сказати, що вона відвідала мене в точному розумінні — але я бачила її біля свого паркану в Сент-Мері-Мід, у тому селі, де я живу. Вона була в захваті від мого саду й розмовляла зі мною про садівництво. Сказала, що живе в селі й працює в саду в жінки, яка оселилася в одному з нових будинків. Я схильна думати, — сказала міс Марпл, — атож, я схильна думати, що всі її слова були брехнею. Тоді я теж помітила, що вона нічого не знає про садівництво. Вона вдавала, ніби любить сад, але то була неправда.

— І чому вона туди прийшла, як ви гадаєте?

— Я тоді не мала про це найменшого уявлення. Вона сказала, що її звати Бартлет — і назвала прізвище жінки, у якої нібито мешкала, воно починалося на "Г", але я вже не можу пригадати його тепер. Вона мала не тільки іншу зачіску, а й волосся в неї було іншого кольору, а одяг — зовсім іншого крою. Я спершу не впізнала її в цій екскурсії. Лише подивувалася, чому її обличчя здається мені знайомим. А потім

несподівано я все пригадала. Після того як зрозуміла, що волосся в неї пофарбоване. Я сказала їй, де я бачила її раніше. Вона визнала, що була там, але вдала, ніби мене теж не впізнала. Одне слово — брехня.

— І що ви про все це думаєте?

— Одне уявляється мені очевидним. Міс Кук (назвімо її так, як вона називає себе тепер) приїхала до Сент-Мері-Мід подивитися на мене — щоб потім вона могла непомильно впізнати мене, коли ми знову зустрінемося…

— А яка їй була в цьому потреба?

— Я не знаю. Існують дві можливості. Й одна з них дуже мені не подобається.

— Думаю, що й мені вона не подобається, — сказав професор Вонстед.

Вони помовчали хвилину або дві, а тоді професор Вонстед сказав:

— Мені не подобається те, що сталося з Елізабет Темпл. Ви розмовляли з нею під час нашої подорожі?

— Так, розмовляла. Коли вона одужає, я хочу поговорити з нею знову — вона може більше розповісти мені — нам — про вбиту дівчину. Вона вже розповідала мені про неї — дівчина навчалася в її школі й хотіла одружитися із сином містера Рейфаєла, але не одружилася з ним. Натомість вона померла. Я запитала, як і чому вона померла, й Елізабет відповіла мені одним словом: "Любов". Я тоді подумала, що йдеться про самогубство — але то було вбивство. Убивство з ревнощів, імовірно. Інший чоловік. Якийсь інший чоловік, і ми повинні знайти його. Міс Темпл могла б підказати нам, хто це був.

— А інших можливостей ви не передбачаєте?

— Гадаю, нам би згодилася будь-яка випадкова інформація. Я не бачу підстав припускати щось зловісне в комусь із учасників екскурсії чи в людях, які живуть у Старому Маєтку. Але одна з трьох сестер може знати або пригадати якісь слова дівчини чи Майкла. Клотільда не раз їздила з дівчиною за кордон. Тому вона може знати щось таке, що сталося під час однієї з поїздок. Щось таке, що дівчина сказала або згадала під час подорожі. Можливо, вона згадала про чоловіка, з яким зустрічалася. Щось таке, що не має нічого спільного зі Старим Маєтком. Лише в розмові, з якоїсь випадкової репліки можна здобути необхідний ключ. Надзвичайно важко роздобути його інакше. Друга сестра, місіс Ґлін, досить рано вийшла заміж і довго жила, якщо не помиляюся, в Індії та в Африці. Але вона могла щось почути від свого чоловіка або від родичів свого чоловіка, щось, не пов'язане зі Старим Маєтком, хоч вона й навідувалася туди вряди-годи. Думаю, вона знала вбиту дівчину, але я певна, що знала вона її набагато менше, ніж дві інші сестри. Але це зовсім не означає, що вона не може знати якісь важливі факти про дівчину. Третя сестра, більш схиблена, більш прикута до одного місця, також, здається, знала дівчину не вельми добре. Але й вона могла мати якусь інформацію про її можливих коханців — або просто бой-френдів — могла бачити дівчину з якимсь незнайомцем. До речі, онде вона, проминає наш готель.

Міс Марпл, попри те, що була цілком поглинута розмовою віч-на-віч, не відступила від звички, якої дотримувалася все життя. Вулиця завжди була для неї об'єктом пильного спостереження. Вона цілком машинально помічала всіх перехожих — і тих, що блукали без певної мети, і тих, які заклопотано кудись поспішали.

— Антея Бредбері-Скот — жінка з великим пакунком. Вона йде на пошту, як мені здається. Вона відразу за рогом — чи не так?

— Вона здається мені якоюсь не зовсім нормальною, — сказав професор Вонстед. — Оте розпущене волосся, до того ж волосся сиве — вона скидається на Офелію, якій стукнуло п'ятдесят років.

— Мені теж спала на думку Офелія, коли я вперше її побачила. О Господи, я не знаю, що мені робити далі. Залишитися тут, у "Золотому кабані", на день або два чи їхати далі з екскурсією. Це схоже на пошуки голки в копиці сіна. Якщо ти риєшся в ньому достатньо довго, то рано чи пізно знайдеш її, навіть якщо при цьому вона встромиться тобі в палець.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

ПУЛОВЕР У ЧОРНО-ЧЕРВОНУ КЛІТИНКУ

I

Місіс Сендбурн повернулася, коли товариство вже сідало обідати. Вона принесла невтішні новини. Міс Темпл досі не прийшла до тями. Вона, безперечно, буде прикута до ліжка щонайменше протягом кількох днів.

Оголосивши свій бюлетень, місіс Сендбурн перейшла до питань практичного характеру. Вона привезла розклад поїздів для тих, хто бажає повернутися до Лондона, і повідомила про плани на наступний день для тих, хто захоче продовжити екскурсію. На сьогодні були заплановані короткі прогулянки по ближніх околицях — невеличкими групами в узятих напрокат автомобілях.

Професор Вонстед відвів міс Марпл убік, коли вони вийшли з їдальні.

— Можливо, вам хочеться відпочити пополудні. Якщо ні, то я зайду до вас за годину. Тут є одна цікава церква, раптом вам захочеться її оглянути.

— Я огляну її з превеликою втіхою, — відказала міс Марпл.

II

Міс Марпл сіла в автомобіль, який приїхав її забрати. Професор Вонстед з'явився за годину, як і пообіцяв.

— Я подумав, вам захочеться оглянути цю церкву. І село тут дуже гарне, — сказав він. — Не бачу причини не помилуватися місцевими прикметними місцями, якщо випадає така нагода.

— Я дуже вдячна вам, — сказала міс Марпл.

Вона підвела на професора погляд, у якому було певне збентеження.

— Дуже вдячна, — повторила вона. — Та чи не здасться наша поведінка комусь — я не хочу сказати безсердечною, але ви розумієте, до чого я веду.

— Моя люба леді, міс Темпл вам не подруга і не щось таке. Дуже сумно, що з нею сталася така прикра історія, але життя триває.

— Авжеж, — погодилася міс Марпл. — Тоді мені лишається тільки знову сказати, що я вам дуже вдячна і що з вашого боку було дуже люб'язно запросити мене на прогулянку.

Міс Марпл припустила, що автомобіль, у який професор Вонстед запросив її сісти, він узяв напрокат на сьогоднішній день. З його боку справді було дуже чемно повезти літню даму оглянути місцеві прикметні місця. Адже він міг би запросити на таку прогулянку жінку молодшу, цікавішу й привабливішу. Міс Марпл замислено подивилася на нього раз чи двічі, коли вони їхали через село. Він не дивився на неї. Він визирав зі свого вікна.

Коли вони виїхали із села і звернули на сільський путівець, що обминав пагорб, він обернув до неї голову і сказав:

— На жаль, ми їдемо не до церкви.

— Так я й подумала.

— Атож, у вас були підстави так подумати.

— У такому разі, можу я запитати, куди ж ми їдемо?

— Ми їдемо до лікарні, у Керистаун.

— До тієї, у якій лежить Елізабет Темпл?

Ці слова прозвучали як запитання, хоч відповідь на нього була очевидною.

— Так, — сказав він. — Місіс Сендбурн навідувала її й привезла мені листа від керівництва лікарні. Я щойно розмовляв із ними по телефону.

— Із нею все гаразд?

— Ні. Не все гаразд.

— Розумію. Хоча, власне, сподіваюся, що розумію не зовсім, — сказала міс Марпл.

— Її одужання виглядає вельми проблематичним, і лікарі не здатні щось у цьому змінити. Вона може більш не прийти до тями. Але може й прийти на дуже короткий час.

— Але чому ви везете туди мене? Я ж їй не подруга, ви знаєте. Я вперше зустрілася з нею на цій екскурсії.

— Так, я знаю. Я везу вас туди, бо під час одного з коротких проблисків свідомості, які мала Елізабет, вона запитала про вас.

— Розумію, — сказала міс Марпл. — Хоч мене дивує, чому вона запитала про мене, чому подумала, що я можу бути в чомусь для неї корисною чи зробити нехай там що. Це жінка глибокого розуму. У своїй сфері діяльності, можна сказати, велика жінка. Бувши директоркою школи Фелоуфілд, вона посідала провідне місце в галузі освіти.

— То була найкраща в Англії жіноча школа, чи не так?

— Так. Вона була великою особистістю й дуже освіченою жінкою. Її фахом була математика, але вона володіла найрізноманітнішими знаннями, як і належить справжньому працівникові освітньої галузі. Вона досліджувала питання про те, у який спосіб жінка може найліпше прислужитися суспільству і як заохотити дівчат до навчання. І багато чого іншого. Її смерть була б непоправною втратою, — сказала міс Марпл. — Життя буває таким жорстоким. Хоч вона й пішла у відставку зі своєї директорської посади, але ще зберігала великий вплив. Цей нещасливий випадок… — Вона замовкла на мить. — Можливо, ви не хочете говорити зараз про нещасливий випадок?

— Навпаки, я думаю, нам ліпше обговорити його саме тепер. Великий камінь упав згори. Таке траплялося й раніше, але дуже рідко. Але про цей нещасливий випадок мені розповіли дуже детально, — сказав професор Вонстед.

— Розповіли вам про нещасливий випадок? Хто розповів?

— Двоє молодих людей. Джоана Крофорд та Емлін Прайс.

— І що саме вони розповіли?

— Джоана каже, їм здалося, що на схилі гори хтось був. Досить високо. Вона й Емлін звернули з широкої головної стежки і стали підійматися вгору вузькою стежиною, що огинала пагорб. За одним із поворотів вона виразно побачила на тлі неба чи то чоловіка, чи то жінку, що намагався або намагалася скотити вниз великий камінь. Камінь захитався і зрештою покотився схилом гори, спочатку повільно, але потім усе швидше й швидше. Міс Темпл ішла по головній стежці нижче від них і потрапила якраз під той камінь, що вдарив її. Якщо це був замах, він міг і не вдатися, бо камінь міг і не влучити в неї — але він у неї влучив. Отже, якщо хтось і справді зазіхав на життя жінки, яка йшла стежкою, то він домігся повного успіху.

— А кого вони побачили вгорі — чоловіка чи жінку? — запитала міс Марпл.

— На жаль, Джоана Крофорд не може цього з певністю сказати. Але вона ясно розгледіла, що той чоловік або жінка був чи була у джинсах або звичайних штанях і в яскравому пуловері в чорно-червону клітинку з високим відгорнутим коміром. Та людина швидко обернулася й відразу зникла. Джоана схильна думати, що то був-таки чоловік, але цілковитої певності в неї нема.

— І вона вважає, чи це ви вважаєте, що то був навмисний замах на життя Елізабет Темпл?

— Чим більше вона про це думає, тим більше схильна вважати, що саме так воно й було. Емлін теж дотримується такої думки.

— Ви геть не уявляєте, хто б то міг бути?

— Абсолютно. Вони — теж. То міг бути хтось із учасників нашої екскурсії, який вирушив на прогулянку в той день. Або хтось цілком нам

незнайомий, той, хто знав, що автобус тут зупиняється, й обрав те місце для нападу на одного з його пасажирів. Який-небудь молодий любитель насильства задля самого насильства. Або хтось із ворогів Елізабет Темпл.

— Звучить мелодраматично, якщо ми скажемо: "її таємний ворог", — промовила міс Марпл.

— Авжеж, і справді. Хто захотів би вбити шановану директорку школи, що вже вийшла на пенсію? Це запитання, на яке ми повинні знайти відповідь. Можливо, хоч і малоймовірно, що міс Темпл сама відповість нам на нього. Вона могла впізнати людину, що штовхнула на неї камінь, або — і це більш імовірно — знає, хто ненавидить її з якоїсь причини.

— Це теж малоймовірно.

— Я згоден із вами, — сказав професор Вонстед. — Проте, хоч нам і здається малоймовірним, щоб вона могла бути об'єктом нападу, не слід забувати про те, що директорка школи знає дуже багатьох людей. Або, якщо сказати це інакше, дуже багато людей пройшли крізь її руки.

— Дуже багато дівчат пройшли крізь її руки, ви, певно, хотіли сказати це.

— Так. Саме це я хотів сказати. Дівчат та їхніх родин. Директорка школи могла багато чого знати. Наприклад, про любовні пригоди, що їх дівчата приховували від своїх батьків. А таке буває, ви знаєте. І досить часто. А надто в останні десять чи двадцять років. Кажуть, ніби дівчата дозрівають раніше. У розумінні фізичного дозрівання так воно і є, але в глибшому розумінні цього слова вони дозрівають пізно. Вони залишаються дітьми набагато довше. Вони залишаються дітьми в тому, як одягаються, як розпускають волосся. Навіть їхні міні-спідниці свідчать про їхній дитячий погляд на світ. Їхні нічні сорочечки, їхні фартушки та

шорти — усе це моди суто дитячого одягу. Вони не хочуть бути дорослими — не хочуть брати на себе будь-яку відповідальність. А проте, як усі діти, вони хочуть, щоб на них дивилися як на дорослих і дозволяли їм усе, що, на їхню думку, має бути дозволено дорослим. І це іноді призводить до трагедії або до трагічних наслідків.

— Ви маєте на увазі якийсь конкретний випадок?

— Ні. Нічого конкретного. Я лише думаю — власне, подумки перебираю різні можливості. Я не можу повірити в те, що Елізабет Темпл мала особистого ворога. Ворога настільки безжального, який став би шукати нагоди, щоб убити її. Але мені раптом спало на думку… — І він подивився на міс Марпл. — Та ви й самі можете здогадатися, що я припускаю.

— Що ви припускаєте? Про це справді неважко здогадатися. Ви припускаєте, що міс Темпл щось знала, знала про якусь подію або факт, що міг поставити когось у незручне або й небезпечне становище, якби став відомий.

— Атож, саме про це я й подумав.

— У такому випадку, — сказала міс Марпл, — можна зробити висновок, що в нашій екскурсії є учасник, який упізнав міс Темпл або знав, хто вона, але кого вона за давністю років забула чи не змогла впізнати. Таке припущення справді кидає підозру на котрогось із наших пасажирів, хіба не так? — Вона зробила паузу. — Ви згадали про пуловер — він був у червону й чорну клітинку, так ви сказали?

— Справді, я так сказав. — Він подивився на неї з цікавістю. — А що саме привернуло вашу увагу до пуловера?

— Він був дуже помітний, — сказала міс Марпл. — Саме до такого висновку привели мене ваші слова. Його було легко запам'ятати. Він

настільки впадав в око, що Джоана визнала за потрібне згадати про нього окремо.

— Так, справді. І на яку думку вас це наводить?

— Умисне вимахування прапором, — замислено промовила міс Марпл. — Чимось таким, що відразу впадає в око, запам'ятовується, спостерігається, впізнається.

— Авжеж, — погодився професор, скинувши на неї підбадьорливим поглядом.

— Коли ви описуєте особу, яку бачили, бачили не зблизька, а здалеку, то насамперед опишете її одяг. Не її обличчя, не ходу, не руки й не ноги. Її червоний берет, пурпуровий плащ, чудернацьку шкіряну куртку, яскравий пуловер у червону й чорну клітинку. Щось дуже впізнаванне, дуже прикметне. А тепер уявіть собі, що та особа скине свій одяг і позбудеться його, надішле його поштовою посилкою на якусь адресу, не менш як за сотню миль звідси, або запхає його до сміттєвого ящика в місті, або спалить його чи порве на дрібні клаптики, а потому вдягнеться скромно, вбого й непримітно, то хіба тепер хтось зверне на неї увагу? Саме з цією метою людина, яка штовхнула згори камінь, і вдягла того яскравого пуловера в червону й чорну клітинку. Вона хотіла, щоб його можна було легко впізнати, хоч сама вона більше ніколи його не вдягне.

— Дуже переконлива гіпотеза, — сказав професор Вонстед. — Як я вже вам казав, Фелоуфілд розташований недалеко звідси. За шістнадцять миль, якщо не помиляюся. Тож це та частина світу, у якій добре знають Елізабет Темпл і де вона сама добре знає як місцевість, так людей, що тут мешкають.

— Атож. І це розширює можливості, — сказала міс Марпл. — Я погоджуюся з вашим припущенням, що нападник був радше чоловіком,

ніж жінкою. Той камінь, якщо його зіштовхнули умисне, був спрямований на жертву з великою точністю. Точність значно більшою мірою притаманна чоловікам, ніж жінкам. З іншого боку, у нашій екскурсії або десь у цій місцевості цілком імовірно могла бути жінка, яка знала місіс Темпл або випадково зустрілася з нею на вулиці, колишня школярка з її минулих років. Жінка, яку вона не могла впізнати через такий великий період часу, але та впізнала її, бо директорка у віці близько шістдесяти років не так дуже відрізняється від тієї самої директорки в її п'ятдесят років. Її все ще можна впізнати. Тож якась жінка могла впізнати свою колишню вчительку, а крім того, їй було відомо, що колишня вчителька знає про щось таке, що могло б завдати їй великої шкоди або становить реальну небезпеку для неї. — Вона зітхнула. — Щодо мене, то я зовсім не знаю цієї частини світу. Можливо, ви щось про неї знаєте?

— Ні, — сказав професор Вонстед. — Я не можу похвалитися тим, що знаю цей куточок нашої країни. Я знаю про ті кілька подій, які тут сталися, лише з вашої розповіді. Якби я не познайомився з вами й ви мені нічого не розповіли, то я взагалі не мав би найменшого уявлення про те, де ми тепер є. А що ви тут, власне, робите? Ви не знаєте. Вас сюди послали. Адже містер Рейфаєл умисне так усе влаштував, щоб ви взяли участь у цій екскурсії, щоб ви і я тут зустрілися. Були й інші місця, де ми зупинялися або через які проїздили, але містер Рейфаєл подбав про те, щоб ви могли зупинитися тут щонайменше на дві доби. Ви заночували в його колишніх друзів, які не змогли б відмовити йому в будь-якому проханні. Навіщо він це зробив?

— Певно, хотів, щоб я довідалася про деякі факти, про які мені треба знати, — сказала міс Марпл.

— Про серію вбивств, які сталися багато років тому? — у голосі професора Вонстеда прозвучав сумнів. — У цьому немає нічого незвичайного. Те саме можна сказати про багато місцевостей в Англії та у Велсі. Такі події, схоже, завжди відбуваються серіями. Спочатку знаходять труп убитої дівчини. Потім труп ще однієї дівчини, неподалік

звідти. Потім щось подібне відбувається за двадцять миль. Одна й та сама картина смерті.

У Джоселін-Сент-Мері зникло двоє дівчат, однією з них була та, про яку ми говорили, чий труп було знайдено через півроку, за багато миль звідти, і яку востаннє бачили в товаристві Майкла Рейфаєла…

— А другою?

— Другу дівчину звали Нора Брод. Цю ніяк не можна було назвати "тихою і скромною дівчиною без приятелів сумнівного ґатунку". Їх у неї було чимало. Її тіла так ніколи й не знайшли. Коли-небудь знайдуть. Були випадки, коли трупи вбитих знаходили через двадцять років. — Він зменшив швидкість автомобіля. — Ми приїхали. Це Керистаун, а онде — лікарня.

У супроводі професора Вонстеда міс Марпл увійшла до лікарні. Професора вже, певно, чекали. Його провели до невеличкої кімнати, де назустріч йому підвелася жінка, що сиділа за столом.

— Вітаю вас, професоре Вонстед, — сказала вона. — А це… е… е… — вона завагалася.

— Міс Джейн Марпл, — сказав професор Вонстед. — Я розмовляв по телефону із сестрою Баркер.

— Так, справді. Сестра Баркер сказала, що супроводжуватиме вас.

— Як там міс Темпл?

— Вона в тому самому стані, у якому й була. Без якихось помітних поліпшень, гадаю. — Вона підвелася. — Я проведу вас до сестри Баркер.

Сестра Баркер була високою, тендітною жінкою. У неї був низький авторитетний голос і темно-сірі очі, які мали звичку спрямовувати на вас свій погляд й відразу його відводити, залишаючи вас із відчуттям, що вона за дуже короткий час оглянула вас і ухвалила вам вирок.

— Я не знаю, що ви тут спланували, — сказав професор Вонстед.

— Мабуть, я ліпше відразу повідомлю міс Марпл, навіщо ми її сюди викликали. Насамперед вам треба ясно собі усвідомити, що наш пацієнт, міс Темпл, досі перебуває в комі, що уривається лише на дуже короткі проміжки часу. Іноді вона начебто приходить до тями, впізнає тих, хто її оточує, і може сказати кілька слів. Але ми не маємо жодних засобів, щоб стимулювати її. Залишається покладатися на терпіння. Думаю, інспектор Вонстед вам уже розповів, що в один із коротких проблисків своєї свідомості вона дуже чітко вимовила: "Міс Джейн Марпл". А потім: "Я хочу говорити з нею. Міс Джейн Марпл". Після цього вона знову знепритомніла. Лікар визнав за потрібне сконтактуватися з іншими пасажирами автобуса. Професор Вонстед навідав нас, дещо пояснив і сказав, що привезе вас. Боюся, ми можемо запропонувати вам тільки посидіти у приватній палаті, у якій лежить міс Темпл, і бути готовою занотувати кілька слів, що їх вона може промовити, якщо знову прийде до тями. Боюся, наш прогноз не дуже сприятливий. Якщо бути відвертим, — а ліпше відразу сказати правду, адже ви не близька родичка хворої й можете спокійніше сприйняти цю інформацію, — лікар вважає, що її стан швидко погіршується, і вона може померти, так і не опритомнівши. Ми не вміємо лікувати струс мозку. Якщо все ж таки вона на мить опритомніє і щось скаже, то дуже важливо почути її слова, але лікар вважає, вона не повинна побачити біля себе багато людей, якщо раптом опритомніє. Ми сподіваємося, міс Марпл нічого не має проти, щоб посидіти там самій, сестра теж буде поблизу, хоч і не на видноті. Тобто її не видно буде від ліжка, і вона підійде лише в тому разі, коли її покличуть. Вона сидітиме в кутку палати, за ширмою. Тут, поблизу, буде також службовець поліції, готовий занотувати будь-яку інформацію. Але лікар вважає, що йому теж не слід потрапляти на очі міс Темпл. Лише одна людина і при тому людина, яку вона хоче побачити поруч, не

повинна налякати її і примусити забути те, про що вона хоче повідомити. Гадаю, ви не будете проти, якщо ми вас про все це попросимо?

— О, ні, — сказала міс Марпл. — Я готова все це зробити. Я завжди маю при собі невеличкого записника та кулькову ручку, які легко заховати. Я спроможна запам'ятовувати на короткий час усе, що почую, тому в мене не буде потреби записувати в неї на очах усе, що вона мені скаже. Ви можете довіритися моїй пам'яті, і я не глуха — не глуха у справжньому розумінні. Звісно, я вже чую не так добре, як чула раніше, але якщо я сидітиму біля самого ліжка, то легко почую все, що вона скаже, навіть якщо міс Темпл говоритиме пошепки. Я звикла до хворих людей. Мені не раз доводилося доглядати їх у своєму житті.

Блискавичний погляд сестри Баркер знову ковзнув по міс Марпл. Цього разу вона завершила його легким кивком голови, висловивши в такий спосіб своє вдоволення.

— Ми вдячні вам, — сказала вона, — і певні, що коли раптом знадобиться від вас якась допомога, ви її надасте. Якщо професор Вонстед погодиться зачекати внизу, у приймальні, то ми зможемо покликати його в будь-яку хвилину, коли виникне потреба. А зараз, міс Марпл, будьте ласкаві піти зі мною.

Міс Марпл пішла за сестрою по коридору й увійшла до невеличкої, добре обладнаної палати. У тьмяно освітленій — бо штори були напівзатулені — кімнаті лежала в ліжку Елізабет Темпл. Вона лежала нерухомо, як статуя, проте не виникало враження, що вона спить. Вона дихала нерівно й уривчасто, короткими й спазматичними вдихами та видихами. Сестра Баркер підійшла оглянути свою пацієнтку й показала міс Марпл рукою на стілець, який стояв біля ліжка. Потім знову перетнула палату в напрямку до дверей. Там із-поза ширми вийшов молодик із записником у руці.

— Виконуйте розпорядження лікаря, містере Рекіт, — сказала сестра Баркер.

З'явилася також іще одна медсестра. Вона сиділа в протилежному кутку палати.

— Покличте мене в разі потреби, сестро Едмондс, — сказала сестра Баркер, — і надайте в розпорядження міс Марпл усе, що може їй знадобитися.

Міс Марпл розстебнула ґудзики жакета. У палаті було дуже тепло. Медсестра, яка тут чергувала, підійшла і взяла в неї жакет. Потім повернулася за ширму, а міс Марпл опустилася на стілець. Вона подивилася на Елізабет Темпл і подумала те саме, що подумала, коли вперше подивилася на неї в автобусі: "Яку гарну голову вона має!" Відгорнуте назад сиве волосся обрамлювало її, наче капелюх досконалої форми. Вродлива жінка й справжня особистість. Світ втратить дуже й дуже багато, подумала міс Марпл, якщо в ньому більше не буде Елізабет Темпл.

Міс Марпл поправила подушку за своєю спиною, присунула стілець на один дюйм ближче до ліжка і стала терпляче чекати. Вона не мала найменшого уявлення, дочекається чогось чи ні. Час минав. Десять хвилин, двадцять хвилин, півгодини, тридцять п'ять хвилин. Потім раптом, цілком несподівано, пролунав голос. Тихий, але дуже виразний, ледь хрипкий. Зовсім не схожий на той дзвінкий голос, яким ця жінка розмовляла раніше.

— Міс Марпл...

Очі Елізабет Темпл були тепер розплющені. Вони дивилися на міс Марпл. Вони дивилися спокійним, цілком усвідомленим поглядом. Вони роздивлялися обличчя жінки, яка сиділа біля ліжка, роздивлялися його

без емоцій, без подиву. Але дивилися вони дуже пильно й дуже уважно. З цілком осмисленою уважністю. І знову пролунав голос:

— Міс Марпл. Адже ви Джейн Марпл?

— Так, — сказала міс Марпл. — Я Джейн Марпл.

— Генрі часто згадував про вас. Він багато розповідав про вас.

Голос замовк. Міс Марпл повторила з легким запитанням у тоні:

— Генрі?

— Генрі Клітерінґ, мій давній друг — дуже давній друг.

— Він і мій давній друг теж, — промовила міс Марпл. — Генрі Клітерінґ.

Їй пригадалися ті багато років, протягом яких вона його знала, сера Генрі Клітерінґа, пригадалися його розповіді, допомога, яку той часом у неї просив, допомога, про яку часом вона просила в нього. Дуже давній і дуже добрий друг.

— Я запам'ятала ваше ім'я. І коли побачила його у списку пасажирів, то подумала, що це, певно, ви. Ви можете допомогти. Так би сказав і він, Генрі, якби був тут. Ви можете допомогти. З'ясувати. Це важливо. Дуже важливо, хоч і сталося… вже… давно.

Її голос затремтів і урвався, очі майже заплющилися. Сестра підвелася зі свого місця, перейшла кімнату, взяла невеличку склянку й піднесла її до губів Елізабет Темпл. Міс Темпл відпила ковток і ледь помітно кивнула головою, дякуючи. Сестра поставила склянку й повернулася до свого стільця.

— Якщо я зможу допомогти, я це зроблю, — сказала міс Марпл.

Вона не стала нічого запитувати.

— Добре, — сказала міс Темпл, а через хвилину або дві повторила: — Добре.

Хвилини дві або три вона лежала із заплющеними очима. Чи то заснула, чи знепритомніла. Потім її очі несподівано розплющилися знову.

— Котра, — сказала вона, — котра з них? Ось що треба з'ясувати. Ви знаєте, про кого я говорю?

— Думаю, що так. Про вбиту дівчину — Нору Брод?

Несподівано зморшка прорізала чоло Елізабет Темпл.

— Ні, ні, ні. Іншу дівчину. Вериті Гант.

Запала пауза, а тоді:

— Джейн Марпл. Ви стара жінка — ви набагато старша за ту, про яку він мені розповідав. Ви стара, але ж ви зможете відкрити правду, чи не так?

Її голос раптом став гучнішим, у ньому зазвучали наполегливі ноти:

— Ви зможете, пообіцяйте мені, що зможете. Мені лишилося дуже мало жити. Я це знаю. Чудово знаю. Одна з них, але котра?

З'ясуйте. Генрі казав, ви все можете. Це може бути небезпечним для вас, але ви все з'ясуєте, правда, з'ясуєте?

— З'ясую з Божою допомогою, — сказала міс Марпл.

Це прозвучало як обітниця.

— Ох…

Очі Елізабет заплющилися, потім знову розплющилися. Щось подібне до усмішки скривило її уста.

— Великий камінь. Він скотився просто на мене. Камінь Смерті.

— Хто його скотив на вас?

— Не знаю. Це не так важливо — головне Вериті. З'ясуйте правду про Вериті. Адже Вериті й означає "правда".

Міс Марпл побачила, як тіло на ліжку злегка розслабилося. Потім пролунав тихий шепіт:

— Прощавайте. Зробіть усе можливе…

Тіло хворої обм'якло, очі заплющилися. Сестра знову підійшла до ліжка. Цього разу вона взяла руку Елізабет, помацала пульс і подала знак рукою міс Марпл. Міс Марпл слухняно підвелася й вийшла за нею з кімнати.

— Для неї це було великим зусиллям, — сказала сестра. — Вона тепер не прийде до тями протягом певного часу. А може, й ніколи. Сподіваюся, ви щось довідалися?

— Не думаю, — сказала міс Марпл. — Але в цьому людина ніколи не може бути певною, чи не так?

— Ви здобули якусь інформацію? — запитав професор Вонстед, коли вони йшли до автомобіля.

— Ім'я, — відповіла міс Марпл. — Вериті. Це й було ім'я тієї дівчини?

— Атож. Вериті Гант.

Елізабет Темпл померла через півтори години. Вона померла, так і не прийшовши до тями.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

МІСТЕР БРОДРИБ ДИВУЄТЬСЯ

— Ти бачив сьогоднішню "Таймс"? — запитав містер Бродриб у свого партнера, містера Шустера.

Шустер сказав, що він не може дозволити собі передплачувати "Таймс", він передплачує "Телеграф".

— Цю інформацію могли опублікувати й там, — сказав Бродриб. — На шпальті смертей: міс Елізабет Темпл, доктор наук.

Вираз обличчя в Шустера був дещо спантеличений.

— Директорка школи у Фелоуфілді. Ти чув про школу у Фелоуфілді, чи не так?

— Звісно, чув, — сказав Шустер. — Жіноча школа. Існує вже десь із півсотні років. Школа найвищого класу, фантастично дорога. То вона була директоркою тієї школи, так? Наскільки мені відомо, директорка тієї школи нещодавно вийшла на пенсію. Не менш як півроку тому. Я читав про це в одній із газет. Там писали також про нову директорку.

Одружена. Молода. Віком від тридцяти п'яти до сорока років. Із сучасними поглядами на життя. Дає дівчатам уроки косметики, дозволяє їм носити штани. Щось у такому дусі.

— Гм, — сказав Бродриб, відреагувавши на слова свого компаньйона тим звуком, яким адвокати його віку реагують на все, що суперечить їхнім поглядам, які вони сформували на підставі свого тривалого досвіду. — Не думаю, що вона колись досягне тієї слави, якої досягла Елізабет Темпл. Та була справжньою особистістю і владарювала там дуже довго.

— Атож, — відповів Шустер без помітного зацікавлення.

Його здивувало, що Бродриба так цікавлять покійні директорки шкіл.

Школи перестали бути предметом особливого інтересу для обох цих джентльменів. Їхні власні нащадки були вже більш або менш прилаштовані. Один із двох синів Бродриба був на державній службі, другий працював у нафтовій компанії, а набагато молодші діти Шустера псували кров професорам у двох різних університетах. А проте він запитав:

— А що там із нею сталося?

— Вона брала участь в автобусній екскурсії.

— Ці кляті автобуси, — сказав Шустер. — Я не дозволив би жодному зі своїх родичів сідати в них. Один упав у провалля у Швейцарії минулого тижня, а два місяці тому інший потрапив в аварію, і загинуло двадцятеро людей. Не знаю, хто сьогодні береться водити ці великі тарадайки.

— То була одна з екскурсій, на які возять людей оглядати сільські маєтки, парки та інші прикметні місця Британії, — пояснив Бродриб. — Вона має свою спеціальну назву, але ти розумієш, про що я кажу.

— О так, розумію. Це, схоже та сама екскурсія, у якій старий Рейфаєл зарезервував місце для міс Як-там-її-звуть.

— Атож, міс Марпл поїхала саме з тією екскурсією.

— Вона також загинула там чи ні?

— Та ні, наскільки мені відомо, — сказав Бродриб. — Хоч я й не знаю напевне.

— То була дорожня аварія?

— Ні. Це сталося під час огляду одного з прикметних місць. Вони підіймалися на гору. По досить крутому схилі, на якому стриміли великі камені та інші перешкоди. Один із каменів зірвався й покотився вниз. Міс Темпл була збита з ніг, її забрали до лікарні зі струсом мозку, і там вона померла.

— Не пощастило, — сказав Шустер, чекаючи дальших подробиць.

— Я, правда, був дещо здивований, — сказав містер Бродриб, — бо несподівано пригадав, що дівчина навчалася саме в тій школі, у Фелоуфілді, де покійна Елізабет Темпл була директоркою.

— Яка дівчина? Я не знаю, про кого ти, власне, говориш, Бродрибе.

— Дівчина, яку вбив молодий Майкл Рейфаєл. Мені пригадалися деякі факти, що, схоже, мають певний зв'язок із тим дивним

дорученням, яке старий Рейфаєл визнав за потрібне накинути міс Марпл. Шкода, що він розповів нам так мало.

— Про який зв'язок ти говориш? — запитав Шустер.

У ньому прокинулася цікавість. Його адвокатський мозок приготувався осмислити ту інформацію, якою збирався поділитися з ним Бродриб, і дати їй належну оцінку.

— Я ніяк не можу точно пригадати, як звали ту дівчину. Її ім'я було якось пов'язане чи то з надією, чи то з вірою, чи то з істиною. Ага, нарешті згадав. Її звали Вериті. Вериті Гант, якщо не помиляюся. Вона була не першою дівчиною, яку там убили. Її труп знайшли в канаві, миль за тридцять від того місця, де вона зникла. Вона пролежала мертвою півроку. Здається, її було задушено, а голова й обличчя в неї були спотворені — щоб її не можна було пізнати, так вважала поліція, але її однаково впізнали. Одяг, сумочка, прикраси — якась родимка або шрам. О так, її особу встановили без проблем…

— Здається, потім був гучний судовий процес, чи не так?

— Атож. Майкла також підозрювали в убивстві ще трьох дівчат протягом останнього року. Але докази були слабкими щодо інших смертей, тож поліція зосередила свою увагу на цьому — тут доказів вистачало. До того ж хлопець уже мав погану славу. Давніші випадки брутальних нападів і зґвалтувань. Ну, ми то добре знаємо, що таке зґвалтування сьогодні. Мати наказує дівчині висунути проти хлопця звинувачення в зґвалтуванні навіть у тих випадках, коли дівчина сама запрошує його до себе додому, бо мати, мовляв, на роботі, а батько поїхав у відпустку. І не заспокоїться доти, доки не затягне його до ліжка. Але потім мати, як я вже сказав, примушує дочку назвати це зґвалтуванням. Проте річ не в цьому, — провадив Бродриб. — Мені спало на думку, а чи не пов'язані між собою ці події в якийсь дивний спосіб. Я

подумав, що доручення, яке Рейфаєл накинув міс Марпл, може мати якийсь стосунок до Майкла.

— Його визнали винним, чи не так? І засудили до довічного ув'язнення?

— Не пам'ятаю точно — це було так давно. Можливо, йому зменшили термін, пославшись на "обмежену осудність"?

— Отже, Вериті Гантер чи Гант навчалася в тій самій школі? У тій школі, де директоркою була Елізабет Темпл? Але вона вже не навчалася у школі, коли її вбили, чи не так? Наскільки я пам'ятаю — ні.

— Ні, не навчалася. На той час їй уже виповнилося вісімнадцять чи дев'ятнадцять років, і вона жила чи то з родичами, чи то з друзями своїх батьків, чи щось у такому дусі. Гарний дім, гарні люди, гарна дівчина, судячи з усіх розповідей. Дівчина тієї породи, про яку родичі завжди розповідають: "Вона була дуже скромною, досить сором'язливою, не заводила стосунків із незнайомцями й не мала сумнівних приятелів". Родичі ніколи нічого не знають про тих хлопців, із якими зустрічається дівчина. Дівчата ретельно пильнують, щоб вони нічого не знали. А розповідають, що молодий Рейфаєл мав велику популярність у дівчат.

— Ніхто ніколи не сумнівався в тому, що це зробив він? — запитав Шустер.

— Анітрохи. Хоч свідки наговорили чимало брехні. Було б ліпше, якби його адвокат узагалі не дозволив йому давати свідчення. Чимало з його друзів давали йому алібі, які потім не підтвердилися, якщо ти розумієш, про що я кажу. Усі його приятелі виставили себе в ролі очевидних брехунів.

— А що ти думаєш про ту історію, Бродрибе?

— О, я нічого, власне, не думаю, — сказав Бродриб. — Я лише замислився над тим, чи смерть тієї жінки якось не пов'язана з нею.

— У який спосіб?

— Я подумав про ті великі камені, які котяться вниз по схилах і падають комусь на голову. Це суперечить законам природи. Мій досвід підказує, що великі камені залишаються зазвичай там, де вони є.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

ВЕРИТІ

I

— Вериті, — сказала міс Марпл.

Елізабет Маргарет Темпл померла учора ввечері. Її смерть була мирною. Міс Марпл, знову сидячи на тлі злинялого чинцу вітальні у Старому Маєтку, відклала вбік рожеву кофтину для немовляти, яку плела раніше, і натомість заходилася плести трикотажний фіолетовий шарф. Цей напівжалобний колір, в уявленні міс Марпл, відповідав раннім вікторіанським ідеям про те, як повинна поводитися людина перед лицем трагедії.

Попереднє розслідування в судовому порядку мало відбутися наступного дня. Поговорили також зі священиком, і він погодився відправити заупокійну службу відразу, щойно все буде готове. Головний клопіт із приготування до похорону взяли на себе службовці похоронної контори, відповідно вдягнені, з належним виразом жалоби на обличчях, перебуваючи в постійному контакті з поліцією. Допит свідків було призначено на одинадцяту ранку. Учасники екскурсії погодилися взяти участь у судовому засіданні з попереднього розгляду справи. А кілька з

них зголосилися також залишитися надовше, щоб бути також присутніми на заупокійній службі.

Місіс Ґлін відвідала "Золотий кабан" і вмовила міс Марпл повернутися до Старого Маєтку й побути там доти, доки вона нарешті зможе приєднатися до екскурсії.

— Там ви зможете принаймні заховатися від репортерів.

Міс Марпл щиро подякувала всім трьом сестрам і прийняла запрошення.

Автобусна екскурсія мала бути продовжена після заупокійної служби. Спершу вони поїдуть до Саут-Бідстоуна, за тридцять п'ять миль звідси, де був першокласний готель, запланований як місце однієї із зупинок. Після цього екскурсія відбуватиметься згідно з програмою.

Проте міс Марпл розуміла, що деякі люди, певно, відмовляться від подальшої подорожі й повернуться додому або поїдуть кудись-інде, відокремившись від екскурсії. Можна було знайти аргументи на користь обох рішень. Покинути екскурсію, обтяжену тепер сумними спогадами, чи й далі втішатися видовищами, за які вже заплачено і які урвалися лише внаслідок одного з тих прикрих нещасливих випадків, які можуть статися під час будь-якої поїздки чи подорожі. Багато залежатиме, подумала міс Марпл, від висновків, до яких прийде розслідування.

Міс Марпл, обмінявшись кількома належними репліками у стосунку цієї події зі своїми трьома господинями, цілком переключила увагу на нитки з фіолетової вовни й поринула в роздуми про наступну лінію свого розслідування. Ось так і сталося, що, не відриваючи пальців від роботи, вона промовила лише одне слово — "Вериті". Кинувши його, як той, хто кидає у струмок камінь лише для того, щоб подивитись, як розійдуться на воді кола. Чи це ім'я щось означає для її господинь? Воно могло щось для них означати, а могло й ні. Потім, коли вона приєднається до інших

учасників екскурсії в їхньому готелі сьогодні ввечері, під час вечері, яку там буде влаштовано, вона спробує з'ясувати й там, чи матиме це слово якийсь ефект. Вона подумала, що це було останнє або майже останнє слово з тих, які промовила у своєму житті Елізабет Темпл. Саме тому міс Марпл (її пальці при цьому не перестали снувати над плетінням, бо їй не було потреби на нього дивитися, вона могла читати книжку або розмовляти тоді, як її пальці, хоч трохи й покручені ревматизмом, не припиняли своїх точно розрахованих рухів), саме тому вона й кинула у простір це ім'я — "Вериті".

Так само, коли людина кидає у воду камінь, він може спричинити брижі, сплеск — або нічого. Безперечно, тут мала бути якась реакція. Атож, вона не могла помилитися. Хоч на її обличчі не було ніякого виразу, гострі очі пильно спостерігали за трьома жінками водночас, вона тренувала себе так робити вже багато років, навіть у тих випадках, коли їй хотілося постежити за своїми сусідами десь у церкві, на зборах у школі або під час інших громадських заходів у Сент-Мері-Мід, коли їй важливо було зібрати якісь нові відомості або цікаві плітки.

Місіс Ґлін випустила книжку, яку тримала в руках, і глянула на міс Марпл із легким подивом. Вона, либонь, здивувалася тому, що це ім'я злетіло з уст міс Марпл, а не тому, що вона його почула.

Клотільда відреагувала інакше. Її голова підсмикнулася вгору, вона нахилилася трохи вперед, потім подивилася, але не на міс Марпл, а через кімнату, у напрямку вікна. Її пальці конвульсивно зчепилися, і вона сиділа дуже тихо. Міс Марпл, хоч трохи й опустила голову, вдаючи, ніби вже на них не дивиться, помітила, що очі найстаршої із сестер наповнилися слізьми. Вона й далі сиділа дуже тихо й дозволила, щоб сльози покотилися вниз по її щоках. Клотільда не зробила спроби дістати носовичок, не промовила жодного слова. На міс Марпл справила велике враження аура горя, що утворилася навколо неї.

Реакція Антеї була зовсім іншою — швидкою, збудженою, майже радісною.

— Вериті? Ви сказали "Вериті"? Ви її знали? Ви мали на увазі Вериті Гант?

Лавінія Ґлін сказала:

— Ви говорите про ім'я чи прізвище?

— Я ніколи не чула такого прізвища, — сказала міс Марпл. — Я мала на увазі саме ім'я. Атож. Воно досить незвичайне, як мені здається. Вериті, — повторила вона замислено.

Вона дозволила, щоб клубок фіолетових вовняних ниток упав на підлогу, і розглянулася навколо з вибачливим і збентеженим виразом людини, яка усвідомлює, що зробила хибний крок, але не розуміє, як і чому це сталося.

— Пробачте... Пробачте мені. Я сказала щось таке, чого мені не слід було казати? Я зробила це лиш тому...

— Ні, усе гаразд, — сказала місіс Ґлін. — Просто річ у тому, що ми знаємо це ім'я і з ним у нас пов'язані тяжкі спогади.

— Воно просто спало мені на думку, — сказала міс Марпл усе ще тоном вибачення. — Бо це ім'я промовила бідолашна міс Темпл. Розумієте, я їздила до лікарні побачитися з нею вчора пополудні. Мене повіз туди професор Вонстед. Схоже, він думав, що я зможу — я не дуже уявляю собі, як це висловити — розбудити її в якийсь спосіб. Вона була без тями — і вони сподівалися — не те, щоб я була колись її подругою, але ми часто розмовляли з нею під час екскурсії й сиділи поруч в автобусі. Тому, можливо, він подумав, що я зможу бути корисною. Проте, боюся, я не виправдала його сподівання. Аж ніяк не виправдала. Я просто сиділа біля її ліжка й чекала, а потім вона промовила одне слово чи два, та вони, як мені здалося, нічого не означали. Але нарешті, коли мені вже треба було йти, вона розплющила очі, подивилася на мене — я

не знаю, може, вона прийняла мене за когось іншого — і промовила це слово. Вериті! І немає нічого дивного в тому, що воно застрягло в моїй свідомості, а надто пригадалося тоді, коли вона померла вчора ввечері. Схоже, це було ім'я людини, про яку вона чомусь думала в останні години свого життя. Але, можливо, у ту мить вона просто думала про правду. Адже "вериті" й означає істину або правду, чи не так?

Вона перевела погляд із Клотільди на Аавінію, із Лавінії на Антею.

— Так звали дівчину, яку ми знали, — сказала Лавінія Ґлін. — Ось чому це так приголомшило нас.

— Бо вона померла жахливою смертю, — додала Антея.

Клотільда сказала своїм глибоким голосом:

— Антеє! Нема потреби повертатися до цієї історії.

— Але ж усі знали її дуже добре, — сказала Антея. Вона подивилася на міс Марпл. — Я подумала, що ви могли її знати, бо ви знали містера Рейфаєла. Я маю на увазі те, що він написав нам про вас, а отже, ви мусили знати його. І я подумала, що, можливо, він про все це вам розповів.

— Пробачте мені, — сказала міс Марпл. — Думаю, я не зовсім добре розумію, про що ви говорите.

— Вони знайшли її тіло в канаві, — сказала Антея.

Антею годі було стримати, якщо вже вона розійшлася, подумала міс Марпл. Але вона також подумала, що балакучість Антеї підсилювала напругу, у якій перебувала Клотільда. Вона тепер дістала хусточку спокійним, неуважним рухом. Витерла з очей сльози й випросталася, сидячи на стільці з глибоким і трагічним виразом в очах.

— Вериті, — сказала вона, — була дівчиною, яку ми дуже любили. Вона жила тут протягом певного часу. Вона була дуже мені дорога.

— І вона також любила тебе, — сказала Лавінія.

— Її батьки були моїми друзями, — сказала Клотільда. — Вони загинули в авіаційній катастрофі.

— Вона навчалася у школі у Фелоуфілді, — пояснила Лавінія. — Мабуть, саме тому міс Темпл і згадала про неї.

— О, я тепер розумію, — сказала міс Марпл. — Це та сама школа, де міс Темпл була директоркою? Я часто чула про Фелоуфілд, звичайно. Це дуже добра школа, чи не так?

— Атож, — сказала Клотільда. — Вериті навчалася там. Після того як її батьки загинули, вона оселилася в нас на той час, поки мала вирішити, що робитиме в майбутньому. Їй було вісімнадцять чи дев'ятнадцять років. Вона була дуже милою дівчиною, дуже приязною і дуже лагідною. Вона хотіла стати медсестрою, але в неї були чудові здібності, і міс Темпл наполягала, щоб вона пішла навчатися до університету. Тож вона готувалася до вступу в університет і відвідувала приватні уроки, коли сталася та жахлива подія.

Вона відвернула обличчя.

— Мені більше не хотілося б про це говорити.

— Звичайно, я розумію вас, — сказала міс Марпл. — Пробачте мені, що я торкнулася цієї трагедії. Я не знала. Я… не чула. Я, розумієте…

Її белькотіння ставало дедалі незв'язнішим.

II

Увечері міс Марпл довідалася трохи більше. Місіс Ґлін увійшла до її спальні, коли вона перевдягалася, щоб вийти й приєднатися до інших у готелі.

— Я вирішила прийти й розповісти вам трохи більше, — сказала місіс Ґлін, — про… про дівчину Вериті Гант. Звичайно, ви не могли знати, що наша сестра Клотільда любила її глибокою любов'ю, і її смерть стала для сестри тяжким ударом. Ми намагаємося ніколи про неї не згадувати, якщо можемо оминути цю тему, але думаю, буде ліпше, якщо я вам розповім про все, і ви все зрозумієте. Певно, Вериті, нічого нам не розповівши, близько познайомилася з небажаним — більше, аніж небажаним, бо він виявився небезпечним, — молодиком, який уже мав неприємності з правосуддям. Одного разу він відвідав нас, коли був тут проїздом. Ми знали його батька дуже добре. — Вона на мить замовкла. — Я думаю, що ліпше буде розповісти вам усю правду, якщо ви її не знаєте, а схоже, ви її не знаєте. То був син містера Рейфаєла, Майкл…

— О Боже, — сказала міс Марпл. — Ні, я не пригадую його імені, але я чула, що в містера Рейфаєла був син… не дуже задовільної поведінки, як мені казали.

— Набагато гірше, — сказала місіс Ґлін. — Він завжди мав із Майклом великий клопіт. Раз чи двічі хлопця притягували до суду за різні правопорушення. Одного разу то була спроба зґвалтування дівчини підліткового віку, другого — щось подібне. Як на мене, то судді ставляться надто поблажливо до таких вчинків. Вони не хочуть руйнувати університетську кар'єру молодика. А тому обмежуються якимсь умовним покаранням — я забула, як вони це називають, але якось так. Якби таких хлопців відразу садовили до в'язниці, то, певно, надалі вони б стали жити іншим життям. А той, про кого я вам розповідаю, і крав, і вдавався до грабунку, і підробляв чеки — одне слово, був довершеним мерзотником. Ми дружили з його матір'ю. Їй пощастило, думаю, бо вона померла молодою і не встигла побачити, до

яких крайнощів дійшов її син. Як на мене, то містер Рейфаєл робив усе, що міг. Намагався знайти для сина якусь роботу, сплачував за нього штрафи — й усе таке. Але думаю, Майкл завдавав йому великої прикрості, хоч він і намагався вдавати байдужого — мовляв, це лише одна з неприємностей, яких у житті не уникнути. Напевне, вам уже хтось розповідав, що певний час тому в цій місцевості був справжній вибух убивств та насильства. І не тільки в нашому селі та найближчих околицях, а й за двадцять чи навіть за п'ятдесят миль звідси. А одне чи два вбивства сталися десь за сотню миль, принаймні, так підозрювала поліція. Та скидалося на те, що ми перебували в самому епіцентрі тих подій. Хай там як, але одного дня Вериті пішла навідати одну зі своїх подруг — і не повернулася. Ми звернулися до поліції, поліція оголосила розшук, вони обшукали всю навколишню місцевість, але не знайшли жодного сліду від неї. Ми публікували оголошення в газетах, вони публікували оголошення в газетах, і зрештою поліція дійшла висновку, що вона втекла з якимсь хлопцем. Пішла чутка про те, що її бачили з Майклом Рейфаєлом. На той час поліція вже пильно стежила за Майклом, підозрюючи його у скоєнні деяких злочинів, хоч прямих доказів у них і не було. Розповідали, ніби Вериті бачено — її описували за одягом, у якому вона була, та іншими зовнішніми ознаками — у товаристві молодика, схожого на Майкла, а також у машині, що за своїм описом відповідала його машині. Але інших доказів поліція не мала доти, доки не було знайдено її тіло, через півроку, за тридцять миль звідси, у досить глухій місцевості, зарослій лісом. Вона лежала там на дні канави, прикидана камінням і землею. Клотільду викликали для впізнання тіла — і то справді була Вериті. Вона була задушена, а її обличчя спотворене. Клотільда так ніколи й не опам'яталася від того удару. Вона впізнала дівчину, бо знайшла певні ознаки на її тілі — родимку й давній шрам, а також, звичайно, впізнала одяг і речі, що були в її сумочці. Міс Темпл дуже любила Вериті. Тому, певне, і подумала про неї, перед тим як померти.

— Пробачте мені, — сказала міс Марпл. — Мені справді дуже й дуже прикро. Скажіть вашій сестрі, що я нічого не знала. Не мала жодного уявлення.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

ПОПЕРЕДНЄ РОЗСЛІДУВАННЯ

I

Міс Марпл повільно йшла вулицею села в напрямку Ринкового майдану, де в одній із будівель георгіанської доби мало відбутися попереднє розслідування смерті Елізабет Темпл. Вона подивилася На свій годинник. У неї ще залишалося добрих двадцять хвилин, і вона вирішила зазирнути до крамниць. Зупинилася перед крамницею, де продавали дитячі кофтинки, і зазирнула досередини, постоявши там кілька хвилин. Дівчина-продавець обслуговувала покупця, примірюючи вовняні жакетики на двох дітлахів. Трохи осторонь, за прилавком, стояла жінка старшого віку.

Міс Марпл увійшла до крамниці, підійшла до старшої продавщиці й дістала моток рожевої вовни. Вона пояснила, що в неї закінчується вовна такого кольору, а їй ще треба доплести маленький жакет. Продавщиця досить швидко дібрала для неї нитки потрібного кольору, потім показала ще кілька зразків іншого кольору, які дуже сподобалися міс Марпл, а потім дві жінки розговорилися. Розмова, звісно, почалася з нещасливого випадку, який щойно тут стався. Місіс Мерипіт, якщо прізвище старшої жінки відповідало тому, яке було написане на вивісці над крамницею, була надзвичайно стривожена цим випадком і стала нарікати на те, як важко переконати місцеву владу, щоб та належно подбала про безпеку навколишніх стежок і доріг.

— Ви ж розумієте, дощі підмивають камені, і вони починають скочуватися вниз. Пам'ятаю, одного року великі камені скочувалися аж тричі — і ми мали три нещасливі випадки. Один хлопець урятувався від смерті дивом, а потім, десь через півроку такий камінь зламав руку одному чоловікові, а третьою жертвою стала стара й нещасна місіс Вокер. Вона була сліпа й майже зовсім глуха. Вона нічого не чула, бо

інакше могла б ухилитися, розповідають люди. Хтось побачив, як котиться камінь, і їй гукнули, щоб вона стереглася, але люди були надто далеко від неї, щоб підбігти й допомогти. Так вона там і загинула.

— Як це сумно, — сказала міс Марпл, — як трагічно. Такі події не скоро забуваються, правда ж?

— Ні, звичайно. Думаю, коронер про це сьогодні згадає.

— Та певно, що згадає, — сказала міс Марпл. — Природа буває до нас жорстокою, але іноді люди самі стають винуватцями таких нещасливих випадків, зумисне розхитуючи камені та штовхаючи їх униз. Таке трапляється.

— Справді є хлопці, на все здатні. Але в нас нібито нічого подібного досі не було.

Міс Марпл перевела розмову на тему пуловерів. Яскравих, кольорових пуловерів.

— Мені потрібен пуловер не для себе, а для одного з моїх двоюрідних онуків, — сказала вона. — Він хоче мати пуловер з високим відкладним коміром і дуже яскравого кольору, він такі любить.

— Атож, вони сьогодні й справді полюбляють яскраві кольори, — погодилася з нею місіс Мерипіт. — Та це не стосується джинсів. Джинси вони хочуть мати чорні або темно-сині. Але вище пояса вони воліють носити щось яскраве.

Міс Марпл захотіла мати яскравий пуловер у червону й чорну клітинку. У крамниці був досить великий вибір пуловерів та светрів, але в червону та чорну клітинку не знайшлося жодного. Більше того, як з'ясувалося, пуловери такого забарвлення останнім часом узагалі сюди не надходили. Переглянувши цілу купу, міс Марпл наготувалася йти, але

спершу хотіла трохи побазікати про ті вбивства, які були в цій частині світу раніше і про які вона чула.

— Вони спіймали зрештою того хлопця, — сказала місіс Мерипіт. — То був хлопець досить приємний на вигляд, і ніхто б не подумав, що він на таке здатний. Він здобув також добру освіту та виховання. Навчався в університеті й усе таке. Кажуть, батько в нього був дуже багатий. Але хлопець мав негаразди з головою, кажуть. Його не заслали до божевільні й, мабуть, дарма цього не зробили, бо, думаю, він був справжнім психом, адже від його руки загинули чи то п'ять, чи то шість дівчат, так вони казали. Поліція допитувала багатьох молодиків, що жили в цій місцевості. Одним із них був Джофрі Ґрант, і спершу підозра впала саме на нього. Він завжди був дивним, ще зі своїх дитячих літ. Перехоплював малих дівчаток, які йшли до школи, частував їх цукерками, а потім пропонував прогулятися з ним за село, помилуватися квітами або щось у такому дусі. Атож, поліція мала сильні підозри щодо нього. Але то був не він. Вони підозрювали також Берта Вільямса, але той принаймні у двох випадках був десь у зовсім іншому місці — вони називають це алібі, — тож і його відпустили. А потім нарешті черга дійшла до того, я забула, як його звали — чи то Люк, чи то Майк. Він був гарний хлопець, я вже казала, але мав дуже погану славу. Його звинувачували в крадійстві, підробці чеків, у всьому такому. А двічі звинуватили також у батьківстві, я не маю на увазі справжнє батьківство, але ви розумієте, про що я кажу. Я кажу про ті випадки, коли дівчина вагітніє. Вони тоді притягують хлопця до суду й примушують його платити. Так от, до того випадку від нього вже завагітніли двоє дівчат.

— А та дівчина теж була вагітна?

— О так, була. Спершу, коли тіло було знайдене, ми подумали, що воно належить Норі Брод. То була племінниця місіс Брод, яка живе внизу, біля млина. О, та любила бігати за хлопцями. Вона так само зникла з дому, і ніхто не знав, куди вона поділася. Тож коли через півроку знайшли труп, усі подумали спершу, що то вона.

— Але то була не вона?

— Ні, то була зовсім інша дівчина.

— А тіло Нори Брод знайшли коли-небудь?

— Ні. Думаю, колись знайдуть, але поліція дійшла висновку, що його кинули в річку. Проте ми ніколи нічого не знаємо наперед, чи не так? Ми ніколи не знаємо, що може вивернути плуг на полі абощо. Якось мені довелося побачити в музеї цілий скарб, знайдений десь у східних графствах. Його викопали просто посеред зораного поля. Там були золоті кораблики й величезні золоті тарелі. Тож ми ніколи нічого не знаємо. Будь-якого дня ти можеш викопати або труп, або золотий таріль. Золотий таріль, який пролежав під землею кількасот років, або труп, який пролежав там три або чотири роки, як, наприклад, тіло Мері Аукас, що зникла чотири роки тому, кажуть вони. Її знайшли десь біля Рейґейта. О Господи, як тяжко говорити про все це! Сумне наше життя. Сумне й багате на несподіванки. Ти ніколи не знаєш, що чекає на тебе попереду.

— Але тут було вбито ще одну дівчину, чи не так? — сказала міс Марпл.

— Ви маєте на увазі оту, чиє тіло знайшли і спершу подумали, що воно належить Норі Брод, але воно належало не їй? Атож. Я вже забула, як її звали. Щось пов'язане з надією, а може, любов'ю. Одне з таких імен, якщо ви розумієте, про що я кажу. Такі імена були дуже поширені у вікторіанські часи, але сьогодні їх почуєш рідко. Вона жила в Старому Маєтку. Її взяли туди після того, як її батьки загинули.

— Я чула, її батьки втратили життя в якійсь катастрофі?

— Саме так. Літак, у якому вони летіли до Іспанії, чи Італії, чи кудись туди, упав і розбився.

— І ви кажете, дівчинку взяли до Старого Маєтку? Вони були її родичами?

— Я не знаю, чи були вони її родичами, але місіс Ґлін — так її тепер називають — була, здається, великою подругою її матері чи щось у такому дусі. Щоправда, місіс Ґлін вийшла заміж і поїхала жити за кордон, але міс Клотільда — це найстарша з них, темноволоса — дуже прихилилася до дівчини. Вона возила її за кордон, до Італії, Франції, в інші цікаві подорожі, навчала її друкарського ремесла й стенографії та всіляких видів мистецтва. Вона дуже здібна до мистецтва, це я про міс Клотільду кажу. О, вона дуже любила ту дівчину. Вона пережила тяжке горе, коли та зникла. На відміну від міс Антеї…

— Міс Антея серед них наймолодша, так?

— Так. Кажуть люди, ніби вона трохи не при собі. Часто можна бачити, як вона йде, розмовляючи сама із собою і якось дивно хитаючи головою. Діти, буває, її лякаються. Кажуть, її вчинки іноді здаються дуже дивними. Я не знаю. У селі можна почути все, що завгодно, ви ж знаєте. Двоюрідний дід трьох сестер, який тут жив раніше, був теж трохи дивним. Любив постріляти з револьвера в саду. Без жодної на те причини, як усі вважають.

Дуже пишався тим, що він чудовий снайпер, хоч я й не знаю, що таке снайпер.

— А міс Клотільда не відзначається якимись дивацтвами?

— О ні, вона дуже розумна жінка. Знає латину й грецьку, наскільки мені відомо. Вона хотіла навчатися в університеті, але їй довелося доглядати матір, яка була інвалідом протягом тривалого часу. То вона дуже любила ту дівчину, ніяк не можу пригадати її ім'я. Дуже любила і ставилася до неї, наче до рідної дочки. А потім з'являється той молодик, як там пак його звали, Майклом, здається, й одного дня дівчина просто

зникає з дому, нікому не сказавши жодного слова. Мені не відомо, чи міс Клотільда знала, що дівчина вже вагітна.

— Але ви знали, — сказала міс Марпл.

— О, я маю великий досвід. Я завжди бачу, коли дівчина опиняється в такому становищі. Це відразу впадає в око. І річ не тільки в тому, що живіт у неї круглішає, як ви могли б сказати, але в неї змінюється також колір очей, і вона починає ходити й сидіти інакше, і вряди-годи вона не може приховати, що її нудить. "От і ще одна влипла", — подумала тоді я. Міс Клотільда мусила поїхати, щоб допомогти поліції з'ясувати, кому належить знайдене тіло. Не знаю, як вона тоді витримала. Протягом багатьох тижнів по тому її не можна було впізнати — так вона змінилася з горя. Дуже вона любила ту дівчину.

— А що ота інша — міс Антея?

— Хоч як це дивно, але вона мала такий вигляд, ніби була задоволена — бігме, була задоволена. Не дуже гарна картина, правда ж? Такий вираз обличчя нерідко помічали в дочки Пламера, власника ферми. Вона любила ходити дивитися, як колють свиню. Її це дуже тішило. Дивні речі можна іноді спостерігати в родинах.

Міс Марпл попрощалася зі своєю співрозмовницею, побачила, що має ще десять хвилин, і пішла на пошту. Пошта та універмаг Джоселін Сент-Мері виходили на Ринковий майдан.

Міс Марпл увійшла на пошту, купила кілька марок, продивилася листівки, а потім перевела увагу на виставлені там книжки в паперових обкладинках. За поштовим прилавком стояла літня жінка з досить кислим обличчям. Вона допомогла міс Марпл зняти книжку з дротяної підставки, на яких вони стояли.

— Вони іноді тут заплутуються. Люди ставлять їх трохи криво, як бачите.

У ці хвилини на пошті не було більше нікого. Міс Марпл із відразою подивилася на першу сторінку обкладинки, де була зображена гола дівчина з плямами крові на обличчі, над якою нахилився моторошний на вигляд убивця із закривавленим ножем у руці.

— Не люблю я ці сьогоднішні жахіття, — сказала вона.

— Вони заходять надто далеко зі своїми обкладинками, — сказала місіс Вініґер. — Кому такі картинки можуть подобатися? Забагато насильства, я сказала б.

Міс Марпл узяла другу книжку. "Що трапилося з Крихіткою Джейн", — прочитала вона.

— О Боже, у якому сумному світі ми живемо.

— О так, звичайно. У вчорашній газеті я прочитала, як одна жінка залишила свою дитину біля супермаркету, а тоді з'явилася інша й покотила дитину у візку геть. І ніхто не знає, навіщо вона це зробила. Поліція, звичайно, спіймала її. Усі вони мають звичай казати одне й те саме, незалежно від того, на чому їх зловлять — на крадіжці товарів із супермаркету чи на крадіжці чужої дитини. Я не знаю, що на мене найшло, кажуть вони.

— Може, вони й справді не знають, — припустила міс Марпл.

— Розкажіть це комусь іншому, — не погодилася з нею місіс Вініґер.

Міс Марпл розглянулася навкруги — на пошті досі нікого не було. Вона підійшла до вікна.

— Якщо ви можете приділити мені хвилину або дві, то я попросила б вас відповісти на одне моє запитання, — сказала міс Марпл. — Я, здається, вчинила одну велику дурницю. Останнім часом я роблю так багато помилок. Я надіслала посилку на адресу однієї доброчинної організації. Послала їм одяг — пуловери та дитячі вироби з вовни. Я запакувала посилку, написала на ній адресу й здала її на пошту, але тільки сьогодні вранці до мене несподівано дійшло, що адреса, яку я написала, була помилковою. Я не думаю, що у вас зберігається список адрес відісланих посилок — але, можливо, хтось її запам'ятав. Я хотіла відіслати свою посилку в Товариство допомоги лондонським докерам.

Місіс Вініґер відчула бажання допомогти цій старій, розгубленій і безпорадній жінці.

— Ви самі приносили посилку?

— Ні, не сама. Я нині гостюю в Старому Маєтку, й одна із сестер, місіс Ґлін, здається, сказала, що вона або сестра, її віднесуть. Я була дуже вдячна їй…

— Дайте-но я подумаю. Це було у вівторок, так? Посилку принесла не місіс Ґлін, а наймолодша із сестер, Антея.

— Так, так, думаю, це було саме в той день…

— Я добре пам'ятаю ту посилку. У досить великому ящику, але не дуже важка, якщо не помиляюся. Але вона була відіслана не в Товариство допомоги докерам, таку адресу я запам'ятала б. Ага, тепер згадала, що там було написано. Посилка була адресована превелебному Метьюзу — у Доброчинну лігу допомоги вовняним одягом убогим жінкам та дітям Іст-Гема.

— А, справді, — міс Марпл з'єднала пальці рук і зітхнула з великою полегкістю. — Як добре, що ви запам'ятали — тепер я розумію, чому я

припустилася тієї помилки. На Різдво я посилала деякі речі Іст-Гемській лізі у відповідь на їхній заклик допомогти їм плетеними речами й, мабуть, тепер автоматично переписала їхню адресу зі свого записника. Повторіть її мені, будь ласка.

І вона ретельно записала названу жінкою адресу до свого маленького нотатника.

— Проте, боюся, ми вже відіслали посилку…

— Та нічого, адже я можу написати їм, пояснити свою помилку й попросити переслати посилку в Товариство допомоги докерам. Дуже й дуже вам дякую.

Міс Марпл покинула пошту.

Місіс Вініґер продала марки наступному покупцеві й зауважила вбік, звертаючись до однієї зі своїх колег:

— Бідолашна старенька. Либонь, у неї часто виникає така плутанина в голові.

Міс Марпл вийшла з дверей пошти й зіткнулася з Емліном Прайсом та Джоаною Кроформ.

Вона помітила, що Джоана бліда й чимось стурбована.

— Я маю давати свідчення, — сказала вона. — І не знаю, про що вони мене запитуватимуть. Так боюся. Не подобається мені все це. Адже я вже розповіла сержантові поліції про те, що ми бачили.

— Не треба так хвилюватися, Джоано, — сказав Емлін Прайс. — Це лише попереднє розслідування коронера. Він приємний чоловік, доктор

наук, якщо не помиляюся. Він лише поставить тобі кілька запитань, і ти скажеш йому, що бачила.

— Ти теж це бачив, — сказала Джоана.

— Атож, бачив, — погодився Емлін. — Принаймні, я бачив, що там, нагорі, хтось був. Там, де стриміли оті великі камені. А тепер ходімо, Джоано.

— Вони прийшли й обшукали наші кімнати в готелі, — сказала Джоана. — Вони запитали нашого дозволу, але в них був ордер на обшук. Вони обнишпорили кімнати й переглянули наш багаж.

— Мабуть, вони шукали той пуловер у червону й чорну клітинку, який ви описали. Хай там як, а турбуватися вам нема чого. Якби у вас був пуловер у червону й чорну клітинку, то ви, звичайно, не стали б розповідати про нього, чи не так? Але ви ж таки там бачили це поєднання чорного та червоного кольорів?

— Я не знаю, — сказав Емлін Прайс. — Я не дуже добре тямлю в кольорах. Я тільки знаю, що то був яскравий колір.

— Вони нічого в нас не знайшли, — сказала Джоана. — Зрештою, ми взяли із собою не так багато речей. Навіщо обтяжувати себе, коли ти їдеш на автобусну екскурсію? Та й ні в кого іншого з нашого товариства нічого подібного не було. Я ніколи не бачила, щоб хтось із наших носив такий пуловер. Принаймні, досі не носив. А ти когось бачив?

— Ні, не бачив, але я не переконаний у тому, що міг би це помітити, якби навіть бачив, — сказав Емлін Прайс. — Я не завжди вмію відрізнити червоний колір від зеленого.

— Авжеж, ти не розрізняєш кольорів, — сказала Джоана. — Я це вже помітила раніше.

— Коли помітила?

— Мій червоний шарф. Я запитала, чи ти його не бачив де— небудь. Ти сказав, що ти десь бачив зелений шарф, і приніс мені мій червоний. Я забула його в їдальні. Але ти так і не зрозумів, що він червоний.

— Хай і так, але не кажи більше, що я не розрізняю кольорів. Мені це якось неприємно чути.

— Чоловіки частіше бувають дальтоніками, ніж жінки, — сказала Джоана. — Це одна з тих властивостей, які пов'язані з різницею між статями, — додала вона з ерудованим виглядом. — Жінки лише передають її своїм чоловічим нащадкам.

— Ти так говориш, ніби це якась погана хвороба, — сказав Ем— лін Прайс. — Ну от, ми й прийшли.

— Схоже, ти навіть задоволений, що нас сюди викликали, — сказала Джоана, коли вони йшли нагору сходами.

— Мабуть, і справді. Я ніколи не був присутній на попередньому розслідуванні. А робити щось уперше завжди цікаво.

II

Доктор Стоукс був чоловіком середнього віку із сивим волоссям та в окулярах. Спершу зачитали свідчення поліції, потім оголосили результати медичного огляду з усіма технічними подробицями струсу мозку, що спричинив смерть. Місіс Сендбурн надала детальні відомості про автобусну екскурсію, про подорож, організовану і здійснену в той день, і розповіла подробиці того фатального випадку. Хоч міс Темпл і була вже немолода, сказала вона, проте вона ходила дуже енергійно та швидко. Їхня група йшла добре відомою широкою стежкою, яка обкручувалася навколо пагорба й вела до старої церкви, збудованої

посеред цієї поросло вересом пустки за часів королеви Єлизавети, щоправда, згодом її не раз перебудовували. На сусідньому узвишші стоїть так званий Меморіал Бонавентури. Підійматися там досить круто, і люди, як правило, роблять це кожен у своєму темпі. Ті, хто молодший, нерідко вибігають наперед, досягаючи вершини набагато раніше, ніж інші. Люди старшого віку намагаються не поспішати. Сама вона зазвичай іде останньою, щоб у разі потреби запропонувати дуже стомленим людям повернути назад, якщо вони захочуть. Міс Темпл, згідно з її розповіддю, розмовляла з подружжям Батлерів. Хоч їй і було понад шістдесят років, її дещо дратувала їхня повільна хода, тож вона їх випередила, зникла за одним із поворотів і дуже швидко пішла вперед, як не раз робила й раніше. Вона була схильна втрачати терпець, чекаючи, поки супутники її наздоженуть, і воліла йти у власному темпі. Потім спереду почувся крик, і місіс Сендбурн та інші побігли вперед, завернули за поворот стежки й побачили, що міс Темпл лежить на землі. Вони відразу зрозуміли, що великий камінь зірвався зі схилу вище від них, де в землі стриміло ще кілька таких каменів, покотився вниз і вдарив міс Темпл, коли вона йшла стежкою. Несподіваний і трагічний нещасливий випадок.

— А у вас не виникло сумніву, що то був не просто нещасливий випадок?

— Та, власне, ні. Я не дуже собі уявляю, щоб це міг бути не просто нещасливий випадок.

— Ви нікого не бачили вгорі на схилі пагорба?

— Ні. Ми йшли головною стежкою, але, звісно, люди нерідко блукають по схилах навколо вершини. Проте того дня я нікого вгорі не бачила.

Наступною викликали Джоану Крофорд. З'ясувавши, як її звати та скільки їй років, доктор Стоукс запитав:

— Ви йшли окремо від головної групи?

— Атож, ми покинули стежку. Ми обходили пагорб трохи вище за схилом.

— Ви йшли не сама-одна?

— Ні, не сама-одна. Я йшла з містером Емліном Прайсом.

— А ще хтось із вами був?

— Ні. Ми розмовляли й милувалися квітами — там росла одна чи дві квітки. Вони здалися нам трохи незвичайними. Емлін захоплюється ботанікою.

— Ви зникли з поля зору головної групи?

— Вони часом нас бачили, а часом — ні. Вони йшли головною стежкою — тобто трохи нижче від нас.

— Ви бачили міс Темпл?

— Думаю, що так. Вона йшла попереду інших, і я, здається, побачила, як вона випередила їх і завернула на повороті стежки, після чого ми втратили її з виду, бо вона заховалася за виступом пагорба.

— Ви бачили когось угорі над собою, на схилі пагорба?

— Так. Саме в тому місці, де в землі стриміло чимало великих каменів. На схилі пагорба є така ділянка, де їх особливо багато.

— Справді, — сказав доктор Стоукс. — Я знаю, про яке місце ви говорите. Там стирчать великі уламки граніту. Люди називають їх Валахами, часом — Великими Валахами.

— Можливо, здалеку вони й справді здаються схожими на баранів, але ми були не так далеко від них.

— І ви побачили когось там, угорі?

— Так. Хтось був посеред тих каменів і нахилявся над ними.

— Ви думаєте, він їх розхитував?

— Атож. Саме так я подумала і здивувалася, навіщо він це робить. Він, як мені здалося, розхитував камінь, що стояв скраю, трохи осторонь від інших. Ті брили граніту такі великі й важкі, що зрушити їх із місця неможливо — так принаймні я думала. Але той камінь, який той чоловік (чи та жінка) намагався (чи намагалася) зіштовхнути, розхитувався, мовби крісло-гойдалка.

— Спершу ви сказали він, а тепер кажете "той чоловік або та жінка", міс Крофорд. То хто, ви думаєте, там був?

— Спершу я подумала, що то був чоловік, але потім мене взяли сумніви. Я напевне можу тільки стверджувати, що та людина була в штанях і в пуловері, то був чоловічий пуловер із високим відкладним коміром.

— А якого кольору був той пуловер?

— Досить яскравий, у чорну й червону клітинку. На голові в тієї особи був берет, із-під якого ззаду вибивалося довге волосся, схоже на волосся жінки, але воно могло належати й чоловікові.

— Безперечно, могло, — досить сухо зауважив доктор Стоукс. — Сьогодні досить важко упізнати чоловіка або жінку за їхнім волоссям. І що було далі? — запитав він.

— Далі, камінь посунувся вниз. Він перекотився через виступ скелі й почав набирати швидкість. Я сказала Емліну: "Ти знаєш, він скотиться до самого низу". Потім пролунав глухий звук удару й начебто людський крик десь унизу, але я подумала, що крик мені почувся.

— А потім?

— Потім ми трохи пробігли вперед, щоб завернути за ріг пагорба й подивитися, куди покотився камінь.

— І що ви побачили?

— Ми побачили внизу на стежці камінь, а під ним людське тіло. І побачили, як до каменя біжать люди, з-за рогу пагорба.

— Крик, який ви почули, належав міс Темпл?

— Думаю, що так. А може, то закричав хтось із тих людей, що вибігли з-за повороту. О, то було жахливе видовище!

— Так, у цьому немає сумніву. А що сталося з тією особою, яку ви бачили вгорі? З чоловіком чи жінкою в червоно-чорному пуловері? Та постать усе ще була поміж каменями?

— Не знаю. Я більше не дивилася вгору. Я дивилася лише вниз, туди, де стався нещасливий випадок, і побігла з'ясувати, чи тій людині не можна якось допомогти. Здається, я все-таки один раз поглянула вгору, але там уже не було нікого, лише камені. Там багато всіляких виступів та нерівностей, і людину легко згубити з виду.

— Чи то міг бути котрийсь із учасників вашої екскурсії?

— Ой, ні. Я переконана, що то не був один із нас. Я його впізнала б, я хочу сказати, що впізнала б за одягом. Я певна, що ніхто з наших не ходив у червоно-чорному светрі.

— Дякую вам, міс Крофорд.

Потім викликали Емліна Прайса. Його розповідь практично нічим не відрізнялася від розповіді Джоани.

Були вислухані ще деякі свідчення, що, по суті, не додали якоїсь нової інформації.

Коронер зробив висновок, що почуті свідчення не дозволяють визначити причину смерті Елізабет Темпл, а тому відклав розслідування на два тижні.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

МІС МАРПЛ ЗДІЙСНЮЄ РОЗВІДКУ

I

Коли вони поверталися з попереднього розслідування до "Золотого кабана", майже ніхто не розтуляв рота. Професор Вонстед ішов поруч із міс Марпл, а що та не вміла ходити швидко, то вони трохи відстали від інших.

— Що буде далі? — нарешті запитала міс Марпл.

— Ви маєте на увазі судове розслідування чи нас із вами?

— І те, і те, — сказала міс Марпл, — бо це речі взаємопов'язані.

— Очевидно, поліція продовжить своє розслідування на підставі свідчень, що їх дали ці двоє молодих людей.

— Так.

— Подальше розслідування просто необхідне. Попереднє судове розслідування цілком слушно перенесли на два тижні. Адже коронер не мав жодних підстав оголосити вердикт смерті внаслідок нещасливого випадку.

— Звичайно, не мав, я не можу з вами не погодитися. Але що ви думаєте про їхні свідчення?

Професор Вонстед подивився на неї своїм гострим поглядом із-під навислих брів.

— А вам спало на думку щось нове, міс Марпл? — з цікавістю запитав він. — Адже нам було наперед відомо, що вони скажуть.

— Так.

— Ви, певно, хочете знати, що я думаю про цих двох, про їхні почуття й таке інше?

— Як на мене, то їхні свідчення були дуже цікавими, — сказала міс Марпл. — Надзвичайно цікавими. Пуловер у червону й чорну клітинку. Це досить важлива деталь, ви згодні? Вона мене просто вразила.

— Атож, я згоден.

Він знову вистрелив у неї своїм гострим поглядом із-під навислих брів.

— А чому це вас так сильно вразило?

— Я думаю, — сказала міс Марпл, — я думаю, що опис того пуловера може дати нам дуже цінний ключ.

Вони повернулися до "Золотого кабана". Було тільки пів на першу годину, обідати було рано, і місіс Сендбурн замовила прохолоджувальні напої. Після того як принесли херес, томатний сік та інші трунки, місіс Сендбурн визнала за потрібне зробити деякі оголошення.

— Я порадилася як із коронером, так і з інспектором Дугласом. Оскільки медичне обстеження цілком завершене, заупокійна служба відбудеться завтра в церкві об одинадцятій годині. Я ще все детально обговорю з містером Кортні, місцевим вікарієм. Тож я думаю, що доцільно продовжити нашу екскурсію післязавтра. Програму доведеться трохи змінити, адже ми втратили три дні, але я думаю, усе можна буде організувати без зайвих ускладнень. Один чи двоє учасників нашої екскурсії сказали мені, що вони воліють повернутися до Лондона, певно, залізницею. Я можу зрозуміти почуття, що схиляють їх до такого рішення, і не стану їх відмовляти. Ця смерть для всіх нас стала дуже сумною подією. Проте я досі переконана в тому, що міс Темпл загинула внаслідок нещасливого випадку. Нещасливі випадки на тій стежці траплялися й раніше, щоправда, тепер це не важко було б пояснити якимсь явищем геологічного або атмосферного характеру. Сподіваюся, розслідування буде продовжене. Звичайно, якийсь турист, прогулюючись тим схилом, міг цілком невинно розхитати один із каменів, не розуміючи, що той може скотитися на когось, хто перебуває на схилі пагорба нижче від нього. Якщо справді було так, якщо та особа зголоситься, то ця трагедія буде прояснена дуже швидко, але я згодна, що таке пояснення поки що не можна вважати остаточним. Проте дуже малоймовірно, щоб покійна міс Темпл мала ворога або когось такого, хто хотів би завдати їй шкоди. Тож я пропоную, щоб ми більше не згадували

про цей нещасливий випадок. Подальше розслідування здійснюватиме місцева влада, бо це їхній обов'язок. Я гадаю, усі ми захочемо бути присутніми на завтрашній заупокійній службі, яка відбудеться в церкві. А потім продовжимо екскурсію, і я сподіваюся, нові враження допоможуть вам оговтатися від того потрясіння, яке ми пережили. Попереду на нас чекають ще кілька дуже цікавих історичних будівель і знаменитих замків, а також чудові краєвиди.

Незабаром по тому оголосили обід, і цю тему більше не обговорювали. Тобто не зверталися до неї відкрито. Після обіду, коли всі пішли пити каву в хол, люди об'єдналися в невеличкі групи, обговорюючи свої подальші плани.

— Ви поїдете далі з екскурсією? — запитав професор Вонстед у міс Марпл.

— Ні, — сказала міс Марпл. Голос її звучав замислено. — Ні. Я думаю, те, що трапилося, вимагає від мене залишитися тут на якийсь час.

— У "Золотому кабані" чи в Старому Маєтку?

— Це залежить від того, чи дістану я запрошення пожити ще у Старому Маєтку. Сама я не стану напрошуватися, бо спершу передбачалося, що вони запросять мене на дві ночі, поки учасники екскурсії перебуватимуть у цьому готелі. Думаю, для мене буде ліпше залишитися в "Золотому кабані".

— А вам не хочеться повернутися до Сент-Мері-Мід?

— Поки що ні, — сказала міс Марпл. — Тут ще лишаються одна або дві справи, які я повинна зробити. Одну я вже зробила. — Вона зустріла його запитливий погляд. — Якщо ви поїдете з екскурсією, — сказала вона, — я вам розповім, що в мене на думці, і запропоную для вас невеличку паралельну лінію розслідування, яка може принести користь.

Про ще одну причину того, чому я хочу залишитися тут, я скажу вам пізніше. Тут є кілька розслідувань, місцевих розслідувань, які я хочу здійснити. Вони можуть не привести нікуди, тому, мені здається, ліпше не розповідати вам про них тепер. А що робитимете ви?

— Я хотів би повернутися до Лондона. Там на мене чекає термінова робота. Але якщо я зможу тут вам допомогти, то залишуся.

— Ні, — сказала міс Марпл. — Я не думаю, що ви можете чимось допомогти мені зараз. Певно, ви здійснюєте якісь власні розслідування, певно, ви хочете довести їх до кінця.

— Я поїхав у цю екскурсію для того, щоб познайомитися з вами, міс Марпл.

— Але тепер ви вже познайомилися зі мною і знаєте все те, що знаю я, або вам відомо практично все, що відомо мені, тому вам ліпше приділити більше уваги власним розслідуванням. Я це розумію. Але перш ніж ви звідси поїдете, гадаю, тут знайдуться одна або дві справи, які можуть дати результат і в яких ви, либонь, могли б мені трохи допомогти.

— Он як. Отже, ви маєте якісь здогади.

— Я пам'ятаю, що ви сказали про мій дар.

— То ви уже відчули запах зла?

— Не так легко його відчути, навіть коли воно висить у повітрі.

— А ви відчуваєте, що зло висить у повітрі?

— О, так. І дуже виразно.

— А надто після того, як померла міс Темпл, бо померла вона не внаслідок нещасливого випадку, хоч би що там думала місіс Сендбурн.

— Ні, — сказала міс Марпл. — Вона померла не внаслідок нещасливого випадку. Здається, я не розповідала вам про те, як одного разу міс Темпл сказала мені, що вона вирушила в цю подорож як на прощу.

— Це цікаво, — сказав професор. — Атож, цікаво. А вона не сказала вам, про яку прощу йдеться, куди або до кого вона їде?

— Ні, — відповіла міс Марпл. — Але якби вона прожила трохи довше й не була після свого поранення такою слабкою, вона могла б мені про це розповісти. Та, на лихо, смерть прийшла по неї надто швидко.

— Тобто про її прощу ви більше нічого не знаєте?

— Ні. Маю лише відчуття, що її прощу зупинила якась зловісна сила. Хтось не хотів допустити, щоб вона доїхала туди, куди їхала, чи дісталася до того, з ким вона хотіла зустрітися. Можна тільки сподіватися, що Провидіння проллє світло на всі ці загадки.

— Тому ви й залишаєтеся тут?

— Не тільки тому, — сказала міс Марпл. — Я хочу дещо довідатися про дівчину, яку звали Нора Брод.

— Нора Брод? — спантеличено перепитав професор.

— Ще одна дівчина, яка зникла приблизно в той самий час, що й Вериті Гант. Ви ж самі казали мені про неї. Дівчина, у якої вистачало хлопців і яка вельми охоче за ними бігала. Дівчина дурна, але, певно, у ній було щось вельми привабливе для чоловічої статі. Гадаю, —

провадила міс Марпл, — що коли я більше довідаюся про неї, це допоможе мені в моєму розслідуванні.

— Робіть, як знаєте, детективе-інспекторе Марпл, — сказав професор Вонстед.

II

Заупокійна служба відбулася наступного ранку. Усі учасники екскурсії були на ній присутні. Міс Марпл окинула поглядом церкву. Було там і кілька місцевих жителів — наприклад, місіс Ґлін та її сестра Клотільда. Наймолодша з них, Антея, не прийшла. Прийшли також кілька людей із села, подумки відзначила міс Марпл. Навряд чи вони знали Елізабет Темпл, але їх привела сюди хвороблива цікавість, розбуджена тим, що з цією смертю, як тепер казали, було "не все чисто". На службі був присутній і якийсь старий священнослужитель. Він був у гетрах і мав понад сімдесят років, як здалося міс Марпл, — широкоплечий старий чоловік із благородною гривою сивого волосся. Він мав, певно, хворі ноги, і йому було важко як опускатися навколішки, так і стояти. Його обличчя здалося міс Марпл дуже гарним, і вона запитала себе, хто б то міг бути. Можливо, якийсь давній друг Елізабет Темпл, припустила вона, який приїхав здалеку, щоб бути присутнім на заупокійній службі?

Коли виходили з церкви, міс Марпл обмінялася кількома словами зі своїми супутниками. Вона вже добре знала, які в кого плани. Подружжя Батлерів вирішило повернутися до Лондона.

— Я сказала Генрі, що більше цього не витримаю, — промовила місіс Батлер. — Ви знаєте, у мене весь час таке відчуття, що як тільки ми завернемо за ріг вулиці, хтось у нас вистрелить або кине камінь. Хтось із тих, хто затаїв злість на цю фірму екскурсій.

— Облиш верзти нісенітницю, Меймі, — сказав містер Батлер. — Не дозволяй своїй уяві заходити так далеко.

— Сьогодні ми навіть точно не знаємо, кого нам боятися. Повсюди бандити, викрадачі людей та всіляка інша наволоч. Я ніде не можу почуватися в безпеці.

Стара міс Ламлі та міс Бентем вирішили продовжити подорож, їхня тривога вщухла.

— Ми дуже дорого заплатили за екскурсію, і було б шкода від усього відмовитися через цей прикрий нещасливий випадок. Учора ввечері ми зателефонували нашій добрій сусідці, і вона пообіцяла подбати про наших котів, тож нам нема чого турбуватися.

Смерть Елізабет Темпл залишилася для міс Ламлі та міс Бентем лише прикрим нещасливим випадком. Вони вирішили, що так їм буде зручніше.

Місіс Райзлі-Портер також вирішила їхати далі з екскурсією. Полковник і місіс Вокер постановили, що ніщо не зможе перешкодити їм помилуватися особливо рідкісною колекцією фуксій, які ростуть у парку, що його екскурсія має відвідати післязавтра. Архітектор Джеймсон також піддався своєму бажанню побачити кілька старовинних будівель, що становили для нього особливий інтерес. Проте містер Каспар вирішив покинути екскурсію й мав намір від'їхати звідси поїздом. Міс Кук і міс Бароу, схоже, ще вагалися.

— Тут можна зробити кілька цікавих прогулянок, — сказала міс Кук. — Я думаю, ми затримаємося на трохи в "Золотому кабані". Ви також хочете тут затриматися, чи не так, міс Марпл?

— Ви вгадали, — сказала міс Марпл. — Я не відчуваю себе спроможною подорожувати далі й усе таке. Думаю, після всього, що сталося, мені буде корисно відпочити день або два.

Після того як гурт розійшовся, міс Марпл, доклавши всіх зусиль, щоб це нікому не впало в око, вирушила у власну подорож. Вона дістала із сумочки аркушик паперу, вирваний із записника, на якому вона записала дві адреси. Першою була адреса міс Блекіт, яка жила в невеличкому, охайному будиночку з прилеглим садом, що стояв у самому кінці вулиці, там, де дорога починала спускатися в долину.

Маленька, охайно вбрана жінка відчинила їй двері.

— Місіс Блекіт?

— Так, мем, це моє ім'я.

— Чи не дозволите мені увійти й трохи поговорити з вами? Я щойно була на заупокійній службі, й у мене трохи паморочиться в голові. Можна мені посидіти у вас хвилину або дві?

— О Господи, звичайно ж, можна. Дозвольте висловити вам своє співчуття. Заходьте, мем, заходьте й сідайте. Усе буде гаразд. Зараз я принесу вам склянку води чи, може, ви хочете чаю?

— Ні, дякую, чаю не треба, — сказала міс Марпл. — Склянка води допоможе мені прийти до тями.

Місіс Блекіт пішла й принесла склянку води з приємним відчуттям, що має тепер нагоду побазікати про хвороби, запаморочення голови та на інші, не менш цікаві теми.

— Ви знаєте, з моїм племінником теж таке буває. Йому ще тільки трохи більш як п'ятдесят років, але йому нерідко ні сіло ні впало

починає паморочитись у голові, і якщо йому не вдасться відразу сісти, то він може впасти просто на підлогу. Просто жах, ви знаєте, просто жах. І, схоже, лікарі не можуть нічого вдіяти з цією хворобою. Ось вам склянка води, пийте, будь ласка.

— Дякую, — сказала міс Марпл, відпивши ковток. — Мені відразу стало краще.

— То ви були на заупокійній службі, де відспівували бідолашну жінку, що загинула від чиїхось рук, як кажуть одні, чи внаслідок нещасливого випадку, як стверджують інші. Я схильна думати, то був нещасливий випадок. Але ці коронери зі своїми розслідуваннями, вони завжди намагаються навіяти нам думку про вбивство або щось таке.

— О, справді, — сказала міс Марпл. — Мені було так сумно почути про ті вбивства, які відбулися тут у минулому. Мені багато розповідали про дівчину, яку звали Нора. Нора Брод, якщо не помиляюся.

— Авжеж, її звали Нора. Вона була дочкою моєї сестри в перших. Відтоді минуло вже чимало часу. Вона кудись пішла й ніколи не повернулася. Цих дівчат неможливо стримати. Я часто казала Ненсі Брод — це моя двоюрідна сестра — я казала їй: "Ти працюєш із ранку до вечора, — так я казала, — а що робить Нора? Тобі ж відомо, вона належить до дівчат, які люблять бігати за хлопцями. Стережися, — казала я їй, — вона накличе на себе лихо. Ти мусиш подумати, як цьому запобігти". І я мала цілковиту слушність, як потім з'ясувалося.

— Ви хочете сказати...

— О, сталося те, що так часто буває з дівчатами. Нора завагітніла. Схоже, моя кузина Ненсі навіть не здогадувалася про це. Але мені вже шістдесят п'ять років, і я добре знаю, що й до чого, і я знаю, який вигляд має дівчина, коли напитає собі такий клопіт, і думаю, я знаю, хто їй таке

зробив, хоч цілковитої певності в мене й нема. Я могла й помилитися, бо той хлопець і тепер живе тут, і він дуже сумував, коли Нора зникла.

— Вона втекла чи кудись поїхала?

— Востаннє її бачили в машині з якимсь чужинцем. Я вже забула марку тієї машини. Якась дуже дивна назва, я такої й не чула. Але її й раніше бачили в тій машині — і не один раз. Тож вона поїхала в ній кудись — і не повернулася. Казали також, ніби в тому самому автомобілі бачили й ту бідолашну дівчину, яку потім знайшли вбитою. Але я не думаю, що з Норою сталося те саме. Якби Нору було вбито, її тіло б уже знайшли, як ви гадаєте?

— Можливо, — сказала міс Марпл. — А Нора добре навчалася в школі?

— Та де там добре! Вона була ледача й не дуже тямила у своїх книжках. Відколи їй виповнилося дванадцять, вона цікавилася лише хлопцями. Я думаю, зрештою вона втекла з котримсь із них. Але нічого нікому не сказала й ніколи не озивалася. Не надіслала бодай поштової листівки. Мабуть, утекла з кимсь, хто пообіцяв їй золоті гори. Ви знаєте, як воно буває. Інша дівчина, яку я знала — та це було ще в роки моєї молодості — втекла з одним із чорних африканців. Він сказав їй, що його батько — шейх. Чудне слово, але так вони називають там багатих людей. Той шейх жив десь в Африці чи в Алжирі. Атож, тепер пригадую, він жив в Алжирі. Десь там. І їй було багато чого обіцяно. Він мав шістьох верблюдів, батько її хлопця, сказала вона, і цілий табун коней. І вона, мовляв, житиме в чудовому будинку, де на всіх стінах висітимуть килими, мені навіть дивно таке собі уявити — килими на стінах. І вона поїхала з ним. А через три роки повернулася. Атож, повернулася. Справжнє жахіття їй довелося там пережити. Вони мешкали в бридкій халупі, зліпленій із глини. Гіршої й уявити собі не можна. І їсти там не було чого, крім дивної страви, яку вони називали кос-кос, і я спочатку думала, що то салат, але насправді то було щось зовсім інше, подібне до манного пудингу. О, то був справжній жах. А потім він сказав, що вона

йому набридла й він вирішив розлучитися з нею. Він сказав, що для цього йому досить тричі промовити: "Я розлучаюся з тобою", — і він це зробив і пішов геть від неї, але, Богу дякувати, якесь доброчинне товариство подбало про неї й оплатило їй дорогу назад, до Англії. І вона сюди повернулася. Але це було дуже давно, тридцять чи навіть сорок років тому. А Нора зникла не більш як сім або вісім років тому. Але я сподіваюся, вона невдовзі повернеться, бо життя, либонь, уже навчило її, що далеко не всі чудові обіцянки здійснюються.

— А чи хтось тут зрадіє її поверненню, крім її матері, звісно, — вашої сестри в перших тобто?

— Тут багато людей добре ставилися до неї. Ті дами, що живуть у Старому Маєтку, наприклад. Місіс Ґлін тоді тут не було, але міс Клотільда, вона завжди дуже добре ставилася до дівчат, які навчалися у школі. Атож, вона подарувала Норі чимало цінних речей. Одного разу подарувала їй дуже гарний шарф і чудову сукню. Надзвичайно гарну сукню. То була літня сукня з тонкого шовку. Вона була дуже доброю, міс Клотільда. Намагалася пробудити в Норі інтерес до навчання. Намагалася розтлумачити їй, що так не годиться поводитись, як вона поводиться, бо, розумієте, — може, мені й не слід цього казати, бо ж вона дитина моєї двоюрідної сестри, хоч вона сестра мені тільки тому, що одружена з моїм двоюрідним братом, але все одно, — було просто гидко дивитись, як вона бігає за хлопцями. До кожного готова була причепитися. Лихо та й годі. Я тоді думала, що рано чи пізно вона опиниться на панелі. Іншого майбутнього я для неї не бачила. Мені прикро це казати, але так воно справді було. Хоч, можливо, ліпше вже так, аніж померти, як померла міс Гант, дівчина, що жила в Старому Маєтку. Її було вбито і вбито жорстоко. Сестри думали, вона теж утекла з кимось, і поліція збилася з ніг, шукаючи її. Вони знову й знову допитували всіх молодиків, яких із нею бачили, умовляли всіх допомогти їхньому розслідуванню й усе таке. Особливо пильно допитували вони Джофрі Ґранта, Біллі Томпсона та Гарі Лендфорда. Усі троє байдикували, хоч роботи вистачало — не вистачало їм лише бажання працювати. Усе було зовсім по-іншому, коли я ще була молода. Дівчата

тоді поводилися пристойно. А хлопці знали, що їм треба працювати, якщо вони хочуть чогось домогтися в житті.

Міс Марпл погомоніла ще трохи, сказала, що їй стало зовсім добре, подякувала місіс Блекіт і пішла.

Метою її наступного візиту була дівчина, яка саме садовила салату.

— Нора Брод? Уже минуло чимало років, як її немає в селі. Утекла з якимсь хлопцем. Вона занадто любила їх. Я завжди думала, вона закінчить погано. Ви хотіли бачити її з якоїсь особливої причини?

— Я одержала лист від подруги, яка живе за кордоном, — збрехала міс Марпл. — То дуже гарна родина, і вони думають найняти Нору Брод. Здається, вона потрапила в якусь халепу. Одружилася з поганим хлопцем, який потім покинув її й пішов до іншої жінки, і вона хоче найнятися на службу нянькою, доглядати дітей. Моя подруга нічого про неї не знала, але я здогадалася, що Нора родом із цього села. Тож я подумала, що, можливо, хтось мені зможе тут розповісти про неї. Ви з нею разом навчалися у школі, мені правильно розповіли?

— О так, ми з нею навчалися в одному класі. Але знайте, я не схвалювала Нориних походеньок. Вона була схиблена на хлопцях. Щодо мене, то я постійно дружила з одним, а їй казала, що вона погано закінчить, коли сідатиме в машину до кожного Тома, Діка або Гаррі, які запрошуватимуть її прогулятися чи до пабу, де вона, я певна, брехала, коли її запитували, скільки їй років. Як дівчина вона дозріла рано й здавалася набагато старшою, ніж була.

— Вона була темноволоса чи білява?

— Волосся вона мала чорне й дуже гарне. Вона носила його розпущеним, як це роблять деякі дівчата.

— Поліція була стурбована, коли вона зникла?

— Ще б пак не була. Адже вона нікому нічого не сказала, не залишила навіть записки. Просто поїхала кудись одного вечора й не повернулася. Люди бачили, як вона сідала в машину, а потім більше ніхто не бачив ані тієї машини, ані її. Саме в той час сталося багато вбивств, вам, певно, розповідали. Не обов'язково в нашому селі, а в усій навколишній місцевості. Поліція тоді допитувала багатьох молодиків та хлопців. Думали, що й Нора, можливо, стала жертвою одного з них. Але це було б не схоже на Нору. Я майже не сумніваюся в тому, що вона тепер живе десь у Лондоні або одному з великих міст і заробляє собі на життя стриптизом або чимось подібним. Такою вона була.

— Якщо це та сама особа, про яку ви розповідаєте, то не думаю, що вона підійде для моєї подруги, — сказала міс Марпл.

— Їй треба було б дуже змінитися, щоб вона могла комусь підійти, — сказала дівчина.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

АРХІДИЯКОН БРАБАЗОН

Коли міс Марпл, трохи засапана й досить стомлена, повернулася до "Золотого кабана", реєстратор підвів голову від своїх паперів і поквапився їй назустріч.

— Міс Марпл, тут вас чекає один чоловік, який хоче поговорити з вами. Це архідиякон Брабазон.

— Архідиякон Брабазон? — спантеличено перепитала міс Марпл.

— Так. Він шукає вас уже протягом певного часу. Він чув, що ви приїхали з цією екскурсією, і хотів поговорити з вами, перш ніж ви

поїдете далі або повернетеся до Лондона. Я сказав йому, що кілька учасників екскурсії повертаються до Лондона пообіднім поїздом, але він дуже хоче поговорити з вами, перш ніж ви звідси поїдете. Я попросив його зачекати в кімнаті, де стоїть телевізор. Там спокійніше. У всіх інших місцях нашого готелю зараз багато шуму.

Дещо здивована, міс Марпл пішла до вказаної кімнати. Архідиякон Брабазон виявився тим самим старим церковнослужителем, якого вона бачила на заупокійній службі. Він підвівся й рушив їй назустріч.

— Міс Джейн Марпл?

— Так, це моє ім'я. Чим я можу…

— Я архідиякон Брабазон. Я приїхав сюди вранці, щоб провести в останню путь свого дуже давнього друга, міс Елізабет Темпл.

— Розумію, — сказала міс Марпл. — Сідайте, будь ласка.

— Дякую, я справді сяду, бо здоров'я в мене вже не те, яким було раніше.

І він обережно опустився на стілець.

— А ви?

Міс Марпл сіла поруч із ним.

— То ви хотіли зустрітися зі мною, так?

— Я повинен пояснити вам, про що йдеться. Я знаю, ви не маєте найменшого уявлення, хто я такий. Але дорогою сюди я заїхав до лікарні в Кристауні й поговорив зі старшою медсестрою. Вона розповіла мені,

що перед тим як померти, Елізабет висловила бажання побачитися з однією зі своїх супутниць по екскурсії. З міс Джейн Марпл. І міс Марпл навідала її й сиділа біля неї протягом того короткого часу, який їй залишилося жити.

Він подивився на неї з якоюсь тривогою в погляді.

— Так, — сказала міс Марпл. — Так і було. Хоч я й сама була здивована, бо не розуміла, чому вона захотіла побачитися зі мною.

— Ви її давня подруга?

— Ні, — сказала міс Марпл. — Я вперше її побачила лише на цій екскурсії. Тому я й була така здивована. Ми обмінялися з нею деякими думками, іноді сиділи поруч в автобусі й, можна сказати, добре познайомилися. Проте мене здивувало, чому вона захотіла побачитися зі мною перед самою своєю смертю.

— Так, так, я можу вас зрозуміти. Вона була, як я вже вам сказав, моїм дуже давнім другом. Власне, вона записалася до цієї екскурсії, щоб побачитися зі мною. Я живу у Філмінстері, до якого ваша екскурсія приїде післязавтра й де зробить зупинку. І ми заздалегідь домовилися, що вона навідає там мене, вона хотіла поговорити зі мною про певні справи, у яких, схоже, я міг би допомогти їй.

— Розумію, — сказала міс Марпл. — Ви дозволите мені поставити вам одне запитання? Я сподіваюся, воно не має інтимного характеру.

— Звичайно, міс Марпл. Запитуйте мене про все, що вас цікавить.

— Під час однієї з наших розмов міс Темпл сказала мені, що вона поїхала на цю екскурсію не тільки для того, щоб помилуватися історичними будівлями та знаменитими парками. Свої наміри вона

описала не зовсім звичайним словом, сказавши, що поїхала на цю екскурсію як на прощу.

— Вона справді сказала так? — перепитав архідиякон Брабазон. — Це цікаво. Цікаво й, мабуть, важливо.

— Тож я хотіла запитати у вас, чи проща, про яку вона говорила, могла означати саме той факт, що вона мала намір зустрітися з вами?

— Думаю, що так, — сказав архідиякон. — Атож, мабуть, вона мала на увазі саме це.

— Ми з нею говорили, — сказала міс Марпл, — про одну дівчину. Про дівчину на ім'я Вериті.

— Так, так. Вериті Гант.

— Я не знала її прізвища. Міс Темпл, якщо пам'ять мені не зраджує, згадала про неї лише як про Вериті.

— Вериті Гант померла, — сказав архідиякон. — Вона померла вже чимало років тому. Вам про це відомо?

— Так, — сказала міс Марпл. — Мені про це відомо. Але міс Темпл розповіла мені й те, про що я почула лише від неї. Вона мені сказала, що Вериті була заручена із сином містера Рейфаєла. Містер Рейфаєл, мушу вам пояснити, був моїм другом. Саме містер Рейфаєл був такий добрий, що оплатив за мене екскурсію. Але він, либонь, хотів, — тобто мав такий намір, — щоб я познайомилася з міс Темпл під час екскурсії. Думаю, він сподівався, що вона зможе мені надати якусь інформацію.

— Якусь інформацію про Вериті?

— Так.

— Саме тому вона й хотіла побачитися зі мною. Вона хотіла, щоб я пояснив їй деякі факти.

— Вона хотіла знати, чому Вериті розірвала свої заручини із сином містера Рейфаєла?

— Вериті не розірвала свої заручини з ним, — сказав архідиякон Брабазон. — Яв цьому переконаний. Абсолютно переконаний.

— Але міс Темпл не знала про це, чи не так?

— Ні. Я думаю, вона була спантеличена й глибоко засмучена тим, що сталося, і вона їхала до мене, щоб запитати, чому цей шлюб не відбувся.

— А чому він не відбувся? — запитала міс Марпл. — Тільки не думайте, що я виявляю невиправдану цікавість. Бо я теж поїхала в цю екскурсію не просто так. Я не назвала б це ані прощею, ані паломництвом — радше я схильна назвати свою поїздку місією. Мені теж треба знати, чому Майкл Рейфаєл і Вериті Гант не одружилися.

Архідиякон зміряв її пильним поглядом.

— Ви також причетні до цієї історії, — сказав він. — Бачу, ви теж причетні.

— Я причетна, — не стала заперечувати міс Марпл, — бо таким було посмертне бажання Рейфаєла-батька. Він попросив мене з'ясувати істину.

— Я не маю причин не розповісти вам усе, що знаю, — повільно промовив архідиякон. — Ви запитуєте мене про те, про що хотіла б

запитати мене Елізабет Темпл, ви запитуєте про те, чого я й сам не знаю. Ті двоє молодих людей, міс Марпл, хотіли одружитися. Вони готувалися до одруження. Я пообіцяв обвінчати їх. Думаю, вони хотіли тримати цей шлюб у таємниці. Я знав їх обох, я знав ту любу дитину Вериті дуже давно. Я готував її до конфірмації, я мав звичай правити служби Божі у школі Елізабет на Великий піст, на Великдень, на інші свята. То була чудова школа. То була чудова жінка. Дивовижна вчителька з досконало розвиненим чуттям на здібності кожної з учениць. Вона знала, яка наука найкраще дається тій або тій. Вона вміла вивести кожну дівчину на ту дорогу в житті, яка була для неї найкращою, і не примушувала їх робити те, чого їм не хотілося робити. Вона була видатною жінкою і справжнім другом. А Вериті була однією з найкращих дівчат, яких мені будь-коли доводилося бачити. Розумна, щира, вродлива. У дитинстві її спіткало велике нещастя — вона втратила обох батьків. Вони загинули в авіаційній катастрофі, коли летіли літаком на вакації до Італії. Коли Вериті закінчила школу, її забрала жити до себе міс Клотільда Бредбері-Скот, яка мешкає тут і з якою ви, певно, знайомі. Вона була близькою подругою матері Вериті. Там живуть троє сестер, щоправда, друга з них була одружена й жила за кордоном, і в той час тут мешкали тільки дві з них. Старша, Клотільда, дуже прихилилася до Вериті. Вона робила все можливе для того, щоб дівчина почувалася щасливою. Раз чи двічі возила її за кордон, знайомила з культурою та мистецтвом Італії, ніжно її любила і дбала про неї. Думаю, що й Вериті любила її як рідну матір. Вона залежала від Клотільди. Сама Клотільда була жінкою освіченою й обдарованою глибоким інтелектом. Вона не примушувала Вериті вступати до університету, але, думаю, причина була в тому, що Вериті не прагнула навчатися в університеті. Вона більше цікавилася мистецтвом, музикою та іншими подібними речами. Вона жила тут, у Старому Маєтку, і, думаю, її життя було щасливим. Вона завжди здавалася щасливою. Природно, я перестав зустрічатися з нею, після того як вона переїхала сюди, бо до Філмінстера, де я служив у соборі, звідси майже шістдесят миль. Я писав їй на Різдво та інші свята, а вона нагадувала про те, що пам'ятає мене, щорічною різдвяною листівкою. Але я не бачив її доти, доки одного дня вона з'явилася до мене вже цілком дорослою дівчиною

разом із привабливим молодиком, з яким я також був трохи знайомий, сином містера Рейфаєла Майклом. Вони прийшли до мене тому, що покохали одне одного й хотіли одружитися.

— І ви погодилися обвінчати їх?

— Так, я погодився. Можливо, міс Марпл, ви подумаєте, що я не повинен був цього робити. Вони прийшли до мене таємно, це було очевидно. Клотільда Бредбері-Скот, я певен, намагалася зруйнувати взаємини між ними. І вона мала всі підстави так робити. Майкл Рейфаєл, я скажу вам відверто, був дуже далекий від образу того чоловіка, якого ви хотіли б для своєї дочки чи іншої близької вам людини. Вериті була надто юна, щоб ухвалювати такі серйозні рішення, а Майкл від самого дитинства завдавав своїм близьким лише великих прикростей. Його вже не раз притягали до суду, він водився з поганими компаніями, його затримували за хуліганство та напади на людей, за розбиті шибки вікон та руйнування телефонних будок. Він мав інтимні стосунки з кількома дівчатами, і з нього вимагали аліменти, які він мусив платити. Одне слово, він дуже погано поводився і з дівчатами, і в багатьох інших життєвих ситуаціях. Але при цьому він був надзвичайно привабливий, і дівчата так і липли до нього. Він уже відсидів два короткі терміни у в'язниці. Одне слово, він був схильний до кримінальної поведінки. Я був знайомий із батьком Майкла, хоч і знав його не так добре, і, думаю, він робив для свого сина все, що міг — усе те, на що здатний чоловік із його вдачею. Він завжди приходив на допомогу Майклу, знаходив для нього роботу, у якій той міг би досягти успіхів. Він сплачував його борги, платив за заподіяну ним шкоду. Він усе це робив. Але я не знаю…

— Ви гадаєте, він міг робити для нього більше?

— Ні, — сказав архідиякон, — не думаю. Я вже досяг вельми поважного віку і знаю: людина має сприймати своїх близьких такими, якими вони є, тобто, якщо висловитися в сучасних термінах, із тим набором генів, який визначає їхній характер. Не думаю, що містер Рейфаєл коли-небудь ніжно любив сина. Він виконував свій батьківський

обов'язок щодо нього, але не більше. Він його не любив по-справжньому. І я не певен, що якби він любив його глибокою батьківською любов'ю, то це дало б якийсь результат. Найімовірніше, що це нічого не змінило б. А загалом стосунки між батьком і сином були складними. Хлопець не був дурний. Він був наділений певним інтелектом і певними талантами. І все було б із ним гаразд, якби він хотів, щоб із ним усе було гаразд, і докладав до цього бодай найменших зусиль. Але треба чесно й відверто визнати, що злочинні нахили були притаманні йому від природи. Проте були йому властиві й дуже непогані риси характеру: він мав почуття гумору, у багатьох ситуаціях показував себе великодушним і доброзичливим. Він завжди був готовий допомогти другові, визволити друга, якщо той потрапляв у халепу. Проте з дівчатами він поводився погано, ставив дівчину в скрутне становище, як то кажуть, а потім кидав її задля якоїсь іншої. Отже, до мене прийшли ті двоє, і я справді погодився обвінчати їх. Я розповів Вериті, розповів їй цілком відверто, за якого хлопця вона хоче вийти заміж. Але вона мені сказала, що він і не намагався її обманювати. Він розповів їй і про свої проблеми з поліцією, і про все інше. Сказав їй, що, одружившись із нею, почне своє життя з нової сторінки. Усе зміниться. Я застеріг їй, що такого не буде, він не зміниться. Люди не змінюються. Він лише хоче змінитися. Але Вериті, схоже, знала про це не гірше за мене. Вона визнала, що їй усе відомо про Майкла і сказала: "Я знаю, яким є Майк. Я знаю, що він, мабуть, завжди буде таким, але я кохаю його. Можливо, мені вдасться допомогти йому, а можливо, і не вдасться. Але я піду на цей ризик". І повірте, міс Марпл, мені часто доводилося зустрічатися з молодими людьми, я обвінчав багато молодят, і я бачив, як одні шлюби закінчувалися повним крахом, а інші були успішними попри всі сподівання, тому, повірте, я завжди знаю, коли йдеться про справжнє кохання. Я відчуваю його й помилитися не можу. Я знаю, коли двоє справді кохають одне одного. І я маю на увазі не тільки плотське кохання. Сьогодні дуже багато говорять про секс, приділяють йому занадто велику увагу. Я зовсім не хочу сказати, що в плотському коханні є щось погане. Я ніколи не сказав би такої нісенітниці. Але секс не може замінити кохання, він супроводжує кохання, але сам по собі ніколи не приведе до успіху. Кохати — це, якщо мовити словами нашого

християнського шлюбного обряду, означає бути разом і в щасті, і в нещасті, і в бідності, і в багатстві, й у хворобі, й у здоров'ї. Саме про це ти повинен думати, якщо кохаєш і хочеш одружитися. Ті двоє кохали одне одного. Кохали тим коханням, яке триває, поки закоханих не розлучить смерть. І на цьому, — сказав архідиякон, — моя історія закінчується. Я не можу нічого вам розповісти далі, бо не знаю, що сталося. Знаю тільки, що я погодився виконати їхнє прохання і зробив необхідні приготування; ми домовилися про день, про годину та про місце, де мала відбутися церемонія. Можливо, я припустився помилки, коли погодився на те, щоб наша домовленість залишилася в таємниці.

— Вони не хотіли, аби хтось довідався про їхній намір? — запитала міс Марпл.

— Ні, не хотіли. Вериті не хотіла, щоб хтось про це знав, і я майже переконаний, що Майк теж не хотів. Вони боялися, що їх зупинять. Думаю, крім кохання, Вериті також підштовхувало бажання втечі. Бажання цілком природне, я вважаю, з огляду на обставини її життя. Вона рано втратила батьків, що були її природними охоронцями, вона стала жити зовсім новим життям після їхньої смерті, у тому віці, коли дівчина-школярка неодмінно мусить кимось захоплюватися. Предметом такого захоплення може бути просто вродлива вчителька, незалежно від того, чи це вчителька фізкультури, чи вчителька математики, або якась дівчина старшого віку. Такий стан здебільшого не триває довго, він є лише неодмінним і природним етапом життя. Далі ви переходите до наступного етапу, коли приходить усвідомлення того, що ви потребуєте якогось доповнення у своєму житті. А таке доповнення можуть дати лише стосунки між чоловіком і жінкою. І тоді ви починаєте шукати собі пару. Шукати людину, яка буде вам потрібна у вашому житті. І якщо ви будете мудрою, то не станете квапитися, бо друзів у вас може бути багато, але вам конче треба знайти того "справжнього", того єдиного Принца, який існує для кожної дівчини і про якого розповідають дітям старі няньки. Клотільда Бредбері-Скот надзвичайно добре ставилася до Вериті, і для Вериті вона, певно, також була тим, що ми називаємо "ідеалом". Як жінка вона була справжньою особистістю.

Вродлива, розумна, цікава. Думаю, Вериті обожнювала її й ставилася до неї з тим захватом, який ми називаємо романтичним, а Клотільда, безперечно, любила Вериті, як рідну дочку. Ось так Вериті досягла віку зрілості в атмосфері любові й обожнювання, вона жила надзвичайно цікавим життям в оточенні людей і предметів, що стимулювали її інтелект. То було щасливе життя, але я думаю, потроху вона почала розуміти, — хоч, можливо, це розуміння було цілком підсвідомим, — що в ній народжується бажання втечі. Втечі від такого надміру любові. Втечі невідомо в що й невідомо куди. Однак вона зрозуміла, куди хоче втекти, коли познайомилася з Майклом. Вона хотіла втекти в ту дійсність, у якій чоловік та жінка разом створюють наступний етап свого життя в цьому світі. Але вона знала, що ніколи не зможе переконати Клотільду в серйозності та правдивості своїх почуттів. Вона знала, що Клотільда ніколи не погодиться схвалити її взаємини з Майклом. І, боюся, Клотільда таки мала слушність у своєму ставленні до нього… Тепер я це знаю. Він був не тим чоловіком, якого потребувала Вериті. Дорога, на яку вона звернула, привела її не до щастя та більш наповненого життя, вона привела її до потрясіння, болю та смерті. А мене, міс Марпл, скажу вам, терзає відчуття провини. Мої наміри були добрими, але я не знав того, що мусив би знати. Я знав Вериті, але я не знав Майкла. Я розумів бажання Вериті зберегти свій намір у таємниці, бо я знав, якою сильною особистістю була Клотільда Бредбері-Скот. Вона мала такий сильний вплив на Вериті, що могла б переконати її відмовитися від шлюбу з Майклом.

— То ви думаєте, що саме так вона й зробила? Ви думаєте, Клотільда розповіла їй досить про Майкла, щоб у неї зникло бажання одружуватися з ним?

— Ні, я так не думаю. Вериті розповіла б мені, якби все сталося саме так. Неодмінно розповіла б.

— Що ж насправді сталося в той день?

— Я ще не розповів вам про все до кінця. День був призначений. Була призначена також точна година й місце, і я їх чекав. Я чекав нареченого й наречену, які не прийшли, які навіть не надіслали жодного слова пояснення, не попросили пробачення, нічого. І я не знав, що сталося, я не розумів, у чому річ. Я так ніколи й не зрозумів, чому вони тоді не прийшли. Це досі здається мені неймовірним. Хочу сказати, мені здається неймовірним не те, що вони не прийшли, а що вони мені нічого не пояснили. Не написали жодного рядка. Саме тому я сушив собі голову й сподівався, що Елізабет Темпл перед смертю, можливо, розповіла вам що-небудь. Передала через вас якесь послання для мене. Якби вона знала або відчувала, що помирає, вона могла б щось переказати через вас мені.

— Вона бажала здобути якусь інформацію від вас, — сказала міс Марпл. — Саме тому вона й хотіла відвідати вас, я певна, що саме тому.

— Атож. Так воно, мабуть, і було. Мені здається, що Вериті нічого не сказала тим людям, які могли б її зупинити, тобто Клотільді та Антеї Бредбері-Скот, та позаяк вона завжди була дуже віддана Елізабет Темпл, — а Елізабет Темпл завжди мала на неї великий вплив, — я думаю, вона могла надіслати їй листа й повідомити в ньому якусь інформацію.

— Мабуть, вона так і зробила, — сказала міс Марпл.

— Тобто надіслала їй якусь інформацію?

— Інформація, яку вона повідомила міс Темпл, — пояснила міс Марпл свою думку, — полягала в тому, що вона має намір одружитися з Майклом Рейфаєлом. Міс Темпл знала про її намір. Адже вона розповіла про це мені. Вона сказала: "Я знала дівчину на ім'я Вериті, яка хотіла одружитися з Майклом Рейфаєлом", — а єдиною людиною, від якої вона могла про це довідатися, була сама Вериті. Вериті, певно, написала їй або повідомила про свій намір якось інакше. А коли я запитала в міс

Темпл, чому ж вона не одружилася з ним, Елізабет мені відповіла: "Вона померла".

— У такому разі ми заходимо в глухий кут, — сказав архідиякон Брабазон. Він зітхнув. — Елізабет і я знали лише ці два факти. Елізабет знала, що Вериті хотіла одружитися з Майклом. А я знав, що ті двоє мали намір одружитися, що вони домовилися зі мною про це й повинні були прийти до мене в призначений день і час. Але ні наречена, ні наречений так і не з'явилися до мене й не надіслали мені жодного слова.

— І ви не маєте найменшого уявлення про те, що з ними сталося? — запитала міс Марпл.

— Я не маю найменшого сумніву в тому, що ані Вериті, ані Майкл не відмовилися від свого наміру й не порвали свої стосунки.

— Але щось мало між ними статися? Можливо, щось таке, що відкрило Вериті очі на певні риси характеру та особистості Майкла, яких вона раніше не помічала або про які нічого не знала.

— Це малоймовірне припущення, бо в такому випадку вона мене про це повідомила б. Вона не змусила б мене марно чекати їх, щоб здійснити над ними обряд святого вінчання. Адже це була дівчина з чудовими манерами, добре вихована. Вона обов'язково повідомила б мене. Боюся, тільки одне могло їй завадити.

— Смерть? — сказала міс Марпл.

Вона пам'ятала, як це слово пролунало з вуст Елізабет Темпл — наче удар великого дзвона.

— Так, — зітхнув архідиякон Брабазон. — Смерть.

— Любов… — замислено промовила міс Марпл.

— Ви хочете сказати… — він завагався.

— Це сказала мені міс Темпл. Я запитала в неї: "Що її вбило?", і вона відповіла: "Любов" і додала, що "любов" — найстрашніше слово у світі. Найстрашніше слово.

— Розумію, — сказав архідиякон. — Розумію або мені здається, що розумію.

— І які ж ваші висновки?

— Розколота особистість, — зітхнув він. — Щось далеко не очевидне для інших людей, якщо вони не мають спеціальної підготовки, яка їм допомагає спостерігати це явище. Стівенсон не вигадав Джекіла й Гайда, вони існують у реальному світі. Майкл Рейфаєл був — він мусив бути — шизофреніком. Він мав роздвоєну особистість. Я не дуже розуміюся на медицині, не маю досвіду в психоаналізі. Але Майкл Рейфаєл, певно, був наділений двома ідентичностями. Одна — добрий, приязний хлопець, який прагнув щастя й міг розбудити любов до себе. Але була в нього й друга особистість — людина зі спотвореною психікою, яка, можливо, не дуже ясно усвідомлювала, чого їй хочеться, і прагнула вбити, але не ворога, а найдорожчу йому людину, й ось так він убив Вериті. Мабуть, не розуміючи, ані чому він її вбиває, ані що для нього означає її смерть. Існують жахливі, моторошні речі в нашому світі, психічні химери, ментальні захворювання або спотворення мозку. Я можу навести один дуже сумний приклад із життя моїх парафіян. Дві старі жінки, що давно вийшли на пенсію, жили разом. Вони подружилися ще тоді, коли були десь на службі. Вони здавалися цілком щасливою парою. Але одного дня одна з них убила іншу. Вона покликала до себе свого старого друга, вікарія її парафії, і сказала йому: "Я вбила Луїзу. Це дуже сумно, але я побачила, як диявол визирає крізь її очі, і зрозуміла, що Бог наказує мені вбити її". Такі події іноді вселяють

розпач і вбивають бажання жити. Люди запитують себе, чому це сталося? Як і навіщо? А проте одного дня все стає зрозуміло. Лікарі знаходять або відкривають якусь спотворену хромосому або ушкоджений ген. Якусь залозу, що або діє надто активно, або перестає діяти.

— То ви гадаєте, усе сталося саме так? — запитала міс Марпл.

— Хай там як, а це сталося. Я знаю, тіло знайшли лише згодом. Вериті просто зникла. Вона пішла з дому й не повернулася…

— Але це, певно, сталося саме тоді, у той день, коли ви на них чекали..

— Потім відбувся суд…

— Тобто вже після того, як було знайдено тіло, коли поліція нарешті заарештувала Майкла?

— Поліція, як вам, певно, відомо, одним із перших викликала його на допит. Його бачили з дівчиною, а її бачили в його машині. Слідчі весь час були переконані в тому, що саме він той чоловік, якого вони шукають. Він був їхнім першим підозрюваним, і вони ніколи не переставали підозрювати його. Були допитані й інші молоді люди, які знали Вериті, а проте в кожного було алібі або не вистачало доказів, щоб довести його провину. Вони не знімали своєї підозри з Майкла, й ось нарешті знайшли тіло. Дівчину було задушено, а її обличчя розбито до невпізнання. То був справді божевільний і шалений напад. Він не був психічно здоровий, коли бив її по голові й обличчю. Можна сказати, що Гайд переміг у ньому.

Міс Марпл здригнулася.

Архідиякон провадив тихим і сумним голосом:

— А проте навіть тепер я іноді сподіваюся й відчуваю, що її вбив якийсь інший молодик. Хтось, хто був, безперечно, психічно хворий, хоч ніхто й не здогадувався про це. Можливо, чужинець, із яким вона випадково десь зустрілася. Чужинець, що запропонував підвезти її в машині, а потім… — Він похитав головою.

— Могло статися саме так, — сказала міс Марпл.

— Майкл справив дуже погане враження в суді, — сказав архідиякон. — Він брехав по-дурному й безглуздо. Він збрехав, коли його запитали, де стояла його машина. Вимагав від своїх друзів, щоб вони підтверджували його неможливі алібі. Він був наляканий. Він нічого не сказав про свій намір одружитися з Вериті. Певно, його адвокат вважав, що це тільки ускладнить його становище — присяжні подумають, що вона примушувала його одружитися, а він цього не хотів. Це було давно, і я вже не пам'ятаю подробиць. Але докази проти нього були неспростовні. Він був винний — і було видно, що він винний.

Тож ви повинні зрозуміти, міс Марпл, чому мені так гірко й чому я почуваюся таким нещасним. Я припустився великої помилки, я заохотив чудову й милу дівчину піти назустріч своїй смерті, бо я погано знав людську природу. Я не зрозумів, на яку небезпеку вона себе наражає. Сподівався, що якщо вона відчує страх перед ним, якщо раптом довідається про щось дуже погане в ньому, то скасує свою обіцянку одружитися з ним і прийде до мене, і розповість мені про свій страх, про те, що довідалася про нього. Але нічого такого не сталося. Чому він убив її? Тому що довідався про її вагітність? Тому що на той час знайшов собі якусь іншу дівчину й не хотів, щоб його примусили одружитися з Вериті? Я в це не вірю. А може, була якась зовсім інша причина? Скажімо, він убив її тому, що вона раптом стала його боятися, відчула, що їй загрожує небезпека від нього, і порвала свої стосунки з ним? Можливо, саме це розбудило його гнів, його лють і штовхнуло його на насильство та вбивство? Я не знаю, і ніхто не знає.

— Ви не знаєте? — перепитала міс Марпл. — Але ви досі знаєте й вірите в одну річ, чи не так?

— Що ви маєте на увазі під словом "вірите"? Ви застосували його в релігійному розумінні?

— О, ні, — сказала міс Марпл. — Я зовсім не про те думала. Я думала про те, що у вас, чи, може, мені так здається, живе дуже сильна віра в те, що ті двоє кохали одне одного, що вони справді хотіли одружитися, але щось перешкодило їм це зробити. Щось таке, що закінчилося її смертю, але ж ви досі переконані в тому, що в той день вони прийшли до вас, бо хотіли одружитися?

— Ви маєте цілковиту рацію, моя люба. Так, я досі вірю у двох закоханих, які хотіли одружитися, які мріяли бути разом і в щасті, і в нещасті, і в бідності, і в багатстві, й у хворобі, й у здоров'ї. Вона кохала його й була готова бути з ним чи на добро, чи на зло. Але сталося так, що, поєднавшись із ним, вона себе прирекла на зло. І воно принесло їй смерть.

— Не втрачайте своєї віри, — сказала йому міс Марпл. — Думаю, я теж у це вірю.

— То що ж у такому разі сталося?

— Я ще не знаю, — сказала міс Марпл. — Я не можу бути цілком певна, але думаю, Елізабет Темпл знала або почала здогадуватися про те, що відбулося. Вона сказала: "Яке це жахливе й моторошне слово — Любов". Тоді я сприйняла її слова так, що через кохання Вериті заподіяла собі смерть. Бо вона щось довідалася про Майкла, що обурило її до глибини душі. Але її смерть не настала внаслідок самогубства.

— Ні, — сказав архідиякон, — то було не самогубство. На суді пошкодження були описані дуже детально. Самогубець не може так спотворити собі обличчя.

— То був жах! — сказала міс Марпл. — Справжній жах! Але неможливо зробити таке з дівчиною, яку ти кохаєш, навіть якщо ти й убив від "надміру почуттів", чи не так? Задушити її ти ще можеш, але ти не битимеш по обличчю та голові ту, яку кохав. — Вона прошепотіла: — Любов, любов — яке жахливе слово!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

ПРОЩАННЯ

Наступного ранку автобус зупинився біля готелю "Золотий кабан". Міс Марпл вийшла попрощатися з друзями. Вона застала місіс Райзлі-Портер у стані глибокого обурення.

— Ну й дівчата тепер пішли, — сказала вона. — Ні здоров'я. Ні витримки.

Міс Марпл подивилася на неї запитливим поглядом.

— Я про Джоану кажу. Свою небогу.

— О, моя люба. З нею щось негаразд?

— Це так вона каже. Запевняє, ніби в неї розболілося горло й висока температура. Але я їй не вірю. Вона нахабно бреше.

— О, мені дуже прикро, — сказала міс Марпл. — Якщо вона справді хвора, то чи не зможу я чимось допомогти? Доглянути за нею?

— Раджу вам не зважати на неї, — сказала місіс Райзлі-Портер. — Її хвороба — лише прикриття, якщо ви хочете знати мою думку.

Міс Марпл скинула на неї ще одним запитливим поглядом.

— Дівчата, вони такі дурні. Мало не щодня закохуються.

— Емлін Прайс? — запитала міс Марпл.

— О, ви теж це помітили. Атож, вони тепер, схоже, не розлучаються. Але мені він не до вподоби. Один із патлатих студентів, що так полюбляють тинятися по всіляких демонстраціях, які вони мають звичай скорочено називати "демо". Невже їм ліньки вимовити слово повністю? Я ненавиджу абревіатури. І як мені тепер бути? Нема кому доглянути мене, зібрати мій багаж, винести його й занести. Ось у якому становищі я опинилася. А це ж я заплатила за екскурсію й за все інше.

— Мені здавалося, вона була дуже до вас уважною, — сказала міс Марпл.

— Але не протягом останнього дня або двох. Дівчата не розуміють, що люди потребують невеличкої допомоги, коли досягають певного віку. Схоже, у них виникло безглузде бажання — у Джоанн та в того Емліна — відвідати якусь гору чи якесь прикметне місце. Десь сім чи вісім миль треба пройти пішки туди й назад.

— Але якщо в неї хворе горло й температура…

— Ви побачите, як тільки автобус відійде, з горлом у неї стане краще, а температура спаде, — сказала місіс Райзлі-Портер. — Нам треба вже сідати, моя люба. До побачення, міс Марпл, було приємно зустрітися з вами. Мені шкода, що ви не їдете з нами.

— Мені самій дуже шкода, — сказала міс Марпл, — але ви повинні розуміти, я далеко не така молода й енергійна, як ви, місіс Райзлі-Портер, і після того потрясіння, яке ми щойно пережили, та всього іншого, що сталося за кілька останніх днів, мені конче треба для відпочинку не менш як двадцять чотири години часу.

— Що ж, сподіваюся, ми ще зустрінемося десь у майбутньому.

Вони обмінялися потиском рук. Місіс Райзлі-Портер сіла в автобус.

Голос за спиною в міс Марпл промовив:

— Bon voyage![4] Баба з возу, кобилі легше.

Вона обернулася й побачила усміхнене обличчя Емліна Прайса.

— Це ви на адресу місіс Райзлі-Портер?

— Атож. На чию ж іще?

— Мені прикро було почути, що Джоана застудилася сьогодні вранці.

Емлін Прайс знову усміхнувся до міс Марпл.

— З нею буде все гаразд, — сказав він, — як тільки автобус відійде.

— Справді? — вигукнула міс Марпл. — То ви хочете сказати…

— Атож, саме це я хочу сказати, — відповів Емлін Прайс. — Джоана донесхочу сита своєю тіткою, яка весь час нею командує.

— То ви теж не їдете?

— Ні. Я залишуся тут на день або два. Хочу прогулятися по околицях і зробити кілька екскурсій. Не дивіться на мене таким несхвальним поглядом, міс Марпл. Ви ж не так суворо нас засуджуєте, як намагаєтеся показати, правда ж?

— Щиро кажучи, такі витівки втинали й у дні моєї молодості. Щоправда, причини тоді вигадували інші, і я думаю, у нас було менше шансів на успіх, аніж у вас тепер.

Полковник і місіс Вокер підійшли й приязно потиснули руку міс Марпл.

— Так приємно було познайомитися з вами й так цікаво поговорити на теми садівництва, — сказав полковник. — Сподіваюся, що післязавтра ми матимемо велику втіху, якщо більше нічого такого не станеться. Цей нещасливий випадок неабияк зіпсував усім настрій. Я все ж таки думаю, що то був нещасливий випадок. Либонь, коронер надто захопився, давши волю своїй фантазії.

— Але ж дивно, — сказала міс Марпл, — ніхто не прийшов у поліцію й не признався, що був у той день на горі й розважався там, намагаючись розхитати камінь.

— Якщо там справді хтось був, то він боїться бути звинуваченим у вбивстві, — сказав полковник Вокер. — Тому він сидітиме тихо, у цьому можна не сумніватися. Отже, до побачення. Я неодмінно надішлю вам пагінці magnolia highdownensis, а також mahonia japonica. Хоч я не зовсім певен, що вони добре ростимуть у тій місцевості, де ви живете.

Вони також сіли в автобус. Вона обернулася й побачила, що професор Вонстед махає рукою, дивлячись на автобус, який уже наготувався від'їхати. З готелю вийшла місіс Сендбурн. Вона попрощалася з міс Марпл і сіла в автобус. Міс Марпл узяла професора Вонстеда за руку.

— Ви мені потрібні, — сказала вона. — Ходімо кудись, де ми зможемо поговорити.

— Ходімо. Ви не проти, якщо ми підемо на те місце, де відбулася наша перша розмова?

— Атож, ходімо на ту веранду. Там і справді дуже зручно сидіти.

Вони завернули за ріг готелю. Автобус від'їхав, подавши останній гучний прощальний сигнал.

— Знаєте, я не дуже радий, що ви вирішили тут залишитися, — сказав професор Вонстед. — Як на мене, то для вас ліпше було б поїхати далі з екскурсією, не наражаючи себе на зайву небезпеку. — Він скинув на неї гострим поглядом. — Чому ви залишаєтеся тут? Нервове виснаження чи щось інше?

— Щось інше, — сказала міс Марпл. — Я не дуже перевтомилася, хоч це було б і не дивно в моєму віці.

— У мене таке відчуття, що я теж повинен залишитися тут і оберігати вас.

— Ні, — сказала міс Марпл, — у цьому немає потреби. Для вас є інша робота.

— Яка робота? — Він подивився на неї. — Ви маєте якісь здогади чи щось знаєте?

— Думаю, що знаю, але мені треба підтвердити своє знання доказами. А я не все спроможна зробити сама. Вам буде легше зробити деяку роботу саме тому, що ви перебуваєте в контакті з тими людьми, яких я називаю загальним терміном "влада".

— Ви маєте на увазі Скотленд-Ярд, головних констеблів та в'язниці Її Величності?

— Саме так. Щось одне або й усе разом. Як я розумію, ви навіть можете вийти на міністра внутрішніх справ?

— Безперечно, ви маєте якісь здогади! То чого ви від мене хочете?

— Насамперед я хочу дати вам цю адресу.

Вона дістала свого записника, вирвала з нього одну сторінку й подала йому.

— Що це? Ага, бачу, дуже відома ліга доброчинності, чи не так?

— Одна з найліпших, якщо не помиляюся. Вони роблять багато добра. Люди надсилають їм одяг, — сказала міс Марпл, — дитячий і жіночий одяг. Жакети, пуловери й усе таке.

— То ви хочете, щоб і я туди щось надіслав?

— Ні, я маю намір залучити вас не до доброчинної діяльності, а до нашої спільної з вами справи.

— У який спосіб?

— Я хочу, щоб ви навели довідки про посилку, надіслану туди звідси два дні тому. Її здали в місцевому відділенні пошти.

— А хто її здав — ви?

— Ні, не я, — сказала міс Марпл. — Але я взяла на себе відповідальність за неї.

— Що ви маєте на увазі?

— Я маю на увазі, — сказала міс Марпл із легкою усмішкою, — що я прийшла тут на пошту й, прикинувшись старою недотепою, розповіла, що я попросила іншу людину здати мою посилку, але по-дурному написала на ній не ту адресу. Я була дуже засмучена з цієї причини. Начальниця пошти поставилася до мене дуже прихильно, сказавши, що пам'ятає ту посилку, але адреса на ній справді була не та, яку я назвала. На ній була та адреса, яку я вам щойно дала. Я пояснила, що вчинила велику дурницю й написала на своїй посилці хибну адресу, сплутавши її з іншою, на яку теж іноді надсилала дещо. Вона сказала мені, що тут нічим не зарадиш, бо посилку, природно, вони вже відіслали. Я сказала, що все гаразд, я просто надішлю листа до тієї ліги, куди було відіслано мою посилку, і повідомлю, що посилка була адресована їм помилково. І запитаю, чи не зроблять вони мені таку ласку й не перешлють її на адресу того товариства, якому я мала намір її надіслати.

— У вас вийшла якась дуже складна історія.

— Це пусте, — сказала міс Марпл. — Адже мені треба було розповісти що-небудь. Звичайно ж, я не писатиму їм ніякого листа. Цю справу я доручаю вам. Вам треба буде з'ясувати, що там було покладено в ту посилку. Я переконана, ви знайдете спосіб, як це зробити.

— А чи буде в тій посилці ім'я того, хто її відіслав?

— Не думаю. Там може бути хіба що клаптик паперу з написом "від ваших друзів" або якась вигадана адреса, наприклад, "Місіс Піпін, 14, Вестбурн Ґроув" — і якби комусь заманулося навести довідки, то особи з таким ім'ям там не виявилося б.

— А інших альтернатив ви не бачите?

— Там може знайтися папірець, на якому написано "Від міс Антеї Бредбері-Скот", але таку можливість я виключаю.

— То це була вона?

— Вона віднесла її на пошту, — сказала міс Марпл.

— І ви попросили, щоб вона віднесла її туди?

— Ой, ні, — сказала міс Марпл. — Я нікого не просила щось відсилати. Уперше я побачила ту посилку, коли Антея несла її, ідучи через парк біля "Золотого кабана", де ми з вами сиділи й розмовляли.

— Але ви пішли на пошту й заявили там, що посилка була вашою?

— Так, — сказала міс Марпл, — але це було неправдою. Адже поштові службовці — люди обережні, а мені треба було з'ясувати, на яку адресу посилку відіслано.

— Ви хотіли з'ясувати, чи було відіслано таку посилку й чи її принесла на пошту одна із сестер Бредбері-Скот — або, конкретніше, міс Антея?

— Я знала, що її принесла Антея, — сказала міс Марпл, — адже ми обоє бачили, як вона її несла.

— Гаразд. — Він узяв папірець з її руки. — Гаразд, я спробую це зробити. Ви гадаєте, та посилка становить для нас інтерес?

— Я думаю, її вміст може виявитися дуже важливим.

— Ви полюбляєте зберігати свої висновки в таємниці? — запитав професор Вонстед.

— Це не таємниці, — відповіла міс Марпл, — а радше можливості, які я досліджую. Я не хочу нічого стверджувати доти, доки мені не вдасться роздобути конкретніші факти.

— Щось іще?

— Я думаю — незалежно від того, хто відповідає за такі речі, його треба попередити, що, можливо, буде знайдено ще один труп.

— Ви хочете сказати, буде знайдено ще один труп, що має стосунок до справи, яка нас цікавить? До того злочину, який скоєно десять років тому?

— Так, — сказала міс Марпл. — Правду кажучи, я в цьому цілком переконана.

— Ще один труп. Чий?

— Поки що це тільки моє припущення, — сказала міс Марпл.

— Ви маєте якесь уявлення про те, де він лежить?

— О, так, — сказала міс Марпл. — Я переконана, що знаю, де він лежить, але мені треба ще трохи часу, перш ніж я зможу сказати вам це напевне.

— Про який труп ви говорите? Труп чоловіка? Жінки? Дитини? Дівчини?

— Існує ще одна дівчина, яка тоді зникла, — сказала міс Марпл. — Її звали Нора Брод. Вона зникла, і відтоді її не бачили й нічого про неї не чули. Я здогадуюся, де заховано її труп.

Професор Вонстед подивився на неї.

— Ви знаєте, чим більше ви говорите, тим менше мені хочеться залишати вас тут саму-одну, — сказав він. — У вас надто багато здогадів, і ви можете вчинити якусь дурницю, хоч не виключено…

— Не виключено, що всі мої здогади — нісенітниця? — запитала міс Марпл.

— Ні, ні, я мав на увазі зовсім не те. Але якщо ви справді знаєте так багато, то це може накликати на вас небезпеку… Ліпше я залишуся тут і оберігатиму вас.

— Ви тут не залишитеся, — сказала міс Марпл. — Ви повинні поїхати до Лондона й виконати там важливу роботу.

— Ви так говорите, ніби знаєте вже дуже багато, міс Марпл.

— Я певна, що справді знаю вже дуже багато. Але мені треба здобути докази.

— Здобуваючи докази, ви можете наразити себе на великий ризик. А я не хочу, щоб поліції довелося шукати тут ще один труп. Ваш.

— Ви перебільшуєте, — сказала міс Марпл.

— Небезпека для вас може стати цілком реальною, якщо ваші здогади правильні — і ви це знаєте. Ви підозрюєте якусь конкретну особу?

— Я дещо знаю про одну особу, так мені здається. Але я повинна довідатися більше — і тому я залишаюся тут. Якось ви мене запитали, чи відчуваю я атмосферу зла. Так, я її відчуваю і відчуваю її тут, атмосферу

зла або, якщо хочете, небезпеки — великого нещастя, страху… Я повинна тут щось зробити. Зробити все, на що я спроможна. Але така стара жінка, як я, мало на що спроможна.

Професор Вонстед лічив, стримуючи дихання:

— Раз, два, три, чотири…

— Що ви рахуєте? — запитала міс Марпл.

— Людей, які залишилися в автобусі. Я виходжу з припущення, що вони не цікавлять вас, адже ви дозволили їм поїхати, а самі залишаєтеся тут.

— А чому вони повинні мене цікавити?

— Бо ви сказали, що містер Рейфаєл послав вас на екскурсію з певною метою і з певною метою послав вас також до Старого Маєтку. Отже, я роблю висновок. Ми припускали, що смерть Елізабет Темпл пов'язана з якимсь учасником екскурсії. Але ви залишаєтеся тут, а отже, тепер ви, схоже, пов'язуєте її зі Старим Маєтком.

— Ви не зовсім маєте рацію, — сказала міс Марпл. — Екскурсія і Старий Маєток пов'язані між собою. Я хочу, щоб дехто розповів мені про дещо.

— Ви думаєте, ви зможете примусити його розповісти вам про дещо?

— Думаю, що зможу. А ви запізнитеся на свій поїзд, якщо не поквапитеся.

— Бережіть себе, — сказав професор Вонстед.

— Я себе берегтиму, — сказала міс Марпл.

Двері відчинилися, і з холу вийшли двоє людей. Міс Кук і міс Бароу.

— Вітаю вас, — сказав професор Вонстед. — Я думав, ви поїхали з екскурсією.

— Ми змінили свою думку в останню мить, — весело відповіла міс Кук. — Розумієте, ми зовсім нещодавно відкрили, що тут можна здійснити кілька дуже цікавих прогулянок і що є одне чи два місця, які мені дуже хочеться побачити. Церква з надзвичайно цікавим джерелом, відомим ще в часи англосаксів. Вона лише за чотири або п'ять миль звідси, і до неї можна доїхати місцевим автобусом, гадаю. Річ у тому, що мене цікавлять не тільки старовинні будівлі та парки. Я також захоплююся церковною архітектурою.

— І я теж, — сказала міс Бароу. — Тут неподалік є також Фінлі-Парк, надзвичайно цікаво спланований із погляду паркової архітектури. Тож ми вирішили, що нам набагато приємніше залишитися тут ще на день або два.

— Ви залишаєтеся тут, у "Золотому кабані"?

— Так. Нам пощастило переселитися до дуже затишної кімнати на двох. Вона набагато краща за ту, у якій ми мешкали протягом двох останніх діб.

— Ви запізнитеся на поїзд, — знову сказала міс Марпл.

— Я думаю, вам було б усе-таки краще… — почав професор Вонстед.

— Зі мною все буде гаразд, — нетерпляче відповіла йому міс Марпл. — Такий добрий чоловік, — сказала вона, коли він завернув за ріг

будинку, — він так турбується про мене, ніби я йому рідна тітка або бабуся.

— Ми пережили велике потрясіння, чи не так? — сказала міс Кук. — Можливо, вам захочеться приєднатися до нас, коли ми поїдемо оглянути церкву святого Мартіна в Ґроуві.

— Дякую за запросини, — сказала міс Марпл, — але не думаю, що сьогодні в мене вистачить сил на екскурсію. Можливо, завтра, якщо знайдеться щось цікаве для оглядин.

— Тоді, даруйте, ми повинні залишити вас.

Міс Марпл усміхнулася до них і повернулася в готель.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

МІС МАРПЛ МІРКУЄ

Пообідавши в їдальні, міс Марпл вийшла на терасу, де пили каву. Вона саме допивала свою другу філіжанку, коли висока й тендітна жінка піднялася сходами й підійшла до неї, дещо засапавшись. Це була Антея Бредбері-Скот.

— О, міс Марпл, ми лише щойно довідалися, що ви не поїхали з екскурсією. Ми думали, ви поїдете й не станете залишатися тут. І Клотільда, і Лавінія послали мене сказати вам: ми сподіваємося, ви повернетеся до Старого Маєтку й погостюєте в нас. Я переконана, що в нас вам буде набагато краще. Тут завжди стільки людей, які приїжджають і виїжджають, а надто в суботу та в неділю, і взагалі тут гамірно й неспокійно. Тож ми будемо дуже, дуже раді, — повірте, ми справді будемо, — якщо ви повернетеся до нас.

— О, це дуже люб'язно з вашого боку, — сказала міс Марпл, — це справді дуже й дуже люб'язно, адже я вже жила у вас дві доби. Я спершу думала, що поїду далі з екскурсією. Тобто після тих двох днів, які я провела з вами. Якби не цей трагічний і нещасливий випадок… Бо після нього, знаєте, я відчула, що не здатна їхати далі. Я подумала, мені конче треба відпочити бодай одну ніч.

— Але я повторюю, вам буде набагато краще, якщо ви приїдете до нас. Ми зробимо все, від нас залежне, щоб вам було затишно й зручно.

— О, ідеться зовсім не про це, — сказала міс Марпл. — Мені було надзвичайно добре, коли я жила у вас. Справді, я дуже тішилася. Такий чудовий дім. І речі в ньому просто чудові. Чудова порцеляна, чудовий кришталь і меблі. Це така приємність — жити в будинку, а не в готелі.

— У такому разі ходімо зі мною. Ходімо зараз же. Я допоможу вам скласти ваші речі.

— Дякую, ви дуже люб'язні. Але я можу зробити це й сама.

— Але ви не проти, якщо я все ж таки допоможу вам?

— Я буду вам дуже вдячна, — сказала міс Марпл.

Вони пішли до її кімнати, де Антея досить недбало спакувала її пожитки. Міс Марпл, яка звикла складати свої речі дуже акуратно, мусила прикусити губу, щоб зберегти на обличчі задоволений вираз. Господи, подумалося їй, та ж вона робить це через пень-колоду.

Антея домовилася з портьє, і той відніс валізу за ріг готелю, а потім униз по вулиці до Старого Маєтку. Міс Марпл дала йому щедрі чайові й, усе ще бурмочучи, яка вона рада і яка вдячна, повернулася в дім сестер.

"Три сестри! — подумала вона. — От я знову з ними зустрілася". Вона сіла у вітальні й на мить заплющила очі, досить важко дихаючи. Схоже було, що вона трохи засапалася. Вона відчувала, що це цілком природно в її віці, адже Антея та портьє йшли досить-таки швидко. Але насправді за своїми заплющеними очима намагалася зрозуміти, які почуття опанували її, коли вона знову повернулася в цей дім. Чи відчувала вона щось зловісне? Ні, це було не відчуття чогось зловісного, а відчуття нещастя. Глибокого нещастя. Такого глибокого, що воно майже вжахнуло її.

Вона розплющила очі й подивилася на ще двох жінок, які були в цій кімнаті. Місіс Ґлін щойно прийшла з кухні, тримаючи в руках тацю з післяполудневим чаєм. Вона здавалася такою, якою була й завжди. Її спокійне обличчя не виражало якихось емоцій або почуттів. Така цілковита відсутність почуттів була майже неприродною, подумала міс Марпл. Можливо, життя, позначене напругою й труднощами, навчило її нічого не виставляти назовні, зберігати стриманість і нікому не показувати своїх внутрішніх почуттів?

Міс Марпл перевела погляд із неї на Клотільду. Та мала вигляд Клітемнестри, це вона помітила ще раніше. Вона, безперечно, не вбивала свого чоловіка, бо ніколи не мала чоловіка, якого можна було б убити, і дуже малоймовірно, що вона вбила дівчину, до якої, згідно з усіма розповідями, була глибоко прив'язана. Міс Марпл не мала жодних підстав сумніватися, що так воно й було. Вона бачила, як очі Клотільди наповнилися слізьми на згадку про смерть Вериті.

А що Антея? Антея, яка віднесла ту посилку на пошту. Антея, що прийшла її забрати до готелю. У міс Марпл був великий сумнів щодо Антеї. Божевільна? Справді, надто божевільна для свого віку. Очі, що сахалися від вашого погляду й відразу повертались назад. Очі, що, здавалося, бачили у вас за плечима те, чого інші люди не бачили. Вона налякана, думала міс Марпл. Щось її налякало. Чого вона так боїться? Можливо, вона страждає від психічного захворювання? Можливо, боїться, щоб її не заслали до якогось закладу, де їй доведеться

перебувати до кінця своїх днів? Боїться своїх двох сестер, які можуть прийти до висновку, що нерозумно тримати її на волі? А може, вони остерігаються, щоб Антея не зробила або не сказала чогось зайвого?

Міс Марпл відчувала: тут щось витає в повітрі. За чаєм вона запитувала себе, що роблять міс Кук та міс Бароу. Чи поїхали вони дивитися ту церкву, чи то була тільки балаканина, балаканина, позбавлена реального змісту? У їхній поведінці було щось дивне. Дивно, чому вони приїздили в Сент-Мері-Мід і дивилися там на неї ніби для того, щоб потім упізнати її серед учасників екскурсії, але так і не зізналися, що бачили її раніше або зустрічалися з нею.

Було багато чого незрозумілого для міс Марпл. Незабаром місіс Ґлін забрала тацю з чаєм, Антея вийшла в сад, і міс Марпл залишилася наодинці з Клотільдою.

— Думаю, ви знайомі з архідияконом Брабазоном, чи не так? — запитала вона.

— О, так, — сказала Клотільда, — він був учора в церкві, на заупокійній службі. Ви його знаєте?

— Ні, не знаю, — сказала міс Марпл, — але він прийшов до "Золотого кабана", і ми з ним там розмовляли. Здається, він навідувався до лікарні й розпитував там про смерть бідолашної міс Темпл. Він хотів з'ясувати, чи Елізабет Темпл не передавала для нього якогось послання. Я думаю, вона хотіла його відвідати. Але я, звичайно, розповіла йому, що хоч я й їздила до лікарні, сподіваючись, що зможу там допомогти чимось, але я нічого не змогла зробити, крім як посидіти біля ліжка бідолашної міс Темпл. Вона була без тями. Я нічого не могла зробити, щоб допомогти їй.

— Вона нічого не сказала, ніяк не пояснила, що з нею сталося? — запитала Клотільда.

Вона запитала про це без особливої цікавості. Міс Марпл подумала, що, можливо, вона відчуває більший інтерес до цієї теми, аніж показує, проте вирішила, що навряд. Їй здалося, Клотільду турбували якісь зовсім інші думки.

— Ви думаєте, то був нещасливий випадок? — запитала міс Марпл. — Чи, може, слід повірити тій історії, яку розповіла племінниця місіс Райзлі-Портер? Про те, як хтось зіштовхнув униз камінь?

— Думаю, якщо ті двоє розповіли одне й те саме, то вони справді щось бачили.

— Атож. Вони обоє розповіли те саме, — сказала міс Марпл, — хоч і трохи різними словами. Але це, мабуть, цілком природно.

Клотільда подивилася на неї з цікавістю.

— Ви, схоже, дуже заінтриговані цією розповіддю.

— Власне, вона здалася мені дуже малоймовірною, — сказала міс Марпл. — Дуже малоймовірною, якщо тільки не…

— Якщо тільки не що?

— Я подумала… — почала міс Марпл.

Місіс Ґлін знову увійшла до кімнати.

— Подумали про що? — запитала вона.

— Ми розмовляємо про нещасливий випадок чи про подію, яка нещасливим випадком не була, — сказала Клотільда.

— Але хто?..

— Історія, яку вони розповіли, здається мені дуже дивною, — сказала міс Марпл, повертаючись до своєї думки.

— Тут щось не так, у цьому місці, — раптом сказала Клотільда. — Щось не те витає в повітрі. Ми ніколи не могли позбутися цього відчуття. Ніколи — після того як померла Вериті. Минають роки, але воно не минає. Тут ходить якась тінь. — Вона подивилася на міс Марпл. — Ви так не думаєте? Ви не відчуваєте, що тут блукає тінь?

— Знаєте, я тут чужа людина, — сказала міс Марпл. — Ви й ваші сестри, які жили тут і знали загиблу дівчину, певно, відчуваєте щось зовсім інше, ніж відчуваю я. Адже вона була, як сказав мені архідиякон Брабазон, дівчиною милою й дуже гарною.

— Атож, це була чарівна дитина, — сказала Клотільда.

— На жаль, я її знала не дуже добре, — сказала місіс Ґлін. — Адже я жила весь час за кордоном. Одного разу ми з чоловіком приїхали у відпустку до Англії, але жили переважно в Лондоні. Сюди ми навідувалися нечасто.

Антея увійшла із саду. У руках у неї був великий букет лілей.

— Похоронні квіти, — сказала вона. — Ось що нам сьогодні треба, чи не так? Я поставлю їх у велику вазу. — Похоронні квіти, — і вона раптом засміялася. То був дивний, тихий, істеричний сміх.

— Не треба, Антеє, — сказала Клотільда. — Це буде негарно.

— Піду поставлю їх у воду, — весело сказала Антея й вийшла з кімнати.

— Лихо та й годі, — сказала місіс Ґлін. — Схоже, Антея…

— Її стан погіршується, — скрушно мовила Клотільда.

Міс Марпл вдала, ніби не слухає й нічого не чує. Вона взяла в руки невеличку, оздоблену емаллю скриньку й роздивлялася її із захопленою цікавістю.

— А тепер вона розіб'є вазу, — сказала Лавінія.

Вона теж вийшла з кімнати. Міс Марпл запитала:

— Ви занепокоєні станом своєї сестри Антеї?

— Атож, вона буває вельми неврівноваженою. Вона наймолодша й ніколи не відзначалася добрим здоров'ям. Але останнім часом, я думаю, її стан дуже погіршився. Схоже, вона не має найменшого уявлення про серйозність своїх проблем. У неї часто бувають напади цієї дурної істерії. Вона істерично сміється з речей, що заслуговують на серйозне ставлення. Ми не хочемо — ви ж розумієте — віддати її до якогось закладу. Їй треба лікуватися, звичайно, але я не думаю, що їй захочеться покинути дім. Адже це її дім зрештою. Хоч іноді з нею буває важко.

— Життя взагалі іноді буває дуже важким, — сказала міс Марпл.

— Лавінія хоче кудись поїхати, — сказала Клотільда. — Вона знову хоче оселитися десь за кордоном. У Таорміні, я думаю. Їй доводилося часто бувати там зі своїм чоловіком, і вони були тоді дуже щасливі. Вона живе з нами в цьому будинку вже багато років, але, схоже, її постійно змагає бажання вирушити в мандри, поїхати кудись далеко. Іноді мені здається, що їй просто не хочеться жити в одному домі з Антеєю.

— Я вам співчуваю, — сказала міс Марпл. — Мені не раз доводилося чути розповіді про такі труднощі, з якими маєте справу ви.

— Вона боїться Антеї, — сказала Клотільда. — Вона, безперечно, її боїться. А я, звісно, намагаюся переконати її в тому, що боятися нема чого. Антея іноді просто поводиться по-дурному. У неї бувають дивні думки й дивне уявлення про речі. Але я не думаю, що вона небезпечна — тобто я маю на увазі ту небезпеку, о, я сама не знаю, що я маю на увазі. Мабуть, я просто не вірю в те, що вона спроможна на якусь божевільну та небезпечну витівку.

— А раніше чогось такого з нею не бувало? — поцікавилася міс Марпл.

— О, ні. Такого з нею не бувало ніколи. У неї бувають нервові зриви, й іноді вона раптом починає відчувати гостру неприязнь до якоїсь людини. Вона, по суті кажучи, істота ревнива й заздрісна. Наприклад, вона заздрить людям, які опиняються в центрі уваги й навколо яких зчиняється метушня. Іноді її дуже важко зрозуміти. Часом я думаю, нам було б ліпше продати цей будинок і переселитися кудись-інде.

— Вам можна тільки поспівчувати, — сказала міс Марпл. — Я можу вас зрозуміти, вам, певно, важко жити тут із болючими спогадами про минуле.

— Ви це розумієте, чи не так? Атож, я бачу, ви розумієте. Я нічого не можу із собою вдіяти. Мої думки весь час повертаються до тієї любої, коханої дитини. Вона була мені як рідна дочка. Зрештою, вона була дочкою однієї з моїх найкращих подруг. Вона була дуже розумна дівчина. Дуже кмітлива й розвинена. Вона відчувала мистецтво. Мала чудові успіхи в малюванні й була наділена витонченим художнім смаком. Вона багато малювала. Я пишалася нею. А тоді раптом вона закохалася в того жахливого, психічно хворого молодика.

— Ви маєте на увазі сина містера Рейфаєла, Майкла Рейфаєла?

— Так. Краще б він ніколи тут не з'являвся. Але сталося так, що він був проїздом у цій місцевості, його батько хотів, щоб він нас навідав, і ми запросили його на обід. Він умів прикинутися дуже чарівним, ви, певно, знаєте. Але він уже тоді був закінченим мерзотником, безнадійним і невиправним злочинцем. Він уже двічі сидів у в'язниці, звабив і покинув кількох дівчат. Але я ніколи не думала, що Вериті… То була якась нерозсудлива й одержима пристрасть. Мабуть, це буває з дівчатами в такому віці. Вона була без тями від нього. Усе те, що з ним сталося, було не його провиною, так вона нас запевняла. Ви знаєте, як ото дівчата кажуть: "Усі проти нього", так вони завжди кажуть. Усі проти нього. Ніхто не хоче зрозуміти його. О, такі речі буває просто нестерпно слухати. Невже закохані дівчата неспроможні почути голос тверезого глузду?

— Як правило, неспроможні, — зітхнувши, промовила міс Марпл.

— Вона нічого не хотіла слухати. Я спробувала була віднадити його від нашого дому. Сказала йому, щоб більше до нас не приходив. Я, звичайно, зробила тоді дурницю. Згодом я це зрозуміла. Це призвело тільки до того, що вона почала зустрічатися з ним поза нашим домом. І я не знала, де вони зустрічаються. Вони призначали різні місця для своїх побачень. Він мав звичай приїздити машиною до умовленого місця, а потім привозив її додому пізно ввечері. Раз чи двічі привозив її лише наступного дня. Я намагалася зупинити їх, казала, що цьому треба покласти край, але вони мене не слухали. Вериті мене не слухала. Я, звичайно, не сподівалася, що мене послухає він.

— Вона хотіла одружитися з ним? — запитала міс Марпл.

— Ні, я не думаю, що в них усе зайшло так далеко. Не думаю, що він будь-коли хотів одружитися з нею чи думав про щось таке.

— Я дуже вам співчуваю, — сказала міс Марпл. — Ви, певно, багато вистраждали.

— Атож. Найтяжчі хвилини у своєму житті мені довелося пережити, коли мене викликали впізнавати тіло. Це було вже пізніше — після того як він зник звідси. Ми, звичайно, думали, що вона втекла з ним, і сподівалися, що рано чи пізно вони повідомлять про себе. Я знала, поліція поставилася до цієї справи дуже серйозно. Вони викликали Майкла до відділка й довго його допитували, але його розповідь про себе не збігалася з тим, що розповідали про нього інші.

А потім вони знайшли її. Дуже далеко звідси. Миль за тридцять, не менше. Вона лежала в канаві під густим живоплотом біля глухого путівця, яким давно вже ніхто не їздив. Атож, мені довелося поїхати туди й побачити її труп у морзі. Жахливе видовище. Навіщо він повівся з нею так жорстоко? Навіщо розбив їй голову й спотворив обличчя? Невже йому не досить було просто задушити її? Він задушив Вериті її власним шарфом. Я не можу… не можу більше… Це нестерпно… нестерпно…

Сльози заструменіли по її щоках.

— Я співчуваю вам, — сказала міс Марпл. — Я дуже, дуже вам співчуваю.

— Я вірю, що ви мені співчуваєте. — Несподівано Клотільда подивилася на неї. — А ви ж іще не знаєте найгіршого.

— У якому розумінні?

— У мене великі сумніви… щодо Антеї.

— А до чого тут, власне, Антея?

— Вона була тоді такою дивною. Ніби переживала напад ревнощів. Зненацька вона не злюбила Вериті. Дивилася на неї таким поглядом, наче ненавиділа її. Іноді я думаю… я думала радше… ой, ні, це жахлива думка, не можна думати такого про власну сестру… з нею були випадки, коли вона могла кинутися на когось. У неї, знаєте, бувають незбагненні напади люті. І я думаю, а чи не могло статися…. о Господи, я не повинна такого казати. Такого просто не могло бути. Забудьте, прошу вас, те, що я вам сказала. Це все дурниці, це все пусте. Але ж… але ж… Її не можна вважати цілком нормальною. Я не можу заплющити на це очі. Ще в дитинстві в неї було кілька дивних пригод… Із тваринами. У нас був папуга. Папуга, що базікав усяку нісенітницю, як то буває зазвичай із папугами, і вона скрутила йому шию, і після того я вже не могла дивитися на неї, як раніше. Я не могла довіряти їй. Я ніколи не була певна… О Господи, схоже, я теж впадаю в істерику.

— Заспокойтеся, — сказала міс Марпл. — І ніколи не думайте про таке.

— Ні, я не думатиму. З мене цілком досить і того, що Вериті померла. Померла жахливою смертю. Принаймні, інші дівчата тепер у безпеці від того хлопця. Його засудили на довічне ув'язнення. Він і тепер у в'язниці. Вони його не випустять, і він уже ніколи не скривдить нікого іншого. Але мені дивно, чому вони не визнали його психічно ненормальним — обмежено відповідальним, як тепер кажуть. Його треба було відправити до божевільні. Він не міг відповідати за свої дії.

Вона підвелася й вийшла з кімнати. Місіс Ґлін увійшла, розминувшись із сестрою у дверях.

— Не звертайте великої уваги на Клотільду, — сказала місіс Ґлін. — Вона так і не прийшла до тями після того страшного нещастя, яке сталося кілька років тому. Вона дуже любила Вериті.

— Вона, схоже, турбується про свою молодшу сестру.

— Про Антею? З Антеєю все гаразд. Щоправда, у неї трохи негаразд із головою, ви ж знаєте. Вона трохи… Істерична. Багато що дратує її, у неї виникають дивні фантазії, уява іноді заводить її надто далеко. Але я не думаю, що Клотільда має найменші підстави турбуватися за неї. Господи, хто це там пройшов повз вікно?

У засклених дверях, які виходили в сад, з'явилися дві жінки, усміхаючись дещо збентежено.

— О, вибачте нам, будь ласка, — сказала міс Бароу, — ми просто обходили навколо будинку, видивляючись, чи тут немає міс Марпл. Нам сказали, що вона перебуває у вас, і я подумала — ага, ви тут, моя люба міс Марпл. Я хотіла сказати вам, що ми так і не поїхали сьогодні до тієї церкви. Її, як нам сказали, зачинено на ремонт, і ми вирішили сьогодні вже нікуди не їхати. Можливо, ми влаштуємо собі якусь екскурсію завтра. Сподіваюся, ви не гніваєтеся на нас, що ми з'явилися так несподівано. Я намагалася подзвонити біля парадних дверей, але, схоже, дзвінок не пролунав.

— Він і справді іноді не спрацьовує, — сказала місіс Ґлін. — Він у нас досить-таки примхливий. Іноді дзеленчить, а іноді — ні. Але прошу, сідайте й поговорімо трохи. А я й не знала, що ви не поїхали з екскурсією.

— Ні, ми не поїхали, бо вирішили трохи прогулятися по околицях, якщо вже ми заїхали так далеко, а їхати далі в автобусі після того, що тут сталося день або два тому, нам було б якось не по собі.

— Випиймо трохи хересу, — сказала місіс Ґлін.

Вона вийшла з кімнати й незабаром повернулася. Антея супроводжувала її тепер, уже цілком спокійна. Вона принесла тацю, на якій стояли келихи й карафа з хересом.

Усі посідали.

— Мені все-таки дуже хотілося б знати, — сказала місіс Ґлін, — що насправді сталося з бідолашною міс Темпл. Я маю на увазі той очевидний факт, що ми абсолютно не знаємо, якої ж думки дотримується поліція. Бо вони, очевидно, досі не дійшли певного висновку, адже процес попереднього судового розслідування відкладено, а отже, їх не задовольняють ті результати, яких вони досягали. Можливо, вони не впевнені в тому, що стало причиною смертельної рани.

— Я так не думаю, — сказала міс Бароу. — Немає жодного сумніву, що причиною став удар каменем по голові, який, у свою чергу, спричинив тяжкий струс мозку. Залишається нез'ясованим тільки питання про те, чи то камінь сам скотився з гори, чи хтось його підштовхнув.

— Але невже ви справді припускаєте, що хтось міг штовхнути камінь униз чи утнути ще якусь витівку? Хоча, звісно, хуліганів ніде й ніколи не бракує. Усілякі там іноземці або студенти. Я іноді навіть думаю, а чи, бува…

— Ви хотіли сказати, а чи, бува, той камінь не штовхнув хтось із наших екскурсантів? Супутників з екскурсії? — припустила міс Марпл.

— Даруйте, але я цього не сказала, — заперечила міс Кук.

— А проте, — мовила міс Марпл, — ми не можемо не думати про таку можливість. Я маю на увазі, що мусить бути якесь пояснення. Якщо поліція сумнівається в тому, що це був нещасливий випадок, тоді хтось же вчинив замах на її життя — а міс Темпл була чужою людиною в цій місцевості. Тому важко припустити, що це міг зробити хтось із місцевих жителів. Тож підозра неминуче падає на нас; я маю на увазі всіх тих, хто приїхав сюди з автобусною екскурсією, хіба не так?

І вона захихотіла тоненьким голосом старої жінки, схожим на тихе іржання коня.

— Ай справді!

— Звісно, мені не слід би таке казати, але іноді, знаєте, злочини бувають вельми цікавими. Іноді відбуваються такі речі, які нам навіть приснитися не могли.

— Ви маєте якісь здогади, міс Марпл? Мені було б цікаво вислухати їх, — мовила Клотільда.

— Існують різні можливості, і неможливо про них не думати.

— Ось, наприклад, містер Каспар, — сказала міс Кук. — Ви знаєте, цей чоловік не сподобався мені з першого погляду. Він здався мені — як би це висловити — іноземним шпигуном чи кимось таким. Можливо, він приїхав до Англії, щоб викрасти наші атомні таємниці абощо.

— Я не думаю, що атомні таємниці нашої країни зберігаються десь поряд, — сказала місіс Ґлін.

— Звичайно, їх тут немає, — сказала Антея. — Можливо, хтось умисне її переслідував. Можливо, хтось стежив за нею тому, що вона вчинила якийсь злочин абощо.

— Нісенітниці, — сказала Клотільда. — Вона була директоркою у відставці, директоркою дуже відомої школи, була освіченою і вченою жінкою. Кому могло б спасти на думку стежити за нею?

— О, я не знаю. Можливо, на неї впала якась підозра.

— Я переконана, — мовила місіс Ґлін, — що міс Марпл має свою особливу думку.

— Атож, у мене свої міркування, — сказала міс Марпл. — Мені здається, що єдиними людьми, які могли… О, як важко іноді буває чітко сформулювати те, що лиш промайнуло тобі в голові. Але я хочу сказати, що існують лише двоє людей, які спадають на думку, коли ти намагаєшся розглянути суто логічні можливості. Я не хочу сказати, що так воно було насправді, бо йдеться про дуже милих і приємних людей, але, я хочу сказати, що немає нікого іншого, хто міг би бути запідозрений із погляду логіки.

— Кого ж ви маєте на увазі? Дуже навіть цікаво.

— Гадаю, я не маю права говорити про це вголос. Адже це тільки припущення, яке може вам здатися дуже непереконливим.

— Хто ж, на вашу думку, міг би скотити згори той камінь? Кого, ви думаєте, бачили Джоана та Емлін Прайс?

— Суть мого припущення полягає в тому, що, можливо, вони нікого не бачили.

— Я вас не зовсім розумію, — сказала Антея. — Як могли вони нікого не бачити?

Можливо, вони все вигадали.

— Вигадали, що вони когось там бачили?

— Це одна з можливостей, хіба ні?

— Ви маєте на увазі, що то був із їхнього боку дурний жарт або якийсь підступний замір? Так чи не так?

— Я хочу тільки сказати, що сьогодні ми часто чуємо, як молоді люди витинають найдивовижніші штуки, — сказала міс Марпл. — Скажімо, калічать коней, розбивають вікна в дипломатичних представництвах, нападають на людей і жбурляють у них камінням. Усе це роблять дуже молоді люди, хіба не так? А серед нас лише вони були молодими людьми, ви не можете не погодитися зі мною.

— Ви хочете сказати, що саме Емлін Прайс і Джоана могли штовхнути згори той камінь?

— Лише їх можна вважати кандидатами на такий вчинок, чи не так?

— Фантазії! — сказала Клотільда. — Мені б таке й на думку ніколи не спало. Але тепер я бачу, у ваших словах щось справді є. Хоч я не знаю цих двох людей. Я не подорожувала з ними в автобусі.

— О, вони надзвичайно милі люди, — сказала міс Марпл. — Особливо Джоана. Вона здалася мені надзвичайно здібною дівчиною.

— Здібною і на все здатною? — запитала Антея.

— Антеє, замовкни, — сказала Клотільда.

— Атож, — погодилася міс Марпл. — Здібною й на все здатною. Бо, зрештою, якщо ви хочете вчинити вбивство, то вам знадобиться неабиякий хист, щоб сховати всі кінці у воду абощо.

— Але якщо вони скоїли вбивство, то найімовірніше, вони скоїли його вдвох, — припустила міс Бароу.

— Саме так, — погодилася міс Марпл. — Вони скоїли його вдвох, і тому розповіли приблизно однакову історію. Вони очевидні підозрювані — це все, що я можу про них сказати. Вони перебували поза полем зору інших. Усі інші підіймалися нижньою стежкою. Вони могли досягти вершини пагорба, вони могли скотити камінь униз. Можливо, вони не зазіхали конкретно на життя міс Темпл. Можливо, уявляли собі свій учинок як акт анархії, можливо, хотіли просто розчавити щось або когось — кого завгодно. Вони штовхнули камінь. І цілком природно, потім розповіли, ніби когось там бачили. До того ж у якомусь дуже незвичайному вбранні, що само по собі уже вселяє підозру. Звісно, мені не слід би це казати, але такі думки в мене були.

— Ця гіпотеза видається мені цікавою, — сказала місіс Ґлін. — А що ти думаєш, Клотільдо?

— Я не виключаю таку можливість. Проте сама я не дійшла б таких висновків.

— Хай там як, — сказала міс Кук, зводячись на ноги, — а нам час повернутися до "Золотого кабана". Ви підете з нами, міс Марпл?

— Ой, ні, — сказала міс Марпл. — Ви, либонь, не знаєте. Я забула сказати вам. Міс Бредбері-Скот дуже люб'язно запросили мене переночувати в них ще одну ніч — або дві.

— О, я розумію. Певна, це дуже добре для вас. Тут набагато затишніше. Сьогодні ввечері у "Золотому кабані" оселився цілий гурт людей, які зчинили неймовірний гамір.

— Може, прийдете і вип'єте з нами по філіжанці кави після вечері? — запропонувала Клотільда. — Вечір сьогодні дуже теплий. Ми не можемо запросити вас на вечерю, бо не встигнемо підготуватися, але будемо раді, якщо ви прийдете випити з нами кави…

— Залюбки, — сказала міс Кук. — Щиро дякуємо за гостинність.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

ДЗИҐАРІ ВИДЗВОНЮЮТЬ ТРЕТЮ

I

Міс Кук і міс Бароу не примусили себе довго чекати. Вони прийшли за чверть дев'ята — одна в бежевій сукні з мереживом, а інша — в оливково-зеленій. Під час вечері Антея уже встигла розпитати міс Марпл про цих двох дам.

— Дивно, чому вони вирішили не їхати далі з екскурсією, — сказала вона.

— О, я не бачу в цьому нічого дивного, — відповіла міс Марпл. — Їхнє рішення, навпаки, здається мені цілком природним. Гадаю, вони діють згідно з наперед обміркованим планом.

— Що ви маєте на увазі під планом? — запитала місіс Ґлін.

— Я просто думаю, вони наперед готуються до будь-яких випадковостей і мають план, що робити після кожної з них.

— Ви хочете сказати, — промовила Антея з певною цікавістю, — вони наперед обміркували, що робитимуть після вбивства?

— Мені не хотілося б, — сказала місіс Ґлін, — щоб ти говорила про смерть бідолашної міс Темпл як про вбивство.

— Але ж це справді було вбивство, — сказала Антея. — Я тільки ніяк не можу збагнути, кому треба було вбивати її? Можливо, то була одна з

її колишніх учениць, яка завжди її ненавиділа й тепер вирішила помститись?

— Ви гадаєте, ненависть може тривати так довго? — запитала міс Марпл.

— О, звичайно. Я думаю, що коли ти по-справжньому ненавидиш когось, то твоя ненависть може тривати багато років.

— Яз вами не згодна, — сказала міс Марпл. — Я думаю, ненависть поступово вмирає. Ви можете підтримувати її штучно, але, гадаю, зазнаєте невдачі. Ненависть не може бути такою сильною, як любов, — додала вона.

— А вам не спадало на думку, що міс Кук або міс Бароу чи вони обидві могли вчинити вбивство?

— З якого дива? — запитала місіс Ґлін. — Перестань молоти нісенітниці, Антеє. Вони справили на мене враження дуже приємних жінок.

— Я помітила в них щось таємниче, — сказала Антея. — А ти нічого не помітила, Клотільдо?

— Можливо, ти й маєш рацію, — сказала Клотільда. — Їхня поведінка видалася мені трохи штучною, якщо ти розумієш, про що я кажу.

— А я побачила в них щось зловісне, — сказала Антея.

— У тебе надто багата уява, — сказала місіс Ґлін. — До того ж вони йшли нижньою стежкою, хіба ні? Ви бачили їх там? — запитала вона, звертаючись до міс Марпл.

— Не можу сказати, що я їх там бачила, — сказала міс Марпл. — Я не мала такої нагоди.

— Тобто?

— Її там не було, — сказала Клотільда. — Вона була тут, у нашому саду.

— А, звичайно ж. Я й забула.

— То був такий чудовий і лагідний день, — сказала міс Марпл. — Мені тоді було так радісно та приємно. Завтра вранці я хочу вийти й подивитися на ту масу білих квітів, яку я бачила біля пагорка в кінці саду. У той день вони лише почали розпукуватися. А тепер, мабуть, повністю розквітли й стали схожі на величезний букет. Я завжди бачитиму їх перед собою, згадуючи про свій візит до вас.

— А я ненавиджу ті квіти, — сказала Антея. — Хочу їх викорчувати. Я знову хочу збудувати там теплицю. Якщо ми заощадимо трохи грошей, ми зможемо це зробити, чи не так, Клотільдо?

— Ми залишимо там усе, як є, — сказала Клотільда. — Я не хочу чіпати ті квіти. Яка нам користь тепер із теплиці? Мине чимало років, перш ніж виноград знову зможе родити.

— Облиште, — сказала місіс Ґлін. — Зараз не час про це сперечатися. Ходімо до вітальні. Скоро прийдуть наші гості пити каву.

Саме тоді і з'явилися гості. Клотільда принесла тацю з кавою. Вона наповнила філіжанки й роздала їх, поставивши по філіжанці перед кожною гостею, а тоді подавши одну й міс Марпл.

Міс Кук нахилилася вперед.

— Ви мені пробачте, міс Марпл, але я, на вашому місці, не пила б тепер каву. Уже ніч, і ви не зможете добре виспатися.

— Ви справді так вважаєте? — запитала міс Марпл. — Я звикла пити каву увечері.

— Може, і так, але це дуже міцна, добра кава. Я вам раджу не пити її.

Міс Марпл подивилася на міс Кук. На обличчі міс Кук був вираз щирої стурбованості, пасмо її волосся, яке мало неприродно світлий колір, затуляло їй одне око. Друге око ледь помітно підморгувало їй.

— Я зрозуміла, що ви хочете сказати, — промовила міс Марпл. — Можливо, ви маєте слушність. Схоже, ви добре розумієтеся на дієті.

— О, так. Я дуже цікавилася цією темою, коли навчалася на курсах медсестер.

— Тоді я не стану сперечатися з вами. — Міс Марпл трохи відсунула від себе філіжанку. — Скажіть, ви маєте фото тієї дівчини? — запитала вона, звертаючись до сестер. — Вериті Гант, чи як там її звали? Архідиякон Брабазон розповідав мені про неї. Мені здалося, він дуже її любив.

— Звичайно, любив. Він любив молодь, — сказала Клотільда.

Вона підвелася, пішла в протилежний кінець кімнати, висунула шухляду письмового столу, знайшла там фотографію й принесла її міс Марпл.

— Ось такою була Вериті, — сказала вона.

— Яке гарне обличчя! — сказала міс Марпл. — Атож, прекрасне й незвичайне обличчя. Бідолашна дитина!

— Жахливо, але такі речі відбуваються й далі, — сказала Антея. — Дівчата закохуються в першого-ліпшого. Ніхто їх не застерігає, ніхто за ними не дивиться.

— Сьогодні вони повинні дивитися за собою самі, — сказала Клотільда, — але вони не мають найменшого уявлення про те, як це треба робити, нехай допоможе їм Бог!

Вона простягла руку, щоб узяти світлину в міс Марпл, але зачепила рукавом філіжанку з кавою й перекинула її на підлогу.

— О, моя люба! — сказала міс Марпл. — Це моя провина. Я, певно, несамохіть підбила вашу руку?

— Ні, — сказала Клотільда, — це сталося через мій рукав. Він надто широкий і вільний. Може, ви вип'єте гарячого молока, якщо остерігаєтесь пити каву?

— Це було б добре, — сказала міс Марпл. — Склянка гарячого молока перед сном заспокоює й зміцнює сон.

Побазікавши ще трохи на всі теми життя, міс Кук і міс Бароу почали прощатися. Але пішли вони не відразу, бо спочатку одна, а потім друга поверталися, щоб узяти якусь забуту річ: шарф, сумочку, носовичок.

— Скільки непотрібної метушні, — сказала Антея, коли вони нарешті пішли.

— Знаєте, — сказала місіс Ґлін, — я схильна погодитися з Клотільдою, що ці двоє видаються якимись штучними, якщо ви розумієте, про що я кажу, — промовила вона, звертаючись до міс Марпл.

— Схоже, ви маєте рацію, — сказала міс Марпл. — Вони справді здаються якимись неприродними. Я чимало думала про них. Тобто я запитувала себе, чому вони поїхали на екскурсію й чи справді вони втішаються нею. І яка причина привела їх сюди.

— І ви знайшли відповіді на ці запитання? — поцікавилася Клотільда.

— Думаю, що так, — сказала міс Марпл. Вона зітхнула. — Я знайшла чимало відповідей, — докинула вона.

— Сподіваюся, ви досі втішалися екскурсією, — промовила Клотільда.

— Але я рада, що далі не поїхала, — сказала міс Марпл. — Не думаю, що мені було б приємно продовжувати екскурсію.

— О, я цілком розумію вас.

Клотільда взяла на кухні склянку гарячого молока й провела міс Марпл нагору, до її кімнати.

— Може, вам треба чогось іще? — запитала Клотільда. — Скажіть мені, я принесу.

— Ні, дякую. Я маю все, що мені треба, ось у цій нічній валізці, тож можу не розпаковувати своєї великої валізи. Дякую вам, було дуже люб'язно з вашого боку та з боку ваших сестер запросити мене ще на одну ніч.

— Ми не могли вчинити інакше, адже містер Рейфаєл просив нас допомогти вам у своєму листі. Він подумав про вас ще за свого життя.

— Атож, — сказала міс Марпл, — то був чоловік, який міг усе наперед передбачити. Чудовий розум, я сказала б.

— Недаремно ж він мав славу видатного фінансиста.

— Й у сфері фінансів, і в інших справах він обмірковував усе до дрібниць, — сказала міс Марпл. — Думаю, мені час спати. На добраніч, міс Бредбері-Скот.

— Принести вам сніданок уранці сюди, ви, може, захочете поснідати в ліжку?

— Ні, ні, я не хочу завдавати вам зайвого клопоту. Ні, я зійду снідати вниз. Хіба що принесіть філіжанку чаю, це було б дуже до речі, бо я хочу вранці прогулятися в саду. Зокрема, побачити той пагорок, весь укритий білими квітами, такими чудовими і яскравими...

— На добраніч, — сказала Клотільда. — Приємних снів.

II

У холі Старого Маєтку стародавні дзиґарі біля сходів видзвонили другу годину. Дзиґарі в домі видзвонювали години не одночасно, а деякі взагалі не видзвонювали. Підтримувати в робочому стані всі старі дзиґарі та годинники було нелегко. Незабаром дзиґарі, що були на другому поверсі, значно тихіше видзвонили третю годину ночі. Тонка смужка світла проникла з коридору до спальні між дверима й одвірком.

Міс Марпл сіла в ліжку й поклала пальці на вимикач настільної лампи, що стояла на її нічному столику. Двері дуже тихо відчинилися. Світла в коридорі вже не було, але чиїсь легкі кроки проникли з коридору до кімнати. Міс Марпл увімкнула лампу.

— А, це ви, міс Бредбері-Скот, — мовила вона. — Щось термінове?

— Я прийшла з'ясувати, чи вам не треба чогось, — сказала Клотільда.

Міс Марпл подивилася на неї. Клотільда була в довгому яскраво-червоному халаті. Яка вродлива жінка, подумала міс Марпл. Волосся утворювало прегарне обрамлення навколо її чола, перетворюючи цю жінку на постать із трагедії. Міс Марпл знову подумала про грецьку драму. Про Клітемнестру.

— Ви певні, що вам нічого не треба?

— Ні, дякую, — сказала міс Марпл. — Пробачте мені, — сказала вона винуватим тоном, — але я не випила молоко.

— О, моя люба, чому ж ви його не випили?

— Я подумала, воно не піде мені на користь, — сказала міс Марпл.

Клотільда стояла в ногах ліжка й дивилася на неї.

— Знаєте, воно могло зашкодити моєму здоров'ю.

— Що ви хочете цим сказати? — запитала Клотільда, і тепер у її голосі пролунали різкі нотки.

— Думаю, ви знаєте, що я хочу цим сказати, — відповіла міс Марпл. — І знали це протягом усього вечора. А може, й раніше.

— Я не розумію, про що ви говорите.

— Справді не розумієте? — з іронічною недовірою запитала міс Марпл.

— Боюся, молоко уже вистигло. Я заберу його й принесу вам гарячого.

Клотільда простягла руку й узяла склянку молока з нічного столика.

— Не завдавайте собі зайвого клопоту, — сказала міс Марпл. — Навіть якщо ви принесете мені молоко, я не стану його пити.

— Я справді не розумію, про що ви говорите. Справді не розумію, — сказала Клотільда, дивлячись на неї. — Яка ви дивна особа. Що ви за жінка? Чому ви говорите так загадково? Хто ви?

Міс Марпл стягла з голови рожеву вовняну шаль, таку саму, яку вона колись носила на одному з Антильських островів.

— Одне з моїх імен, — сказала вона, — Немезида.

— Немезида? І що воно означає?

— Ви знаєте, що воно означає, — сказала міс Марпл. — Адже ви дуже освічена жінка. Немезида іноді затримується, але рано чи пізно вона приходить.

— Про що ви говорите?

— Про дуже гарну дівчину, яку ви вбили.

— Кого я вбила? Що ви хочете цим сказати?

— Я говорю про дівчину, яку звали Вериті.

— І навіщо мені було вбивати її?

— Бо ви любили її.

— Звичайно, я любила її. Я була глибоко віддана їй. І вона любила мене.

— Одна людина зовсім недавно мені сказала, що любов — страшне слово. Ви дуже любили Вериті. Вона означала для вас усе на світі. І вона була вам віддана, поки хтось інший не прийшов у її життя. Любов іншого виду прийшла в її життя. Вона закохалася у хлопця, у молодого чоловіка. Не дуже морального, не вельми привабливого, у хлопця сумнівної поведінки, проте вона кохала його, а він кохав її, і вона захотіла втекти. Вона захотіла скинути із себе пута тієї любові, якими ви обплутали її. Вона хотіла жити нормальним жіночим життям. Жити з чоловіком, якого вона сама собі обере, і мати від нього дітей. Вона хотіла нормального шлюбу й нормального щастя.

Клотільда зрушила з місця. Вона підійшла до стільця й опустилася на нього, не відриваючи погляду від міс Марпл.

— Схоже, ви все розумієте дуже добре, — сказала вона.

— Так, я розумію.

— Те, що ви кажете, правда, я не заперечую. Та й не має значення, заперечуватиму я чи ні.

— Справді, не має, — сказала міс Марпл. — Тут ви маєте слушність. Це не має ваги.

— Чи знаєте ви, — і чи можете ви собі уявити, — як я страждала?

— Так, — сказала міс Марпл. — Можу собі уявити. Я ніколи не нарікала на свою уяву.

— Чи можете ви уявити собі мій біль, коли я думала, що можу втратити істоту, яку любила понад усе на світі. І я повинна була віддати її мерзенному, розбещеному злочинцеві. Чоловікові, що був негідний моєї чарівної, моєї прекрасної дівчини. Я повинна була цьому перешкодити. Я повинна була. Повинна.

— Атож, — сказала міс Марпл. — Ви вирішили краще вбити дівчину, ніж відпустити її. Вбили тому, що ви дуже любили її.

— Невже ви думаєте, я могла таке зробити? Невже думаєте, я могла задушити дівчину, яку любила? Невже думаєте, я могла розбити їй голову, спотворити обличчя? Лише порочний, розбещений чоловік міг це зробити.

— Ні, — сказала міс Марпл, — ви не могли такого зробити. Ви її любили й ви не могли так познущатися з її тіла.

— Тож ви самі тепер бачите, що мелете нісенітницю.

— Ви калічили не її. Ви спотворили обличчя дівчині, якої не любили. Вериті досі тут, хіба ні? Вона лежить у саду. Я не думаю, що ви її душили. Ви просто вкинули їй у каву або молоко завелику дозу снодійних пігулок. А коли вона померла, померла, не відчувши болю, винесли її в сад і з цеглин обваленої теплиці зробили для неї склеп під підлогою й накрили його, а потім посадили там повзучу рослину, що розквітає білими квітами, і вони цвітуть там, із кожним роком створюючи все густіші й густіші хащі. Вериті залишилася тут із вами. Ви так і не дозволили й ніколи вже не дозволите їй піти.

— Ви ідіотка! Ви божевільна стара ідіотка. Невже ви сподіваєтеся, що я вас звідси випущу, аби ви комусь стали розповідати цю історію?

— Гадаю, що так, — сказала міс Марпл. — Хоч і не можу бути цілком певна. Адже ви сильна жінка, набагато сильніша, ніж я.

— Я рада, що ви розумієте бодай це.

— І докори сумління вас, звичайно, не мучитимуть, — сказала міс Марпл. — Коли ти вбив людину, то вбити ще одну людину для тебе вже не проблема. Я спостерігала це протягом усього свого життя й знаходила цьому підтвердження в кожному злочині, з яким мені доводилося мати справу. Ви вбили двох дівчат, чи не так? Ви вбили дівчину, яку любили, і ви вбили ще одну дівчину.

— Я вбила бридку волоцюжку, неповнолітню повію. Нору Брод. Як ви довідалися про неї?

— Я багато думала, — сказала міс Марпл. — Спостерігаючи за вами, я не могла повірити, що ви були спроможні задушити й спотворити дівчину, яку любили. Але майже в той самий час зникла ще одна дівчина, дівчина, чийого тіла так і не знайшли. І я дійшла висновку, що тіло знайшли, але вони не знали, що то було тіло Нори Брод. Воно було в одязі Вериті, Вериті впізнала в ньому особа, до якої насамперед треба було звернутися, особа, яка знала ту дівчину краще, аніж будь-хто. Вас викликали й запитали, чи знайдене тіло належало Вериті. Ви впізнали його. Ви сказали, що знайдений труп був тілом Вериті.

— І навіщо мені було це робити?

— Бо ви хотіли, щоб хлопця, який забрав від вас Вериті, хлопця, якого вона кохала і який кохав її, ви хотіли, щоб його звинуватили у вбивстві. І тому заховали друге тіло в такому місці, де його було б дуже нелегко знайти. І ви знали, що коли його знайдуть, то подумають не про ту дівчину. Вам треба було домогтися, щоб тіло було впізнане так, як вам хотілося. Ви вдягли його в одяг Вериті, поклали там її сумочку, один або два листи, браслет, хрестик на ланцюжку — і ви спотворили обличчя вбитої дівчини. А тиждень тому ви вчинили ще одне вбивство, убивши Елізабет Темпл. Ви вбили її тому, що вона приїхала в цю місцевість, і ви боялися, що Вериті могла щось розповісти їй або написати в листі, і ви

подумали, що коли Елізабет Темпл зустрінеться з архідияконом Брабазоном, вони можуть об'єднати те, що обоє знали, і наблизитися до істини. Треба було перешкодити Елізабет Темпл зустрітися з архідияконом. Ви дуже сильна жінка. Ви могли скотити згори той камінь. Це, певно, коштувало вам неабияких зусиль, але ви дуже сильна жінка.

— Досить сильна, щоб позбутися й вас, — сказала Клотільда.

— Не думаю, — сказала міс Марпл, — що вам дозволять убити й мене.

— Що ви хочете цим сказати, ви, жалюгідна й зморшкувата стара нікчемо?

— Я й справді стара та квола жінка, у якої залишилося дуже мало сили в руках та ногах. Дуже мало сили будь-де. Але не забувайте, що я, у якомусь розумінні, представниця правосуддя.

Клотільда засміялася.

— І хто ж мені перешкодить покінчити з вами?

— Мій янгол-охоронець, я думаю.

— То ви покладаєте свої сподівання на янгола-охоронця? — сказала Клотільда й засміялася знову.

Вона підступила до ліжка.

— А може, навіть два янголи-охоронці, — сказала міс Марпл. — Містер Рейфаєл умів усе передбачити.

Вона ковзнула рукою під подушку й дістала звідти свисток, який приклала до губів. То був свисток не зовсім звичайний. Його різкий свист почув би полісмен, якби він був навіть у протилежному кінці вулиці. Дві події сталися майже водночас. Двері до кімнати відчинилися. Клотільда обернулася. У дверях стояла міс Бароу. У ту ж таки мить відчинилися двері великої шафи на одяг, і звідти вийшла міс Кук. На обличчях обох жінок був вираз суворого професіоналізму, що так суперечив їхньому вчорашньому світському базіканню за філіжанкою кави.

— Два янголи-охоронці, — радісно промовила міс Марпл. — Містер Рейфаєл належно подбав про мою безпеку.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

МІС МАРПЛ РОЗПОВІДАЄ

— Коли ви зрозуміли, — запитав професор Вонстед, — що ті дві жінки були приватними детективами, яким було доручено охороняти вас?

Він нахилився вперед на своєму стільці, замислено дивлячись на стару жінку із сивим волоссям, яка сиділа, випростана на стільці, що стояв перед ним. Вони були в одному з урядових будинків у Лондоні, і крім них, у кімнаті були присутні ще чотири особи.

Представник із прокуратури. Один із заступників комісара Скотленд-Ярду, сер Джеймс Ллойд. Начальник Менстонської в'язниці, сер Ендрю Мак-Нейл. Четвертою особою був міністр внутрішніх справ.

— Я про це не знала до останнього вечора, — сказала міс Марпл. — Раніше мене брали сумніви. Міс Кук навідала мене ще в Сент-Мері-Мід, і я тоді дуже швидко зрозуміла, що вона не та, за кого себе видає, бо вона розповіла мені, ніби добре обізнана в садівництві й приїхала туди допомогти подрузі доглядати сад. Тож мені лишилося тільки

здогадуватися, якою була її справжня мета й навіщо їй треба було подивитися на мене, бо я не мала сумніву, що приїхала вона в моє село лише задля цього. Коли я впізнала її в автобусі, мені треба було вирішити, чи вона супроводжує мене як охоронець, а чи ті дві жінки перебували на службі моїх імовірних ворогів, виконуючи якесь їхнє завдання.

Я остаточно зрозуміла, ким вони були, лише в останній вечір, коли міс Кук застерегла мене, щоб я не пила каву, яку поставила переді мною Клотільда Бредбері-Скот. Вона побудувала свою фразу дуже майстерно, але натяк на те, що мені загрожує небезпека, був очевидним. Згодом, коли я прощалася з двома гостями сестер, одна з них узяла мою руку в обидві свої долоні й потиснула її особливо дружнім і приязним потиском. При цьому вона щось поклала мені в долоню, і коли я подивилася на ту річ згодом, вона виявилася потужним поліційним свистком. Я взяла його із собою до ліжка, взяла також склянку молока, випити яке перед сном наполегливо радила мені моя добра господиня, і сказала їй "на добраніч", докладаючи всіх зусиль, щоб зберегти свою просту й приязну поведінку.

— Але ви не випили молоко?

— Звісно, ні, — сказала міс Марпл. — За кого ви мене маєте?

— Пробачте, — сказав професор Вонстед. — Але мене дивує, чому ви не замкнули двері до спальні.

— Це було б помилкою, — сказала міс Марпл. — Я хотіла, щоб міс Бредбері-Скот увійшла до мене. Я хотіла з'ясувати, що вона скаже і що вона зробить. Я майже не сумнівалася в тому, що вона прийде, коли мине досить часу, аби переконатися, що я випила молоко й заснула міцним сном, із якого, мабуть, уже ніколи не прокинулася б.

— Ви допомагали міс Кук заховатися в гардеробі?

— Ні. Для мене було цілковитою несподіванкою, коли вона звідти вийшла. Я думаю, — сказала міс Марпл замислено, — вона прослизнула туди, коли я пішла вниз коридором… гм… до туалету.

— Ви знали, що ці дві жінки заховалися в домі?

— Я припускала, що вони десь поблизу, адже недарма вони дали мені свисток. Не думаю, що в той дім було важко проникнути, адже там немає ні віконниць на вікнах, ані якихось сигнальних пристосувань проти злодіїв чи чогось подібного. Коли одна з них повернулася ніби по забуту сумочку та шарф, друга, певно, відкрила шпінгалети на якомусь вікні, і вони, либонь, проникли в дім майже відразу по тому, як його покинули, поки мешканці дому вкладалися спати.

— Ви пішли на великий ризик, міс Марпл.

— Я сподівалася на краще. Людина не може прожити життя, не наражаючи себе на певні ризики, якщо вони необхідні.

— Ваш здогад про посилку, надіслану до тієї доброчинної ліги, виявився цілком слушним. У посилці був новісінький чоловічий джемпер із високим відкладним коміром у яскраво-червону й чорну клітинку. Такий, що не може не впасти відразу в око. Що вас наштовхнуло на цю думку?

— Тут усе було дуже просто, — сказала міс Марпл. — Коли Емлін та Джоана детально розповіли про те, що вони бачили, у мене майже не залишилося сумніву, що такий помітний пуловер був одягнений умисне, щоб він дуже впадав в око, і тому злочинець не міг заховати його десь поблизу або тримати серед своїх речей. Він мусив позбутися його — і то якомога швидше. А реально існує лише один спосіб чогось успішно позбутися. Відіслати його кудись поштою. Будь-який одяг найпростіше надіслати в одне з доброчинних товариств. Ви тільки уявіть собі, як будуть задоволені люди, що збирають зимовий одяг для безробітних

матерів або ще якихось убогих людей, коли їм надійде новісінький вовняний пуловер або джемпер. Тож мені залишалося тільки з'ясувати, на яку адресу було надіслано посилку.

— І ви запитали про це на пошті? — Міністр внутрішніх справ здавався дещо шокованим.

— Не прямо, звичайно. Тобто мені довелося прикинутися старою безпорадною жінкою й пояснити, що я написала не ту адресу на посилці з одягом, який хотіла надіслати одному доброчинному товариству, і запитати, чи не могли б вони мені сказати, відіслано чи не відіслано посилку, яку принесла на пошту одна з моїх добрих господинь. І дуже приємна жінка на пошті зробила все можливе, щоб мені допомогти: пригадала, що посилку справді відіслано не на ту адресу, на яку я хотіла її надіслати, і назвала мені справжню адресу, що запам'яталася їй. Думаю, у неї не виникло ані найменшої підозри, що мені була потрібна ця інформація, і йшлося тільки про те, що я стара, нетямуща й розгублена жінка, дуже стурбована тим, куди було відіслано мій зношений одяг.

— Я бачу, ви чудова актриса, міс Марпл, а не тільки месниця, — промовив професор Вонстед. — Скажіть, а коли ви почали здогадуватися, що сталося десять років тому?

— Почати з того, — сказала міс Марпл, — що дане мені доручення спочатку мені здавалося надзвичайно важким, майже неможливим. Подумки я докоряла містерові Рейфаєлу за те, що він не пояснив мені прямо, чого він хоче від мене. Але тепер я бачу, що він повівся дуже розумно. Тепер я розумію, чому він був таким видатним фінансистом і з такою легкістю примножував свої гроші. Він обмірковував свої плани надзвичайно глибоко та ретельно. Він поступово надавав мені інформацію невеличкими порціями. Мене, так би мовити, вели по тій дорозі, яку я мала пройти. Спочатку моїм янголам-охоронцям було велено подивитись, яка я є. Потім мене відправили на екскурсію, щоб я познайомилася з людьми, які брали в ній участь.

— А ви підозрювали, якщо дозволите мені застосувати це слово, когось із учасників екскурсії спочатку?

— Лише як можливості.

— Ви не відчули запаху зла?

— О, ви це запам'ятали. Ні, атмосферу зла я там не відчула. Мені не було сказано, з ким я повинна вийти на контакт, але вона сама дала мені знати про себе.

— Елізабет Темпл?

— Це був для мене наче промінь світла, що осяяв темну ніч. Доти я перебувала в цілковитій темряві. Мали існувати деякі речі, тобто існувати логічно, виходячи з того доручення, яке дав мені містер Рейфаєл. Десь мала бути жертва, а десь — убивця. Атож, убивця неодмінно мав існувати, адже тільки розслідування одного вбивства пов'язувало мене з містером Рейфаєлом. Воно сталося на одному з Антильських островів. І він, і я були причетні до пов'язаних із ним подій, і він знав про мене тільки це. Тож у його дорученні не могло йтися про злочин якогось іншого виду. І це вбивство не могло також бути випадковим. Воно мало бути скоєне майстерно й скоєне людиною, яка сповідувала зло. Сповідувала зло замість добра. Я також подумала, що, певно, йдеться про дві жертви. Хтось мав бути вбитий, і хтось мав стати жертвою несправедливого вироку. Жертвою, звинуваченою у вбивстві, якого вона не вчинила. Так я обмірковувала всі можливі варіанти, але залишалася в цілковитій темряві, поки не поговорила з міс Темпл. Її мова була напруженою й переконливою. З тієї розмови я довідалася, що існувала певна ланка, яка пов'язувала її з містером Рейфаєлом. Вона розповіла мені, що знала дівчину, колись заручену із сином містера Рейфаєла. Саме згадка про ту дівчину й стала для мене першим промінчиком світла. Тут-таки вона мені сказала, що та дівчина не одружилася з ним. Я запитала чому, й Елізабет сказала: "Вона померла".

Тоді я запитала, чому вона померла, що її вбило, і міс Темпл з великим хвилюванням, з великою силою — я досі чую її голос, він пролунав, наче бамкіт дзвона, — сказала: "Любов". Я тоді не зрозуміла, що вона мала на увазі. Першою моєю думкою було, що дівчина наклала на себе руки внаслідок нещасливого кохання. Таке нерідко трапляється, і це завжди сумна трагедія. Оце було й усе, що я тоді знала. Крім того, Елізабет сказала, що ця подорож для неї не просто приємна екскурсія. Вона вирушила на неї, як на прощу, сказала вона мені. Вона їхала до якогось місця чи до якоїсь людини. Я тоді не запитала, з якою саме людиною хоче вона побачитися, це стало мені відомо лише згодом.

— З архідияконом Брабазоном?

— Атож. Я тоді не знала про його існування. Але після тієї розмови зрозуміла, що головні персонажі — головні дійові особи — моєї драми, хоч би як їх назвати, не подорожують разом зі мною, їх немає серед учасників екскурсії. У мене виникали певні підозри, але через дуже короткий час вони розвіювалися. Яку випадку з Джоаною Крофорд та Емліном Прайсом.

— А чому вони привернули вашу увагу?

— Через їхню молодість, — сказала міс Марпл. — Адже людей молодих так часто пов'язують із самогубством, насильством, надмірними ревнощами й трагічним коханням. Хлопець убиває свою дівчину — таке трапляється. Атож, я думала про них, але не виявила жодних ознак того, що ці двоє могли бути якось пов'язані зі справою, яку мені доручили розслідувати. Жодного натяку на зло, розпач або страждання. Згодом я використала цю думку, яка раніше промайнула в мене, під час розмови в Старому Маєтку, коли ми ввечері пили там херес. Я тоді вказала на те, як легко можна було їх запідозрити у вбивстві Елізабет Темпл. Якщо я знову з ними побачуся, я неодмінно попрошу вибачення за те, що використала їхні імена з метою відвернути увагу від своїх справжніх думок.

— А наступною ланкою для вас стала смерть Елізабет Темпл?

— Ні, — сказала міс Марпл. — Наступною ланкою стало моє перебування в Старому Маєтку. Той факт, як приязно мене там зустріли і з якою готовністю надали притулок у своєму гостинному домі. Ті запросини також були влаштовані Рейфаєлом, тому я знала, що повинна піти туди, і причина була не в тому, що мені треба було відпочити. Певно, містер Рейфаєл посилав мене туди, як до місця, де я могла здобути якусь інформацію, що допоможе в моєму розслідуванні. Пробачте мені, — зненацька збентежилася міс Марпл, повертаючись до притаманного їй вибачливого тону розмови і своїх дещо метушливих манер, — я, здається, говорю надто багато. Мені аж ніяк не слід надокучати вам, у всіх подробицях розповідаючи про те, що я думала й чого не думала…

— Розповідайте, будь ласка, далі, — сказав професор Вонстед. — Ви можете цього й не знати, але все, що ви розповідаєте, мені надзвичайно цікаво слухати. Ваші міркування надзвичайно тісно пов'язані з усім тим, про що я довідався і що бачив, роблячи ту роботу, яку роблю. Розкажіть мені про все, що ви відчували.

— Атож, розповідайте далі, — сказав сер Ендрю Мак-Нейл.

— Я справді відчувала, — сказала міс Марпл. — Це не мало нічого спільного з логічними висновками. Мої відчуття ґрунтувалися на суто емоційних реакціях або на сприйманні того, що я не можу назвати інакше, як атмосферою.

— А й справді, — сказав професор Вонстед. — Атмосфера існує. Атмосфера в будинках, атмосфера в певних місцях, у саду, у лісі, у якомусь громадському закладі, у приватному будинку.

— Три сестри. Ось що я думала, і відчувала, і повторювала собі, коли прийшла у Старий Маєток. Мене дуже люб'язно запросила туди й дуже

мило зустріла там Лавінія Ґлін. У цій назві — три сестри — є щось моторошне, і воно впливає на вашу свідомість. Воно нагадує про трьох сестер у російській літературі, про трьох відьом із "Макбета". Мені здалося, там панує атмосфера страху, атмосфера якоїсь напруги, одне слово, щось цілком відмінне від того, що я назвала б нормальною атмосферою.

— Ваше останнє визначення здається мені дуже цікавим, — сказав професор Вонстед.

— Це відчуття, схоже, було пов'язане з місіс Ґлін. Вона прийшла до мене, коли прибув наш автобус, запросила мене в їхній дім і пояснила причини цього запрошення. Вона була цілком нормальною й приємною жінкою, вдовою. Не дуже щасливою, та коли я кажу, що вона була не дуже щаслива, то я радше пояснюю це не тим смутком і відчуттям якоїсь приреченості, що панували в домі, а тим, що така атмосфера не відповідала її власному характеру. Вона забрала мене із собою, і я познайомилася з двома іншими сестрами. Наступного ранку я почула від літньої покоївки, яка принесла мені вранці чай, про трагедію, що відбулася десять років тому, про дівчину, яку вбив її хлопець. Вона розповіла мені також, що й кілька інших дівчат у тій місцевості стали жертвами насильства, сексуальних нападів. Мені довелося переглянути свої попередні припущення. Я дійшла висновку, що люди в автобусі не мають стосунку до мого пошуку. А проте вбивця десь був. Мені довелося запитати себе, чи не слід шукати його тут, у цьому будинку. У будинку, у який мене запросили і в якому мешкали Клотільда, Лавінія та Антея. Три сестри, здавалося, огорнуті таємницею, якими вони були: щасливими, нещасливими, засмученими, наляканими? Насамперед мою увагу привернула до себе Клотільда. Висока, вродлива жінка. Особистість. Як і Елізабет Темпл, котра теж була особистістю. Я відчувала, що тут, де поле для мого розслідування було звужене, я повинна довідатися про все, про що зможу довідатися, принаймні про цих трьох сестер. Три Парки. Котра з них могла бути вбивцею? І яким убивцею? Як саме вона вбила свою жертву? І тоді я стала відчувати, як навколо мене повільно згущується, як ото згущуються міазми, те, чого я

не можу назвати інакше, як атмосферою зла. Не обов'язково, щоб котрась із трьох сестер була втіленням цього зла, але вони, безперечно, жили в атмосфері, де сталося зло, яке залишило тут свою тінь або навіть іще загрожувало їм. Клотільда, найстарша, була першою, на кого я звернула пильну увагу. Вона була вродлива, вона була сильна, вона була обдарована, як мені здалося, могутньою силою емоційного почуття. У своїй уяві я бачила її Клітемнестрою. Нещодавно, — провадила міс Марпл, повертаючись до свого буденного тону розмови, — мене дуже люб'язно запросили на виставу грецької п'єси, яку ставили в дуже відомій чоловічій школі, неподалік від мого дому. Я була дуже вражена грою хлопця, який грав Агамемнона, а ще більше грою того хлопця, що грав Клітемнестру. Вони дуже добре поставили цю трагедію. Мені здавалося, що в Клотільді я бачу жінку, яка могла б задумати вбивство і вбити свого чоловіка у ванні.

Якусь мить професор Вонстед мусив докласти всіх зусиль, щоб не засміятися. Його насмішила серйозність, із якою міс Марпл розповідала про свої фантазії. Вона ледь помітно підморгнула йому.

— Звичайно, моє уявлення про неї може здатися вельми наївним, хіба не так? Але саме такою я її бачила, бачила, як вона грає роль Клітемнестри. Шкода, що вона не мала чоловіка. У неї ніколи не було чоловіка, а тому вона не могла його вбити. Після цього я розглянула жінку, яка привела мене в той дім, Лавінію Ґлін. Вона здалася мені надзвичайно приємною, розсудливою й милою жінкою. Та, на жаль, люди, що мали тягар на власному сумлінні, нерідко справляли таке саме враження на всіх, хто їх оточував. Вони здавалися людьми чарівними й милими. Багато душогубів дивували людей своєю бездоганною поведінкою. Їх можна було б назвати респектабельними вбивцями. Вони вбивали, виходячи із суто утилітарних міркувань. Убивали без емоцій, лише з метою чогось досягти. Таке припущення здавалося мені дуже малоймовірним, і я була б дуже здивована, якби воно підтвердилося, але цілком виключити місіс Ґлін я не могла. Вона мала чоловіка. Вона була вдовою кілька останніх років. Усе могло статися. Я облишила її на цьому й перейшла до третьої сестри, Антеї. Антея була тривожною

особистістю. Якоюсь надто знервованою, дуже неуважною, вона перебувала в стані постійної емоційної напруги, що, як мені здавалося, був навіяний страхом. Вона чогось боялася. Смертельно чогось боялася. Такий стан відповідав моїм підозрам. Якщо вона вчинила злочин, злочин, що, на її думку, залишився в далекому минулому, то він міг несподівано спливти на поверхню, давні проблеми могли повернутися, і, можливо, Елізабет Темпл приїхала до цієї місцевості саме для того. Антея могла боятися, що її давній злочин буде розкрито. Вона мала дуже дивну манеру дивитися на вас, а тоді швидко відводити погляд і дивитися назад через своє плече, спочатку одне, потім друге, так, ніби бачила, що хтось стоїть у неї за спиною. Хтось такий, кого вона боялася. Тож і її не можна було виключити з числа підозрюваних. Убивця з розладнаною психікою, який убиває, уявляючи собі, що його переслідують. Убиває тому, що боїться. Та це були тільки здогади. Радше я лише розглядала можливості, приділяючи цьому більше уваги, ніж тоді, коли оцінювала своїх супутників, що сиділи зі мною в одному автобусі. Але атмосфера, що панувала в тому домі, тиснула на мене більше, ніж будь-коли. Наступного ранку я вийшла прогулятися в сад у супроводі Антеї. У кінці головної стежки, що поросла травою, був пагорбок. Пагорбок, який утворився з руїн обваленої теплиці. Вона обвалилася, бо давно потребувала ремонту, а садівників під час і відразу після війни знайти було неможливо. Обвалену цеглу склали пірамідою, яку присипали землею, закрили дерном, і посадили там повзучу рослину, що має в народі назву "трава диявола". Ця повзуча рослина добре відома тією своєю властивістю, що її нерідко використовують, коли хочуть сховати або прикрити якісь дуже негарні будівлі чи руїни в саду. Це одна з тих квіткових кущових рослин, які ростуть дуже швидко. Вона поглинає, вбиває, висушує і знищує все, над чим росте. Вона цвіте чудовими білими квітами й може здаватися дуже гарною. Коли я на неї дивилася, вона ще не розквітла, але мала незабаром розквітнути. Я стояла там поруч з Антеєю, і вона здавалася дуже засмученою тим, що сестри втратили теплицю. Вона розповіла мені, як у теплиці вони вирощували чудовий виноград, це був один із її найяскравіших дитячих спогадів про їхній сад. І їй хотілося, їй страшенно хотілося зібрати трохи грошей і знести цей пагорбок, розрівняти ґрунт, відбудувати теплицю й посадити

в ній лозу мускатного винограду та персикові дерева, щоб усе було так само, як тоді, коли ще існувала стара теплиця. То була справді жахлива туга за минулим. І навіть більше, ніж це. Я знову дуже виразно відчула атмосферу страху. Щось її лякало, коли вона дивилася на пагорбок. Я тоді не могла зрозуміти, у чому річ. А потім сталася пригода, що закінчилася смертю Елізабет Темпл, і з тієї історії, яку розповіли Емлін Прайс і Джоана Крофорд, можна було зробити лише один висновок. То не був нещасливий випадок. То було умисне вбивство.

— Мабуть, саме тоді, — провадила міс Марпл, — я все зрозуміла. Я дійшла висновку, що були три вбивства. Я вислухала повну розповідь про сина містера Рейфаєла, хлопця зі злочинними нахилами, який мав уже кілька судимостей, подумавши, що, попри всі свої негативні риси та вчинки, він не скидався на вбивцю або на хлопця, який може стати вбивцею. Усі докази були проти нього. Ніхто не мав найменшого сумніву в тому, що це він убив дівчину на ім'я Вериті Гант, як я на той час уже знала. Але я такі сумніви мала, а архідиякон Брабазон, можна сказати, перетворив їх на впевненість. Він знав цих молодих людей. Вони прийшли до нього і сказали, що хочуть одружитися, тож він мав вирішити, варто чи не варто освячувати цей шлюб. Він знав, що його навряд чи можна було вважати розумним, але виправдовував це, бо дівчина й хлопець кохали одне одного. Дівчина кохала хлопця, як він висловився, справжнім коханням. Її кохання було не менш справжнім, ніж її ім'я[5]. І йому також здалося, що хлопець, попри свою погану сексуальну репутацію, по-справжньому кохав дівчину й мав щирий намір бути їй вірним і виправити свою погану поведінку. Щоправда, особливого оптимізму архідиякон не відчував. Думаю, він не вірив, що цей шлюб неодмінно буде щасливим, але включав його до категорії шлюбів, які називав необхідними. Він був необхідний тому, що коли людина кохає по-справжньому, вона готова заплатити за своє кохання високу ціну, навіть якщо такою ціною будуть розчарування й біль. Але в одному я була абсолютно переконана. Хлопець, який справді кохав дівчину, не міг спотворити їй обличчя й розбити голову. Вона загинула не внаслідок сексуального нападу. Я не мала підстав не повірити архідиякону. І я знала також, що в мене був правильний ключ, і цей

ключ дала мені Елізабет Темпл. Вона сказала, що причиною смерті Вериті була Любов — одне з найстрашніших слів із тих, які ми знаємо.

— І тоді мені все стало зрозуміло, — продовжила свою розповідь міс Марпл. — Хоч, думаю, я здогадалася ще раніше. Мені лише бракувало деяких дрібних деталей, але тепер вони в мене були. Вони цілком узгоджувалися з тим, що сказала мені Елізабет Темпл. Про причину смерті Вериті. Спочатку вона сказала тільки одне слово: "Любов", а потім: "Любов, можливо, найжахливіше слово з усіх, що існують". Усе це тепер склалося для мене в одну чітку систему. Неймовірна любов, яку Клотільда відчувала до дівчини. Дівчина, яка обожнювала її, цілком залежала від неї, та коли вона стала трохи старшою, у неї з'явилися нормальні жіночі інстинкти. Вона хотіла кохання. Вона хотіла відчути себе вільною для того, щоб кохати, одружитися, народити дітей. І тут трапився хлопець, у якого вона закохалася. Вона знала, що на нього не можна покластися, що він, як то кажуть, непутящий, але це, — провадила міс Марпл, переходячи на буденніший тон, — ніколи не зупиняє жодну дівчину. Ніколи. Дівчатам подобаються непутящі хлопці. Вони завжди подобалися їм. Дівчата закохуються в непутящих хлопців. Вони цілком переконані, що їм вдасться їх змінити. А приємним, добрим чоловікам, на яких можна було б покластися, дівчата у дні моєї молодості обіцяли бути "сестрами", що тих, звичайно ж, зовсім не задовольняло. Вериті закохалася в Майкла Рейфаєла, і Майкл Рейфаєл був готовий розпочати своє життя з нової сторінки й одружитися з цією дівчиною, і він був переконаний, що більше ніколи не подивиться на жодну іншу дівчину. Я не впевнена, що то було б щасливе одруження, але йшлося, — і архідиякон не мав щодо цього найменшого сумніву, — про справжнє кохання. І тому вони вирішили одружитися. І я думаю, Вериті написала Елізабет і розповіла їй, що хоче вийти заміж за Майкла Рейфаєла. Дівчина тримала свій намір у таємниці, бо, гадаю, розуміла: по суті, вона готується до втечі. Вона мала намір утекти від життя, яким не хотіла далі жити, від людини, яку дуже любила, але не такою любов'ю, якою любила Майкла. Вона розуміла, що їй не буде дозволено здійснити свій задум, що буде зроблено все, аби перешкодити їй одружитися з Майклом. Тож, як і всі інші молоді люди, що опиняються в

такій ситуації, вони вирішили втекти. Їм не треба було тікати в Ґретну-Ґрін[6], бо вони вже досягли того віку, коли закон дозволяв брати шлюб. Вони домовилися про місце зустрічі, куди мали прийти окремо одне від одного. Думаю, він туди прийшов, але вона не прийшла. Мабуть, він її довго чекав. Довго чекав, а потім, можливо, намагався довідатися, чому вона не прийшла. Потім, я думаю, йому було повідомлено, а може, він навіть одержав листа з її підробленим почерком, де говорилося, що вона змінила свій намір. Усе між ними скінчилося, і вона на певний час кудись поїде, щоб це пережити. Я не знаю, як воно точно було. Але, думаю, він і уявити собі не міг справжньої причини, чому вона не прийшла й чому не повідомила йому про це заздалегідь. Хіба міг він подумати, що Вериті було вбито — вбито з якоюсь майже божевільною жорстокістю. Клотільда не хотіла втрачати ту, яку любила. Не збиралася дозволити їй утекти, не збиралася дозволити їй поєднати свою долю з молодиком, якого сама вона ненавиділа й зневажала. Вона утримає Вериті біля себе, утримає у свій особливий спосіб. Але в що я ніяк не могла повірити — я не могла повірити, що вона задушила дівчину, а потім спотворила їй обличчя.

Я не думаю, що вона могла б це зробити. Гадаю, вона склала піраміду з цеглин обваленої теплиці й закрила більшу її частину дерном. Дівчині ще раніше вона дала чогось випити, мабуть, укинувши в той трунок завелику дозу снодійних пігулок. Традиційна смерть по-давньогрецькому. Чаша з цикутою — хай навіть то була не цикута. І вона поховала дівчину в саду, накривши її тіло цеглою та дерном.

— Невже її сестри нічого не запідозрили?

— Місіс Ґлін тоді тут не було. Її чоловік був ще живий, і вона жила за кордоном. Але Антея була тут. Як на мене, то Антея здогадувалася: тут щось не так. Не думаю, що вона відразу запідозрила вбивство, але вона знала, що Клотільда спорудила пагорбок в кутку саду й що вона посадила там повзучу рослину з гарними білими квітами, ніби чомусь хотіла прикрасити те місце. Я думаю, істина доходила до неї поступово. А Клотільда, прийнявши зло, вчинивши зло, піддавшись злу, уже не

могла відчути жодних докорів сумління щодо своїх подальших дій. Певно, вона щиро втішалася, коли планувала їх. Вона мала певний вплив на дурненьку, легковажну сільську дівчину, яка іноді приходила до неї випрошувати то се, то те. Думаю, їй було не важко одного дня запросити ту дівчину на далеку прогулянку, пообіцявши, що вони влаштують там пікнік. За тридцять або сорок миль. Місце, я думаю, вона вибрала заздалегідь. Клотільда задушила дівчину, спотворила їй обличчя, потім присипала труп землею, накрила листям і гілками. Хіба міг хто-небудь запідозрити її в тому, що вона таке вчинила? Вона залишила там сумочку Вериті та невеличкий ланцюжок, який Вериті носила на шиї, і, можливо, вдягла її в якусь одежину Вериті. Вона сподівалася, що протягом певного періоду тіло не буде знайдене, а тим часом стала поширювати чутки, що нібито Нору Брод бачили в машині Майкла, що вона кудись поїхала з Майклом. Можливо, також почала розповідати, що Вериті розірвала свої заручини з ним через його невірність і взаємини з цією дівчиною. Вона могла багато чого наговорити й, думаю, втішалася всім, що говорила, нещасна пропаща душа.

— Чому ви кажете "нещасна пропаща душа", міс Марпл?

— Бо, думаю, не можна уявити собі більших страждань, аніж ті, які пережила Клотільда протягом цих останніх десяти років, під тягарем свої невимовної туги. Живучи з тим, з чим мусила жити.

Вона зберегла Вериті, зберегла її біля себе, у саду Старого Маєтку, зберегла її там навічно. Спочатку вона не розуміла, що це означає. Адже їй палко хотілося мати поруч живу дівчину, а не мертву. Не думаю, щоб її коли-небудь мучили докори сумління. Навіть у них вона могла б знайти якусь розраду, але вона тільки страждала, страждала й мучилася за роком рік. І я розумію, що хотіла сказати Елізабет Темпл. Можливо, розумію навіть краще, аніж сама вона. Любов — це справді жахлива річ. Вона завжди готова вчинити зло, а можливо, вона і є найбільшим злом. І Клотільда мусила жити з цим день за днем, рік за роком. Гадаю, тепер ви розумієте, чого так боялася Антея. Певно, з плином часу вона все

ясніше усвідомлювала, що вчинила Клотільда, і думала, Клотільда знає про те, що вона все зрозуміла. І вона боялася, не знаючи, на що ще здатна Клотільда. Клотільда доручила Антеї віднести на пошту посилку, ту саму, у яку поклала пуловер. Вона розповіла мені, що Антея психічно хвора, що під тиском ревнощів Антея спроможна на все. Я припускаю, що, можливо, у зовсім недалекому майбутньому з Антеєю могла статися якась сумна пригода — скажімо, самогубство на ґрунті хворого сумління…

— А проте ви жалієте цю жінку? — запитав сер Ендрю. — Зло в людині — наче ракова пухлина. Тож воно, цілком природно, примушує її страждати.

— Так і є, — погодилася міс Марпл.

— Сподіваюся, вам розповіли, що сталося в ту ніч, після того як ваші янголи-охоронці забрали вас звідти? — запитав професор Вонстед.

— Ви запитуєте про Клотільду? Я пам'ятаю, що вона взяла мою склянку з молоком. Вона ще тримала її в руці, коли міс Кук вивела мене з кімнати. Мабуть, вона випила молоко, чи не так?

— Так. Ви знали, що так може статися?

— У ту мить такої думки в мене не було. Либонь, я зрозуміла б, що вона його вип'є, якби подумала про це.

— Ніхто не встиг її зупинити. Вона зробила все дуже швидко, а нікому тоді не спало на думку, що то не просто собі молоко.

— Тож вона його випила.

— Це вас дивує?

— Ні, бо для неї такий учинок був настільки природним, що тут нема чого дивуватися. Адже для Клотільди також настав час, коли вона захотіла втекти — утекти від усього того, з чим їй досі доводилося жити. Так само, як Вериті раніше захотіла втекти від того життя, яким вона там жила. Можна тільки подивуватися, що кара, яку людина сама накликає на себе, буває такою схожою на те, що її спричинило.

— Схоже, вам більше шкода Клотільди, аніж дівчини, яку вона вбила.

— Ні, — сказала міс Марпл, — це просто різні види жалю. Мені шкода Вериті, бо вона втратила так багато, вона втратила все, до чого була так близько. Втратила ціле життя любові, відданості та служіння чоловікові, якого вона обрала, якого вона по— справжньому покохала. По-справжньому й беззастережно. Вона все це втратила й нічого повернути вже ніколи не зможе. Мені шкода її за те, що вона втратила. Але вона уникла того, що довелося пережити Клотільді. Уникла смутку, страждань, страху та відчуття того, як тебе все глибше затягує в трясовину зла. А Клотільді довелося все це спізнати. Глибокий сум, втрачену любов, яка ніколи вже не повернеться, їй довелося жити не тільки з усім цим, а ще й із двома сестрами, які її підозрювали, боялися, їй довелося жити з дівчиною, яку вона так і не відпустила від себе.

— Ви маєте на увазі Вериті?

— Так. Вериті, закопану в саду, поховану в могилі, яку підготувала для неї Клотільда. Вона залишилася там, у Старому Маєтку, і Клотільда знала, що вона там. Можливо, вона навіть бачила її або думала, що бачить, коли іноді підходила, щоб зірвати білу квітку з рослини, яку називають травою диявола. У такі хвилини вона почувалася дуже близько до Вериті. Нічого гіршого з нею статися не могло, чи не так? Нічого гіршого…

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

КІЛЬКА ОСТАННІХ СЦЕН

I

— Коли я дивився на цю стару даму, у мені все похололо від страху, — сказав сер Ендрю Мак-Нейл, після того як попрощався з міс Марпл і подякував їй.

— Така лагідна й така нещадна, — сказав помічник комісара Скотленд-Ярду.

Професор Вонстед провів міс Марпл униз до машини, яка на неї чекала, а тоді повернувся до кімнати, щоб перекинутися ще кількома словами з тими, хто в ній був.

— То якою вона вам здалася, Едмунде?

— Найстрашніша жінка з тих, яких мені доводилося зустрічати, — відповів йому міністр внутрішніх справ.

— Невблаганна? — спробував уточнити професор Вонстед.

— Ні, ні. Я мав на увазі зовсім інше. Одне слово, жахлива жінка.

— Немезида, — замислено промовив професор Вонстед.

— Ті дві жінки, — сказав представник прокуратури, — я маю на увазі двох агентів служби безпеки, яким було доручено її охороняти, були вражені її поведінкою в ту ніч. Вони проникли в дім дуже легко й заховалися в комірчині під сходами, де були доти, доки всі не піднялися на другий поверх, потім одна увійшла до її спальні й заховалася в гардеробі, а друга причаїлася в коридорі. Та, що ховалася в спальні, потім розповіла, що коли вона розчинила дверці шафи й вийшла, то

побачила стару даму, що сиділа в ліжку, обгорнувшись рожевою пухнастою шаллю, і з незворушно спокійним обличчям промовляла до жінки-вбивці, схожа на стару вчительку, яка вичитує пустотливому школяреві. Вони сказали, що від цієї сцени в них мороз пішов поза шкірою.

— Рожева пухнаста шаль, — сказав професор Вонстед. — Атож, пригадую…

— Що ви пригадуєте?

— Старого Рейфаєла. Він розповідав мені про неї й раптом засміявся. Сказав, що ніколи не забуде про один епізод у своєму житті. Потім розповів, як одного вечора до його спальні на одному з островів Вест-Індії, де він відпочивав, забігла неймовірно кумедна стара дама, обгорнута рожевою шаллю, і зажадала, щоб він негайно підвівся з ліжка, бо треба завадити вбивству, яке скоро може статися. "Чого вам тут треба і хто ви така?" — вигукнув Рейфаєл. А старенька відповіла йому, що вона Немезида. Немезида! Її відповідь була для нього цілковитою несподіванкою. Він ніяк не міг уявити собі богиню помсти в образі цієї бабусенції, обгорнутої рожевою шаллю. Рожева шаль! — замислено повторив професор Вонстед. — Мені подобається цей образ!

II

— Майкле, — сказав професор Вонстед, — дозвольте мені відрекомендувати вам міс Джейн Марпл, яка багато потрудилася задля вас.

Молодик віком тридцяти двох років подивився на сиву й досить кволу стару жінку із сумнівом на обличчі.

— Е… е… дякую, мені вже розповідали про вас. Дуже вдячний…

Він обернувся до Вонстеда.

— Це правда, що мене помилують, чи випустять на волю, чи як там це називається?

— Так. Вашу справу незабаром буде переглянуто, і ви станете вільною людиною.

— Мені в це важко повірити, — сказав Майкл із сумнівом на обличчі.

— Вам знадобиться певний час, щоб до цього звикнути, — сказала міс Марпл із доброю усмішкою.

Вона замислено дивилася на нього. Намагаючись уявити собі, яким він був десять років тому. Він досі був привабливий — хоч життя у стані постійної напруги не могло не позначитися на ньому. Атож, привабливий. Мабуть, колись він був дуже привабливим. А також веселим і чарівним. Ці якості він утратив тепер, та, можливо, вони до нього повернуться. Підборіддя трохи безвольне, але надзвичайно гарні очі, здатні дивитися на вас із такою щирістю, що мимоволі хочеться вірити їм, навіть якщо вони брешуть. Він дуже схожий — на кого ж він дуже схожий? — вона поринула у спогади — ну, звичайно ж, на Джонатана Біркіна. Він співав у хорі. У нього був чудовий баритон. І як любили його дівчата! Його високо цінували також у фірмі Ґабріелів, де він працював клерком. Шкода, що його зловили на тому дрібному шахрайстві з чеками.

— Та, певно, — сказав Майкл. І додав, ще більше збентежившись: — Повірте, я вам дуже вдячний. І пробачте за те, що я завдав вам стільки клопоту.

— Я звична до такої роботи, — сказала міс Марпл, — і рада, що познайомилася з вами. До побачення. Я сподіваюся, ви зумієте почати

нове життя. Наша країна зараз у скрутному становищі, але, гадаю, вам пощастить знайти роботу, яка буде вам до вподоби.

— О, так. Дякую, дуже дякую. Справді дуже вам вдячний, повірте.

У його голосі досі звучали нотки якоїсь невпевненості.

— Ви повинні дякувати не мені, а своєму батькові, — сказала міс Марпл.

— Батькові? Батько ніколи не приділяв мені багато уваги.

— Ваш батько, уже перед самою своєю смертю, був сповнений рішучості домогтися для вас справедливості.

— Справедливості… — повторив Майкл Рейфаєл, ніби обмірковуючи значення цього слова.

— Атож, ваш батько високо цінував справедливість. Він сам був, я думаю, дуже справедливою людиною. У тому листі, у якому він просив мене взятися за цю справу, містер Рейфаєл процитував мені такі слова: "Людське правосуддя стікає струмочками, а праведність вирує, як могутній потік".

— Що це має означати? Шекспір?

— Ні, Біблія. Над цими словами варто замислитись, і я замислювалася.

Міс Марпл розгорнула невеличкий згорток, який тримала в руці.

— Вони мені це віддали, — сказала вона. — Вони подумали, я захочу мати її в себе — оскільки допомогла з'ясувати, що з нею насправді

сталося. Але думаю, ви та людина, яка має на неї найбільше прав — якщо ви справді захочете її мати. А може, й не захочете…

І вона подала йому фотографію Вериті Гант, ту саму, яку Клотільда колись показала їй у вітальні Старого Маєтку.

Він узяв світлину — і стояв, дивлячись на неї… Вираз його обличчя змінився, його риси пом'якшали, потім знову стали жорсткішими. Міс Марпл мовчки спостерігала за ним. Тиша тривала досить довго. Професор Вонстед також спостерігав. Він спостерігав за ними обома — старою жінкою й молодим чоловіком.

Йому подумалося, що це, можливо, хвилина кризи — хвилина, яка може вплинути на все подальше життя Майкла.

Майкл Рейфаєл зітхнув — і повернув світлину міс Марпл.

— Ви припустили слушно. Мені вона не потрібна. Те життя позаду, вона — позаду, і я не хочу, щоб вона була зі мною. Для мене зараз головне — почати своє життя з нової сторінки, дивитися вперед. Ви… — він завагався й подивився на неї, — ви мене розумієте?

— Так, — сказала міс Марпл, — я вас розумію, і думаю, ви правильно вирішили. Бажаю вам щастя в тому житті, яке ви хочете розпочати.

Він попрощався й вийшов.

— Я не сказав би, що цей хлопець зустрів вас дуже привітно, — сказав професор Вонстед. — Він міг би з більшим ентузіазмом подякувати вам за те, що ви для нього зробили.

— Ет, пусте, — сказала міс Марпл. — Я й не сподівалася від нього надто палкої подяки. Це збентежило б його ще більше. Розумієте, — додала вона, — люди дуже бентежаться, коли їм доводиться дякувати

комусь і починати нове життя, дивитися на все під іншим кутом і таке інше. Сподіваюся, з ним усе буде гаразд. Він не став затятим. А це означає багато. Я дуже добре розумію, чому та дівчина закохалася в нього…

— Можливо, тепер він уже не зійде з правильної дороги.

— У цьому я сумніваюся, — сказала міс Марпл. — Я не певна, що він зможе допомогти собі сам. Єдина надія для нього в тому, що йому вдасться знайти собі дуже гарну й розумну дівчину.

— Що мені найбільше у вас до вподоби, — сказав професор Вонстед, — то це ваш дивовижно практичний погляд на світ.

III

— Вона зараз буде тут, — сказав Бродриб Шустерові.

— Справді? Яка дивовижна історія, чи не так?

— Я сам не міг спершу в це повірити, — сказав Бродриб. — Коли старий Рейфаєл перед смертю дав мені це доручення, то я подумав, що це стареча маячня абощо. Але ж він начебто був не такий старий, щоб скотитися до старечого маразму.

Задзвонив телефон. Шустер підняв слухавку.

— То вона вже тут? Проведіть її, будь ласка, до кабінету. Уже прийшла, — сказав він. — Диво та й годі. Ти знаєш, нічого дивовижнішого у своєму житті я не чув. Послати стару жінку, щоб вона блукала невідомо де, шукаючи невідомо що. Поліція вважає, ти знаєш, що та жінка вчинила не одне вбивство, а три. Три! Ти можеш це собі уявити? Тіло Вериті Гант знайшли під пагорком у саду, на тому самому

місці, на яке вказала наша старушенція. Її не душили, й обличчя в неї не було спотворене.

— Я дивуюся, що та стерва не вколошкала й нашу стареньку, — сказав Бродриб. — Адже вона була надто квола, щоб захистити себе.

— Її охороняли двоє детективів, наскільки мені відомо.

— Що ти кажеш? Аж двоє?

— Атож, двоє. Я сам про це недавно довідався.

Міс Марпл увійшла до кімнати.

— Ми вас вітаємо, міс Марпл, — сказав містер Бродриб, підводячись їй назустріч.

— Атож вітаємо, — сказав і містер Шустер, потиснувши їй руку. — Чудова робота.

Міс Марпл спокійно опустилася на стілець біля письмового стола.

— Як я вже повідомила вам у своєму листі, — сказала вона, — я думаю, що виконала умови пропозиції, яку було мені зроблено.

— О, звичайно. Ми про все вже знаємо. І з розповіді професора Вонстеда, і з тієї інформації, що надійшла нам як із юридичного відділу, так і з поліції. Ви справді зробили чудову роботу, міс Марпл. Нам лишається тільки висловити свій захват.

— Щиро кажучи, я боялася, що мені не вдасться виконати те, чого хотів від мене містер Рейфаєл. Спершу це завдання здалося мені надзвичайно тяжким, майже нереальним.

— Атож, справді. Мені воно й тепер здається абсолютно нереальним. Я не уявляю собі, як ви змогли виконати його, міс Марпл.

— Наполегливість і впертість завжди винагороджуються.

— А тепер про гроші, які нам доручено вам передати. Вони тепер ваші, і ви можете розпоряджатися ними, як вам заманеться. Ви хочете, щоб ми переказали їх у банк на ваше ім'я, чи, може, волієте проконсультуватися з нами щодо їх можливого вкладення. Адже йдеться про велику суму.

— Атож, двадцять тисяч фунтів, — сказала міс Марпл. — Для мене це справді дуже велика сума. Просто надзвичайно велика, — додала вона.

— Я можу познайомити вас із нашими брокерами, і вони, можливо, підкажуть вам, куди найкраще інвестувати їх.

— Я не маю найменшого бажання інвестувати їх.

— Але ж, безперечно…

— У моєму віці заощаджувати гроші немає сенсу, — сказала міс Марпл. — Вони дадуть мені змогу — і я певна, містер Рейфаєл думав саме про це — спізнати ті радощі життя, яких я ніколи не спізнала б, якби не мала грошей.

— Я розумію, про що ви говорите, — сказав Бродриб. — Тож ви доручаєте нам переказати цю суму до вашого банку?

— Мідлстон Банк, Гай-стріт 132, Ент-Мері-Мід, — назвала міс Марпл адресу банку.

— На депозитний рахунок, я сподіваюся. Ви маєте у своєму банку депозитний рахунок?

— Ні, в жодному разі, ні. На поточний рахунок.

— Ви не думаєте...

— Я думаю, — відказала міс Марпл. — Я хочу мати гроші на своєму поточному рахунку.

Вона підвелася й потиснула адвокатам руки.

— Я раджу вам усе ж таки проконсультуватися в директора вашого банку, міс Марпл. Людина ніколи не знає, що їй може знадобитися на чорний день.

— Єдине, що мені може знадобитися на чорний день, — це ліхтар, — сказала міс Марпл.

Вона знову потиснула їм руки.

— Дуже вам дякую, містере Бродриб. І вам теж, містере Шустер. Ви були такі добрі до мене, надавши всю ту інформацію, без якої я не змогла б нічого зробити.

— Ви справді хочете, щоб ми переказали вам гроші на ваш поточний рахунок?

— Так, — підтвердила міс Марпл. — Я маю намір їх витратити. Повтішатися певними життєвими радощами завдяки їм.

Вона обернулася у дверях і засміялася. І на якусь мить Шустер, що був обдарований трохи багатшою уявою, ніж Бродриб, побачив туманне

видіння молодої й гарної дівчини, яка потискає руку вікарію на сільському святі. То був, як він зрозумів через хвилину, спогад із часів його юності. І саме міс Марпл на якусь мить нагадала йому ту дівчину — молоду, щасливу, відкриту для всіх радощів життя.

— Містер Рейфаєл схвалив би мій намір, — сказала міс Марпл.

І вийшла за двері.

— Немезида, — сказав містер Бродриб. — Так назвав її Рейфаєл. Ніколи не бачив жінку, яка була б менше схожою на Немезиду, ніж ця. Ти згоден зі мною?

Шустер ствердно кивнув головою.

— Певно, містер Рейфаєл хотів просто пожартувати. А пожартувати він любив, — сказав Бродриб.

Примітки

1

Бродриб (Broad rib) — широке ребро (англ.). (Тут і далі — примітки перекладача.)

2

60 соток.

3

Гемптон Корт — грандіозний палац із парком на березі річки Темзи, поблизу від Лондона.

4

Щасливої дороги! (Фр.).

5

Вериті (verity) — правда, істина (англ.).

6

Село на кордоні з Шотландією, куди втікали з Англії молоді пари, бо там можна було одружитися без тих формальностей, яких вимагав дотримуватися англійський закон.